

БИБЛИОТЕКА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ

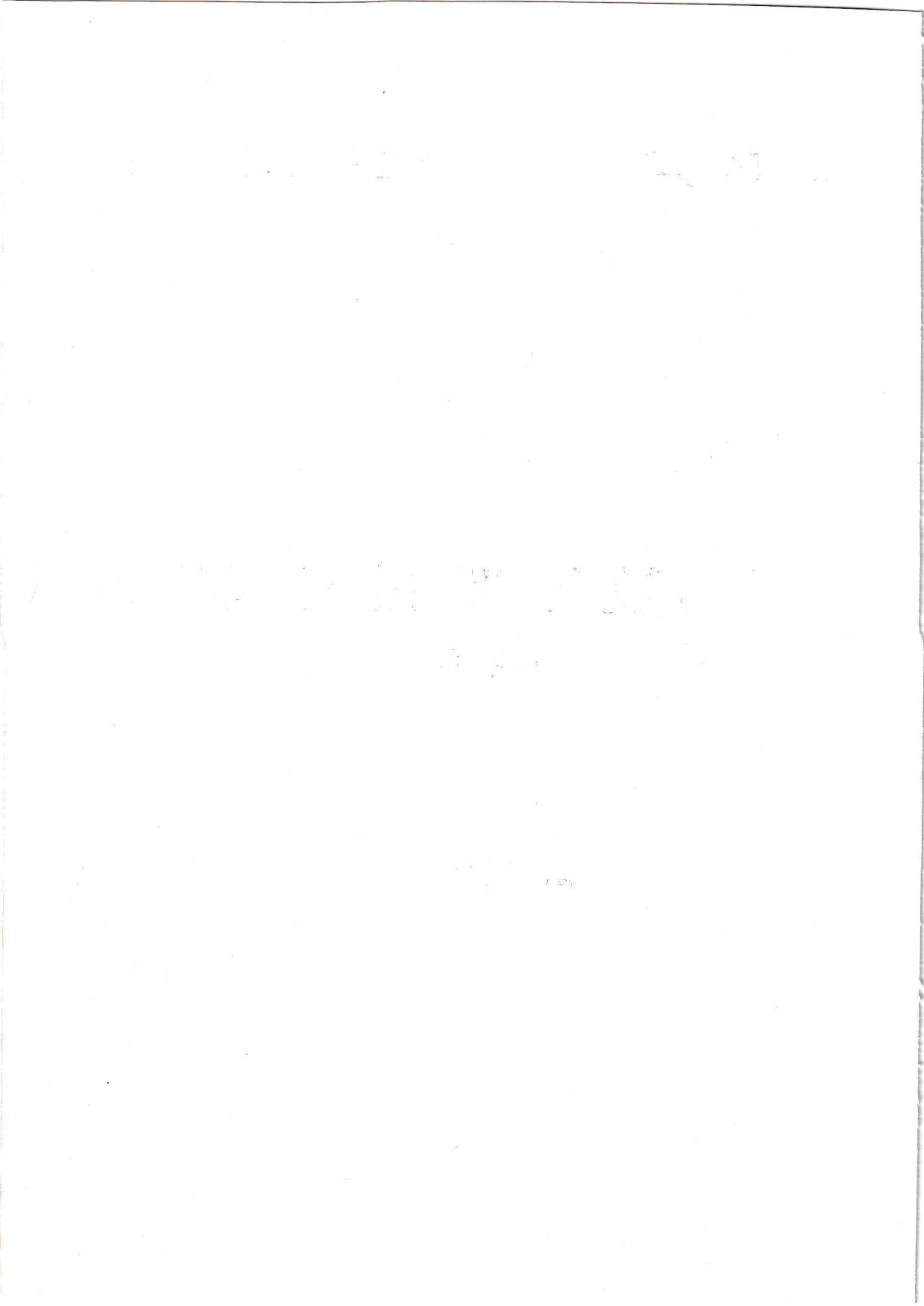
КЊИГА 22.

РАДУН ЈАНКОВИЋ

**11. СРПСКА УДАРНА БРИГАДА
Н О В Ј**

Уредник
ХРАНИСЛАВ А. РАКИЋ

ЛЕСКОВАЦ
1975.

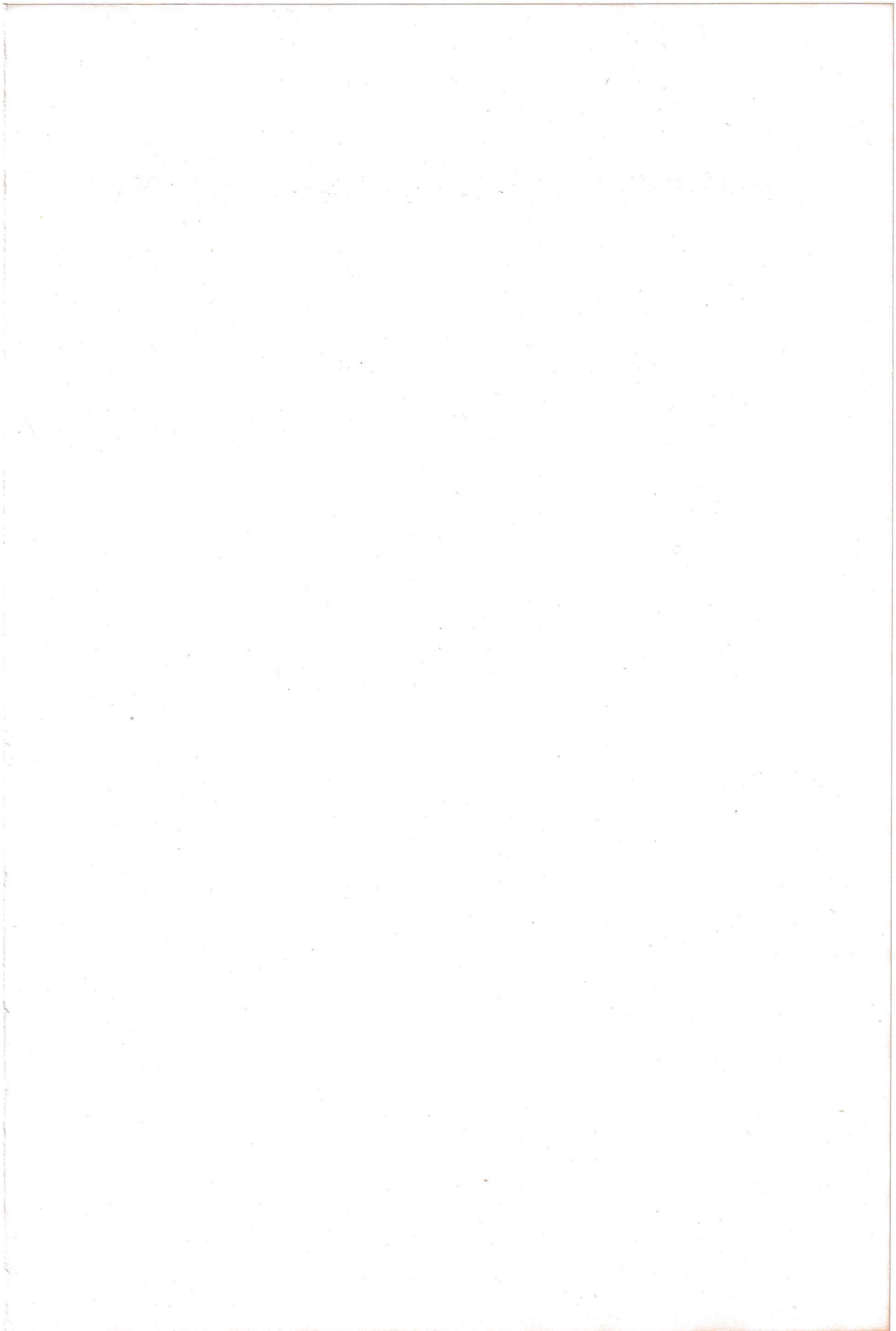

БИБЛИОТЕКА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ

Књига 22.

Уредник
ХРАНИСЛАВ РАКИЋ

Рецензенти
МИЛЕ ЋАЛОВИЋ
РАДЕ ПОПОВИЋ
МИЛАН М. МИЛАДИНОВИЋ

РАДУН ЈАНКОВИЋ

11. СРПСКА УДАРНА БРИГАДА НОВЈ

монографија

Београд, 1975.

1875

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

1875

ПРЕДГОВОР

Монографија 11. српске бригаде по концепцији њене израде, начину описивања услова и догађаја, студиозном прилазу при обради појединих питања, документацији и др. носи у себи све битне елементе неопходне за монографије ове врсте. Као таква, а нарочито због тога што се односи на бригаду која је изникла из устанка на једном по много чему специфичном делу југословенског ратишта, ова монографија ће сигурно допринети не само бољем упознавању читаоца са јединицом којој је посвећена, већ може представљати и солидан прилог укупној разради нашег НОР-а.

Многи до сада писани материјали из области наше револуције су донеке остали анонимни по низу питања када се ради о НОБ на југу и југоистоку Србије. Материјал који у себи садржи ова монографија, макар и делимично пружа могућност да се ослобођавамо те непотребне, неправедне а и донеке штетне анонимности коју они који не желе добро нашој земљи и револуцији, а поготово неки бугарски фалсификатори историје обилато користе. Стоји чињеница да је у овом делу наше земље устанак почео 1941. године, да је у том простору још тада дејствовало осам партизанских одреда, да су до краја 1941. ослобођени многи градови: Власотинце, Вучје, Медвеђа, Лебане, Прокупље, Блаце, а касније и Брус и Куршумлија и створена велика слободна територија источно и западно од Јужне Мораве која се одржала све до друге половине марта 1942. године. Такође је чињеница да је у рано пролеће и лето исте године дошло до извесне осеке устанка и великих прогона бораца и народа на подручју Поречја, Топлице, Пусте Реке, Поморавља и Понишавља, а многи синови тога народа похватани и отерани у нацистичке логоре расуте широм Европе од Лесковца, Ниша, Београда, до Аустрије, Немачке па чак и до Норвешке. Међутим, и поред тога, устанак се одржао и крајем 1942. и почетком 1943. године поново распламсао на читавом подручју, поново ослобађајући сву територију јужно од линије Крушевац — Соко Бања до Косова и Македоније осим неколико већих градова на главним магистралама у долинама реке Мораве, Нишаве и Топлице. Крајем 1943. године и почетком 1944. на ослобођеној територији се ствара велики број бригада, а у пролеће 1944. године и првих пет дивизија НОВЈ на тлу Србије. У то време устанак на југоистоку Србије повезан са устанком у Македонији постаје доминантан војно-политички фактор на овом делу Балкана. Не треба заборавити да је све то што је учињено у устанку на југу Србије, учињено у посебним условима који су се у извесном смислу негативно одражавали на почетак, ток и развој устанка. Највеће тешкоће долазиле су отуда што се устанак развијао на једном за непријатеља изузетно осетљивом стратегијско-оперативном подручју преко којег су ишле главне комуникације из Европе долином Нишаве за јужно крило Источног фронта и долином Јужне Мораве према Африци и Средоземљу, па се окупатор непрекидно и грчевито борио у току читавог рата да оствари доминацију над овим подручјем. Друге отежавајуће околности долазиле су отуда, што је то подручје после I офанзиве на западну Србију још од 1941. године остало потпуно отсечено, па се устанак на њему морао развијати без ичије помоћи све до јесени 1944. године (Пеков прелазак у Србију). Посебне тешкоће представљала је велика удаљеност главног руководства устанка за Србију и Југославију и отежане, боље рећи врло слабе и споре везе са њима.

Све то, а посебно огромни резултати и жртве које је народ Поречја, Јабланице, Топлице, Црне Траве, Поморавља и Понишавља дао у нашој револуцији заслужује да се о томе делу нашег устанка много више зна и много више пише, него што је то учињено до сада.

Монографија о 11. српској бригади представља само делић у разради устанка на југу Србије, али она истовремено и за нашу и инострану јавност

може доста и ако ни издалека довољно, значити за расветљавање онога што се тамо стварно догађало.

Књига монографије поред уводног дела у којем писац износи услове у којима се поред других бригада и јединица раба и XI бригада, обухвата место и време формирања бригаде, састав бригаде на дан њеног формирања и његову еволуцију касније, организацију, наоружање, систем обуке, систем везе и руковођења, систем снабдевања и остало што је било неопходно за живот и рад бригаде у ратним условима. Посебно и конкретно обухвата обраду свих борбених акција које је бригада водила као и акције и дејства непријатеља.

Од капиталне је вредности то што књига садржи чак и преглед погинулих бораца и руководиоца описујући и места где су ови људи оставили своје животе.

Посебну пажњу заслужује документација која се у књизи наводи и разни други прилози и шеме, које поред текста дају и визуелну слику о развоју догађаја. Сигурно је да ће историчари бити захвални писцу на драгоценом историјском материјалу које им ова књига пружа, а наши људи и омадина на упознавању са многим стварима из НОР-а са којима до сада нису били довољно упознати. Ратна искуства која нуди ова књига могу бити драгоцене како за потребе усавршавања нашег система ОНО, тако и за васпитање и обуку наших млађих нараштаја.

Миле Ђаловић

УМЕСТО УВОДА

Једанаеста српска народноослободилачка ударна бригада је настала преименовањем Првог јужноморавског народноослободилачког партизанског одреда у бригаду. Сва три теренска батаљона одреда ушла су у састав бригаде. Од тада Први јужноморавски одред више не постоји као посебна формација-јединица НОВ и ПО Југославије.

Међутим, пошто је овај одред пре преименовања у XI српску бригаду одиграо знатну улогу у устанку на југу Србије, пре конкретног преласка на обраду монографије бригаде, неопходно је, макар и у најкраћим цртама, учинити извештај осврт на формирање и акције Првог јужноморавског одреда. Ово је потребно и ради бољег сагледавања услова у којима је поникла XI бригада.

Од одреда до прве бригаде

На позив Комунистичке партије Југославије на југу Србије је у лето и јесен 1941. године формирано неколико партизанских одреда. Тако су на територијама Окружних комитета КП Лесковац, Ниш и Крушевац дејствовали Расински, Топлички, Озренски, Лесковачки, Јабланички, Бабички и Врањски. Базе из којих су партизански одреди дејствовали у почетку су биле околне планине: Радан, Јастребац, Кукавица, Сува планина и др. а касније крајеви Пуста Река, Јабланица, Топлица, Поречје, Црна Трава и сл., односно народ из тих крајева. Због тога су ови одреди брзо ојачали и почели озбиљно угрожавати непријатељске снаге размештене у том делу земље, као и оне које су маневрисале преко те територије. У неким крајевима југа Србије (Пуста Река, Јабланица, Поречје, Топлица и др.) партизанска борба против Немаца и домаћих издајника попримила је карактер општенородног устанка. Разорена је непријатељска администрација и власт у скоро свим општинама на југу Србије, чиме је било онемогућено окупатору да врши мобилизацију људства и материјалних средстава за потребе Вермахта. Ликвидиране су непријатељске посаде источно и западно од реке Јужне Мораве и ослобођени су градови: Прокупље, Власотинце, Лебане, Вучје, Медвеђа, Куршумлија, Блаце и др. и створена је војска, широка слободна територија на којој је организована народна власт — НОО.

На овом за Немце врло важном подручју, које је повезивало ратишта сада угроженом од партизанских снага, предузето је после сламања Ужичке републике почетком 1942. године неколико офанзива са циљем разбијања и уништења партизанских снага и угрожава-

ња народног устанка. Да би себи како-тако обезбедили сигурност и слободу маневра на моравско-нишавском и моравско-вардарском правцу, Немци су поред својих посадних јединица ангажовали и расположиве недићевско-љотићевске снаге за разбијање партизанског покрета на југу Србије. Међутим, пошто то није било довољно, јер је НОП јачао, били су принуђени да у јануару 1942. године доведу Бугаре. И већ 27. 12 1941. године бугарске трупе прелазе демаркациону линију. Њиховим доласком појачане су немачке снаге на југу Србије намењене за разбијање партизанских јединица и обезбеђена замена неких јединица-дивизија ради одласка на Источни фронт и за Босну ради уништења устанка.

Постојање слободне територије 1941. и почетком 1942. године и развој устанка у овом делу Србије је био од велике и вишеструке важности и значаја. То је територија преко које пролазе комуникације моравско-вардарском и моравско-нишавском долином, те важне саобраћајнице за окупатора, јер спајају Средњу Европу са Блиским Истоком и Африком. Развој устанка на југу Србије представљао је помоћ и подстрек прогресивним снагама Македоније. Исто тако он је од неочењивог значаја за помоћ БРП (К), јер су на овој територији касније организоване бугарске партизанске јединице.

Због угрожености овог подручја непријатељ предузима офанзиву на читавој територији на југу Србије и у првој половини 1942. године настају на том терену свакодневне борбе и окршаји. Поред војних акција непријатељ отпочиње са злочинима, интернирањем и предузима, низ политичко-пропагандних, психолошких и других мера само да би разбио покрет. „Тако је непријатељ од 10—15. јануара 1942. године почео са јачим снагама да продире на нашу слободну територију. Седамнаеста бугарска дивизија успева у том међувремену да уђе у Топлицу и заузме Прокупље и овлада пл. Пасјачом, а затим са северо-запада продре у Пусту Реку. Ноћу 15. и 16. фебруара, снаге исте дивизије су биле нападнуте код Бојника од стране Јабланичког партизанског одреда, када су претрпеле знатне губитке. Међутим, благодаревћи долажењу свежих снага Бугари су на крају успели да одбију овај напад и сутрадан до темеља униште ово велико село у Пустој Реци и направе прави покољ. Том приликом они су поновили своја зверства из 1917. године и пострељали поред осталих неколико стотина жена, деце и стараца“*)

Од краја 1941. до краја марта 1942. године устанак на југу Србије се све више распламсава, мада је био изложен непријатељским насртајима који су почетком марта 1942. године прерасли у велику офанзиву на овом терену у којој су поред Немаца и Бугара, учествовале бројне недићевско-љотићевске и четничке јединице из свих крајева Србије. Та велика офанзива у другој половини марта 1942. године доводи устанак на југу Србије у озбиљну кризу, која ће га пратити до јесени 1942. године. Па ипак, народноослободилачки покрет на југу Србије није био уништен нити су непријатељи успели да униште слободарске традиције народа овога краја. Најбитнији

*) Генерал Миле Баловић. „Кратак преглед развоја НОВ на Југу Србије“ — Војноисторијски гласник бр. 1/1956. г.

фактор за успешно вођење оружане борбе на овом подручју је, што су почетком устанка у окрузима Ниш и Лесковац били организовани окружни и месни комитети ПК и што је Комунистичка партија имала по ондашњим окрузима јаку организацију, па је и у неким и најзабаченијим селима било партијских организација — ћелија.

Народноослободилачки покрет на југу Србије јача у другој половини 1942. године, а особито 1943. године када су дејства партизанских јединица у већој мери угрожавала непријатељске снаге размештене скоро у свим градовима и истуреним на терену и то Немаца, Бугара, четника, недићевих добровољаца, одреда белогардејаца и разних других формација непријатеља. Уз стечено искуство и прекаљеност бораца из партизанских борби и повољније ситуације, стварају се услови за формирање јачих партизанских јединица — одреда са више теренских батаљона и обједињеном командом.

У зиму 1942/1943. године партизански одреди на југу Србије држали су територију између Мораве, бугарске и италијанске демаркационе линије. Планинске крајеве уз границу италијанске зоне држали су четници, а равничарске делове непосредно око пруга и градове Немци, Бугари и домаћи издајници. У јеку развоја НОП и ширења слободне територије, неповезаност партизанских снага имала је свој одраз на бржи развој, па је требало извршити реорганизацију. Зато је извршено прикупљање снага и руководства на планини Кукавици, где је од 6—8. фебруара 1943. године одржано партијско саветовање са политичким и војним руководиоцима два одреда (Лесковачког и Јабланичко-пасјачког). На овом саветовању је донета одлука да се подручје на левој обали Јужне Мораве, укључујући планину Јастребац и на југу планину Кукавицу, војнички обједини и да се од три одреда са овог терена формирају батаљони у саставу једног јачег одреда. Тако је 7. фебруара 1943. године у селу Калуђебрици на огранцима Кукавице од тадашњег Јабланичког, Лесковачког и Топличког одреда формиран Први јужноморавски партизански одред у чији су састав ушли Лесковачки, Јабланички и Јастребачки батаљон. Одред ће као посебна формацијска јединица НОВ дејствовати све до 9. маја 1944. године када ће бити преименован у XI српску бригаду.

Новоформирани Први јужноморавски одред добио је задатак да дејствује на ширем подручју тј. од планине Кукавице до планине Јастрепа. Развијањем овако широких дејстава одреда и разбијањем четничких формација на овим територијама били би створени услови за формирање регуларних јединица — партизанских бригада. На поменутом саветовању на Кукавици је 8. фебруара 1943. године одлучено да се Лесковачки и Топлички округ обједине и формира Окружни комитет КП лесковачко-топличког округа.

Међутим, непријатељ је сазнао за груписање партизанских јединица у рејону Кукавице, па је извршио концентрацију својих снага и предузео напад на партизанске јединице. У тој акцији учествовало је преко 1.200 недићеваца и њотићеваца, поред четника који су нападали на партизанске снаге с леђа, са запада и југа. Истог дана вођене су жестоке борбе на неколико праваца. Непријатељ је одбијен на свим секторима, а на појединим је био гођен. Недићевци су

претрпели пораз и у борби код Игришта, која се одиграла сутрадан после борбе код Калуђерице. У обе борбе непријатељ је претрпео знатне губитке, а партизани су запленили веће количине опреме и наоружања.

Батаљони Првог јужноморавског одреда врше свакодневно акције на окупаторске и четничке снаге и угрожавају комуникације Ниш — Скопље, Ниш — Куршумлија и др. Ноћу 12/13. марта 1943. године сва три батаљона Одреда врше акцију на рудник Леце у Јабланици. Том приликом су разрушена постројења рудника, разоружано је 38 недићеваца, а један број рудара се пријавио за одлазак у Одред. Немачки и бугарски команданти истог дана упућују своје јединице према планини Радану у намери да разбију партизанске снаге у овом рејону. Бугарска „ловна рота“ (специјално обучена фашистичка јединица, специјалне формације и наоружања) наступала је на правцу рудник Леце — село Гајтан, док су Немци и одред српске државне страже нападали са истока. Бугари су наступајући кроз Гајтан палили куће и зостављали становништво. Штаб Одреда је јачим снагама чекао Бугаре, а слабије снаге је упутио на обезбеђење према Немцима. Борба је отпочела тек када су главне снаге бугарске „ловне роте“ наишле непосредно пред партизанске положаје. Тада су дочекане снажном ватром са блиског одстојања. У борби су ступила сва три батаљона Одреда и борба се водила на читавом фронту, док су из позадине напад организовали мештани села Гајтана. Бугари су били потпуно разбијени, па су се у нареду повукли уз веће губитке (око 50 мртвих). Немци и одред СДС нису се усудили да нападну на планину Радан. Сутрадан су Бугари дошли са јачим снагама и као одмазду убили око 100 сељака и село Гајтан запалили, а око 600 мештана повели у логор.¹⁾

После успеха у борбама на Кукавици, Игришту и Гајтану, батаљони Одреда су стално бројно нарастали. Јединице Одреда су стално угрожавале непријатељска обезбеђења и реметиле му саобраћај на пругама и комуникацијама. Немци су са одредима СДС из Ниша и Прокупља предузели акцију на Јастребачки батаљон Одреда, али без успеха, а почетком маја напале су овај батаљон јаче снаге Бугара. Но и ова акција је остала без успеха, већ напротив непријатељ је имао губитке, док су партизани поред нанетих губитака непријатељу заробили доста наоружања и опреме.

Неколико пута непријатељ је покушавао да разбије партизанске снаге у Јабланици и Топлици и никако није успевао. Напротив, партизани су бројно јачали и боље се наоружавали, па је непријатељ у другој половини маја 1943. године предузео груписање већих снага и концентричним нападима на поједине рејоне покушао уништење. Са око 2000 војника из 27. бугарске дивизије, снагама СДС и др. са циљем да окружи и уништи снаге Одреда. Прво је извршио напад на планину Видојевачу и Пасјачу, а затим на Радан. Јединице Одреда су маневрисале са терена на терен и наносиле губитке неприја-

¹⁾ — Др. Милivoје Перовић, „Јужна Србија“, Нолит Београд 1961. страна 240.

тељу, тако да је непријатељски план пропао. Крајем маја непријатељ се повукао у полазне гарнизоне.

Крајем маја 1943. године Јастребачки батаљон упућује по одлуци Покрајинског комитета КП једну чету на терен десне обале Јужне Мораве са задатком да ојача и помогне Зајечарском партизанском одреду. Ово је прва јединица која је упућена из састава Првог јужноморавског одреда за попуњу друге јединице.

Војно-политичко јачање снага НОР-а у лето 1943. године узнемирило је и угрозило групације четника које су у том времену држале појас према италијанској демаркационој линији. Тај терен су сачињавала села размештена у пределима изворишног дела реке Ветернице, Јабланице, Косаонице и Топлице. Овом групацијом командовао је Горски штаб 110, који је био штаб за јужну Србију, Косово и Македонију. Западни савезници су овој четничкој групацији бацали падобранима огромне количине опреме и наоружања. Ове снаге су припремале напад на партизанску слободну територију, а као појачање у Тулару су се око 20. јула 1943. године били прикупили недићевци из свих гарнизона тих крајева.

Руководство Одреда је вршило припреме за акцију ширих размера према Г. Јабланици и Косаоници. Наиме, четници су доминирали теренима у залеђу партизанских снага и слободне територије, те представљале сталну опасност, угрожавајући Одред и сужавајући простор за његово маневрисање. Напад на четнике у Горњој Јабланици је био резултат оцене ОК КП за Лесковац, пошто је НОП у овим крајевима достигао тај степен да омогућује смелије акције. За ову акцију позван је као појачање Расински партизански одред и позвано људство са терена — слободне територије. Оперативни штаб је припремио план акције, па је напад извршен у три колоне 26/27. јула 1943. године. Борба са четницима је трајала цео дан и јединице Одреда су имале иницијативу. Међутим, на тако широком фронту на терену Горње Јабланице, где је земљиште испресецано косама и потоцима, пошумљеном, за партизане делимично и непознатом, дошло је до преокрета па су се јединице по колонама и без међусобне везе повукле на планину Радан.

Четничко руководство у Горњој Јабланици после концентрације својих снага започиње офанзиву на планину Радан и Пусту Реку. Овај напад је извршен 1. августа 1943. године. Борбе су вођене неколико дана и увек су напади четника били одбијани. Зато су они извршили мобилизацију људства и прикупили јаче снаге. Штаб Одреда је одлучио да на том терену зада ударац четничким снагама, па је извршио позивање нових бораца. Преко Партијске организације позвани су симпатизери НОП, чланови Партије и СКОЈ-а са терена Пусте Реке, Пасјаче, Јабланице и Добрича. Одзив је био врло велики. Штаб Одреда је извршио груписање снага, припремио Радан за кружну одбрану, а батаљону Лесковачком и Јастребачком наредио да активним дејствима на пруге и комуникације веже снаге Немаца и Бугара, како не би могле поћи у акцију према Радану. Тринаестог августа уследио је напад на Радан и то са свих страна. Координирајући свој напад, четници су затражили помоћ бугарских јединица, па су ове кренуле из Куршумлије, Прокупља и Лебана да затворе прав-

це са Радана, како се партизанске снаге не би могле повући ка Топлици и долини Јужне Мораве. У таквој ситуацији партизанске снаге су извршиле напад на четнике и присилили исте да се повуку уз знатне губитке. У овој борби је заплена знатна количина наоружања. Четници су доживели пораз и више нису предузимали акције ове врсте на Радан.

За време вођења борби са четницима на Радану Немци и добровољци су вршили реквизицију по селима Пусте Реке. Чим су четници били разбијени, снаге Одрета су кренуле за Пусту Реку и 1. септембра сачекале једну колону Немаца и недићеваца на путу Бојник — Црквица и потпуно је уништиле. На месту борбе остало је 15 убијених Немаца и 8 жандарма.

Тих дана је објављена вест о капитулацији фашистичке Италије, што је, поред успеха партизанских јединица у поменутих борбама, још више допринело развоју НОП-а на југу Србије и Македонији. У састав Првог јужноморавског одрета ступа у међувремену око 500 нових бораца.

Први јужноморавски у време стварања бригаде

На југу Србије капитулација Италије није много допринела слабљењу непријатељских снага, колико је она значила у моралном погледу. Непријатељ је тада у гарнизонима Топлице и Јабланице и на правцу од Ниша до Грделичке клисуре имао размештену 27. дивизију бугарске фашистичке војске, немачки полицијски пук, среске и окружне одреде добровољаца, њотићеваца и белогардејаца и четнике Драже Михаиловића: Расински и Топлички корпус и корпус Горског штаба 110. Поред наведених снага за борбу против јединица Првог јужноморавског одрета, непријатељ је довлачио јединице из осталих делова Србије.

На слободној територији: Пустој Реци, Топлици, Јабланици, Црној Трави и др. са појачањем оружане борбе и јачањем јединица изграђују се и јачају органи власти, учвршћују организације и све се то повезује у јединствену целину и добија облик једне нове младе државе. Свуда на терену раде партијске организације, одбори власти, омаадинске, АФЖ и др. организације. Оформљена власт од окружних до месних одбора усавршена је и јавно је вршила своје функције. У свему, у другој половини 1943. године НОП на југу Србије прераста у нове форме чиме се стварају услови за формирање бригаде које не би биле везане за одређене терене, већ би маневришући извршавале значајније задатке и деловале на још ширем подручју, него што је то било могуће Одреду.

Тако је крајем септембра 1943. године после саветовања са ОК КПЈ за Лесковац и Топлицу и штабом Одрета донета одлука о формирању бригаде. Језгро бригаде сачињавало је људство из Првог јужноморавског одрета, који је формирањем бригаде реорганизован. Руководећи састав бригаде преузет је такође из Одрета.

Прва бригада је са јединицама Одрета водила борбе код села Космаче са Бугарима, а затим код села Рујковца са Немцима и Буга-

рима и др. Одредски батаљони су самостално или у садејству са бригадом водили скоро свакодневне борбе са непријатељем, маневришући на просторији од Кукавице до Јастрепца, ширећи слободну територију и повезујући поједине рејоне, помажући органима власти и организацијама у раду. Прилив бораца је знатан, па је у склопу Првог јужноморавског одреда формиран пети, Горњојабланички батаљон са задатком да врши испаде према Горњој Јабланици. Пошто су на терену Жупе (Крушевац) и Расине биле јаке снаге четника, које су угрожавале Расински партизански одред и онемогућавале му извођење акција, то је Прва бригада са три батаљона Одреда извршила напад на ове четничке снаге и потпуно их разбила код села Великог Шиљеговца и Здравина и нанела знатне губитке (око 100 мртвих, 170 заробљених и др.).

У другој половини новембра 1943. године формирана је Друга јужноморавска бригада. Први јужноморавски одред је дао Горњојабланички батаљон, а од Јастребачког батаљона формиран је Јастребачки партизански одред. Тако је Одред остао са три батаљона. У том међувремену Прва бригада је упућена за Босну, па су четнички штабови сматрали да су партизанске снаге ослабљене, предузели акцију на слободну територију Пусте Реке. Напад је требало извршити једновремено са југа, запада и севера и тако разбићи партизанске јединице. Штаб Првог јужноморавског одреда сазнавши за припреме, врши маневар са јединицама и напада четнике на терену села Оруглице, Барја и др., а затим са јединицама Друге бригаде врши напад на четнички корпус који је из Сврљига пребачен на терен Пусте Реке, и те ноћи када ће бити нападнут, заноћио је у селу Косанчић. Јединице Одреда и Бригаде су потпуно уништиле овај корпус, тако да је преко 100 четника погинуло, међу којима и три официра.

Из Горње Јабланице је постојала стална веза Партије и Одреда са покретом на Косову. Тако је у Горњу Јабланицу 1943. године пребачено око 100 партизанских бораца, па је децембра исте године дошло до формирања првог Косовског батаљона. Овај батаљон је до одласка за Македонију био под командом Првог јужноморавског одреда и имао је неколико значајних борби.

Почетком 1944. године формиране су Трећа и Четврта бригада. Лудство за формирање ових бригада узето је углавном из Одреда. Одред је после ове реорганизације остао са три батаљона. За команданта је постављен Миле Баловић, за политичког комесара Вељко Стефановић, за заменика команданта Драгољуб Станковић, а за помћника политичког комесара Милорад Вељковић.

Тако у том периоду (почетком 1944. године) на простору између Јужне Мораве — Западне Мораве — италијанске демаркационе линије и на југу до планине Кукавице дејствују II, III IV јужноморавска бригада и три партизанска одреда — Први јужноморавски, Јастребачки и Расински партизански одред, чија активност у нападу на непријатељске снаге, ометања саобраћаја и др. принуђава штаб 27. бугарске дивизије да предузме офанзиву са jakim снагама и покуша разбијање и уништење партизанских јединица у рејону Радана и Пусте Реке. У том циљу упућује јаке снаге из Куршумлије, Прокупља, Долевца, Лебана и др. гарнизона да садејствују четници-

ма у циљу опкољавања партизана у рејону Радана и њиховог уништења. Борбе су вођене са Бугарима у селима Пусте Реке, а затим на терену реке Ветернице, Кукавице и непосредно око Лесковца, па је непријатељска акција за окружење партизана у рејону Радана пропала и његове јединице су се вратиле у полазне гарнизоне. У току ових борби и маневра јединица Одрета, људство из команди места и подручја било је непосредно са Одредом, па је од истог формиран пети и шести батаљон. Косовски батаљон одлази за Македонију и прераста у Прву Македонско-косовску бригаду.

У марту 1944. године на широј просторији југа Србије дејствује пет јужноморавских бригада и пет партизанских одрета. Поред тога на терену постоје три команде подручја, већи број команди места, као и разне друге установе. Ослобођена је читава јужна Србија сем градова и појединих четничких упоришта. У неким партизанским штабовима већ су постојале савезничке војне мисије, а почели су да пристижу и транспорти у опреми и наоружању. Одред је дао два батаљона за попуну бригаде, па је тада имао три теренска батаљона, Горњојабланички, Топлички и Пусторечки. У наведеној формацији јединице Првог јужноморавског одрета предузимале су акције, чистиле терен, обезбеђивале територију и обављале остале задатке до **ПРЕИМЕНОВАЊА ОДРЕДА У XI СПРСКУ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКУ БРИГАДУ 9. МАЈА 1944. ГОДИНЕ** од када овај Одред више не постоји као формацијска јединица **НОВ** и **ПОЈ**.

Први јужноморавски одред је дао десетак комплетних батаљона за формирање јужноморавских бригада и других јединица, водио је значајне борбе и имао знатне успехе у развијању **НОП** на југу Србије.

ФОРМИРАЊЕ БРИГАДЕ

Преименовање Првог јужноморавског одреда у XI српску бригаду извршено је 9. маја 1944. године у пусторечком селу Турјану. Тога дана су се прикупиле јединице Одреда, сем Другог (топличког) батаљона који је био у покрету из Топлице према Пустој Реци. Пред стројем Пусторечког и Горњојабланичког батаљона и осталим јединицама Одреда које су, у присуству мештана, биле постројене на ливади крај села Турјана, командант Одреда Миле Баловић је одржао краћи говор и саопштио одлуку. Прочитана је затим и наредба о постављењу старешина на руководеће дужности.¹⁾

Први јужноморавски одред био је у то време потчињен оперативном штабу Јужноморавске зоне, који се тада налазио, као и Главни штаб Србије, на терену Јабланице. Главни штаб је наредио формирање X, XI и XII бригаде, с тим да се X формира у Црној Трави, а XI од јединица Одреда и нових бораца који су у то време свакодневно придлазили у партизане. Чињеница да је XI бригада формирана пре X бригаде вероватно је последица околности што је наређење Главног штаба Србије пре дошло на терен Пусте Реке тј. штабу Првог јужноморавског одреда, него у Црну Траву. Наиме, у то време Главни штаб Србије налазио се просторно ближе месту формирања XI бригаде.²⁾

¹⁾ Датум формирања бригаде није записан у документима, па је у Војној енциклопедији, Зборнику докумената НОР, архиви бригаде и др. наведено да је бригада формирана почетком (у првој половини) маја 1944. године, док се у оперативском дневнику бригаде, писаном према изјавама, тј. касније, наводи да је бригада формирана крајем маја 1944. године. У Хронологији радничког и народноослободилачког покрета у Лесковачком крају 1903—1945. г. стр. 176 наведено је: „Почетком маја у селу Турјану, у Јабланици формирана је XI српска бригада од три теренска батаљона Првог јужноморавског НОП одреда и то: Први пусторечки, други топлички и трећи горњојабланички. Бригада је имала укупно 700 бораца“. Аутори: С. Николић, Х. Ракић и Ј. Стефановић. Војна енциклопедија, књига 4, страна 146, бележи да је XI српска бригада „формирана средином маја 1944. у Пустој Реци...“ и даље истиче њене борбе са непријатељем.

²⁾ Према изјави Мила Баловића, команданта Одреда и првог команданта бригаде (изјава у рукопису стр. 34).

Иначе, о датуму формирања XI бригаде, прикупили смо податке из објављене документације, консултовали бивше руководиоце из штаба Одреда и Бригаде и њених батаљона, као и поједине борце. Можда неки као дан формирања не узимају 9. мај зато што Други батаљон није био стигао и што сматрају да је формирање трајало неколико дана, тј. док се све јединице прикупе.

Највише консултованих другова изјаснило се да је бригада формирана 9. маја 1944. године. Међу њима су следећи: Миле Баловић, командант, Драгољуб Станковић, његов заменик, родом из Турјана где је бригада формирана, Славко Станковић, пом. пол. комесара првог батаљона, пусторечанин, Радивоје

Формација бригаде при формирању била је слична формацији Одред у том периоду, с тим што су формиране неке јединице при штабу бригаде и извршене одређене корекције организацијског карактера, као и попуна постојећих батаљона новим борцима. При формирању, бригада је имала око 700 бораца и следеће јединице:

- Штаб бригаде,
- Први (пусторечки) батаљон,
- Трећи (горњојабланички) батаљон,
- Пратећу чету (4 минобацача и 2 митраљеза),
- Заштитни вод и курирско одељење,
- Интендантура (економат при штабу бригаде),
- Санитет (лекар, помоћници и болничари),
- Диверзантска група, названа минерском групом бригаде.

Што се тиче наоружања, свака десетина је имала по пушко-митраљез, а батаљони у пратећим водовима (убрзо су формиране пратеће чете) један до два митраљеза и минобацаче. Све људство у бригади било је наоружано. Изузетно, нови борци су краће време (5—10 дана) били ненаоружани. Целокупно наоружање и опрема били су плен од непријатеља, јер још оружје није примано транспортом од савезника. У јесен 1944. године бригада је нарасла на преко 1.000 бораца.³⁾ Њена формација је тада била знатно ширира и прилагођена потребама јединица, јер се онда није оскудевало у наоружању и опреми. У каснијем периоду (крајем 1944. године) бригада је имала четири батаљона, а 1945. године и допунски батаљон, позадинске органе, пратећу и митраљеску чету. У пратећој чети су била два топа. Санитетско обезбеђење и бригу о рањеницима обављала је бригадна болница. Такође су формиране јединице везе (са телеграфистима, телефонистима и радистима) и извиђачки вод.

Батаљони бригаде су били тројне формације. Поред штаба батаљони су имали команде чета и по три чете, интендантуру са групом бораца за интендантско обезбеђење, референта санитета са четним болничарима, а при штабу одељења за обезбеђење и курирску службу. Касније крајем лета и почетком јесени у батаљонима су формиране пратеће чете које су имале по два лака бацача и један до два митраљеза. И чете су биле тројне формације, тј. имале су по три вода, а водови по три одељења.

Павловић командир чете, касније командант батаљона, Радун Јанковић, пол. комесар првог батаљона у формирању, а касније пол. комесар бригаде итд. Сви наведени другови су носиоци „Споменице 1941“. Поред наведених консултовано је још десетак другова, но сматрало се да није потребно даље набрајање. Од наведених старешина у XI бригади последња тројица су непрекидно били у XI бригади. У књизи „Жртве фашизма“ од Јосифа Стефановића, Лесковац 1969. године, наводи се да је XI бригада формирана 9. маја 1944. године. Неки другови су мишљења да је бригада формирана 7. маја, јер се сећају да су ограде на двориштима биле окићене кукурејом и другим цвећем, што је обичај поводом Бурбевдана, који је увек 6. маја.

³⁾ Материјали: Војноисторијског института ЈНА, кутија 1078, док. 44-1/3, као и сећања руководиоца из бригаде.

У штабу бригае, штабовима батаљона и командама чета у формирању бригае су постављене исте старешине које су водиле и руководиле јединицама Одрета. Било је и извесних померања тј. прекоманди из једне у другу јединицу.

Штаб бригае сачињавали су:

командант Миле Галовић, дотадашњи командант Одрета,
зам. команданта Драгољуб Станковић, дотадашњи заменик ко-
манданта Одрета,
политички комесари по десетак дана су били Драгоман Радо-
ичић и Стојан Николић, тако је почетком јуна дошао на ту дужност
и постављен Никола Суботић, који остаје до новембра 1944. године,
помоћник пол. комесара је био Петар Гогић Мићун, до тада на
истој дужности у Одреду,
начелник штаба Владимир Грујић Лацко, био начелник штаба
у Одреду,
омладински руководиоца Миливоје Стојановић,⁴⁾
интендант бригае Божидар Давидовић Уча,
санитетски референт др Мирјана Моцић.⁵⁾

О променама старешина у обављању појединих дужности биће касније речи, но чињеница да су тих дана на југу Србије формиране нове бригаде и дивизије, те је потреба била за прекомандама и уз-
дизањем кадрова, а пошто је кадар из XI бригае био из Одрета, са
доста искуства и рутине у руковођењу, то је било нормално да је у
датој ситуацији заузимао више руководеће дужности.

Штабове батаљона сачињавали су:

I батаљон:

командант Влада Стојиљковић, погинуо на тој дужности,
политички комесар Радун Јанковић,
заменик команданта Добросав Станисављевић и
помоћник пол. комесара Славко Станковић.

II батаљон:

командант Стева Венчевић, погинуо као заменик команданта
XIII српске бригаде,
пол. комесар Милан Беговић,
заменик команданта Војин Крунић,
пом. полит. комесара Веља Мрдаковић.

⁴⁾ Кратко време (око 15 дана) омладински руководиоца бригае био је Бранко Цветковић, који одлази за пом. комесара батаљона.

⁵⁾ Др Мирјана Моцић, је при формирању дивизије постављена за са-
нитетског референта дивизије, па је заменио Божидар Митровић.

III батаљон:

командант Раде Марковић,
пол. комесар Милан Божовић,
пом. пол. комесара Добросав Андрић и
зам. команданта Јездимир Дедић.

Наведене старешине у батаљонима су обављале ове дужности и у теренским батаљонима Првог јужноморавског одреда. Појединачни су случајеви прекоманди из јединице у јединицу (батаљона у батаљон). Међутим, убрзо ће те измене бити честе, јер је због формирања дивизије, нових јединица и др. било потребно стварати нове штабове, а старешински кадар у XI бригади састављен је био у већини од старих бораца и у већини случајева био оспособљен за обављање већих дужности. Командант бригаде Миле Баловић је убрзо постављен за команданта 24. дивизије, а неколико команданата батаљона постали су команданти бригаде, односно политички комесари батаљона постављени су за политичке комесаре бригаде.

При формирању обавештајне службе, септембра 1944. године за обавештајног официра бригаде постављен је Раде Марковић, а крајем 1944. године њега је заменио Љубо Банићевић. Фебруара 1945. године на ову дужност је постављен Владо Марковић, до тада обавештајац батаљона.

Заменик политичког комесара бригаде и партијски руководилац бригаде био је Петар Гогић Мићун од формирања до краја рата, сем у периоду јануар-март 1945. године, када га је замењивао Милан Миладиновић, јер се Гогић налазио на партијском курсу. У прво време партијски руководилац бригаде био је веза са партијским руководством на терену. Бригадни комитет КП сачињавали су: чланови штаба бригаде (командант, политички комесар, помоћник политичког комесара), помоћници политичких комесара батаљона и омладински руководилац бригаде.

Крајем маја 1944. године формиран је бугарски партизански батаљон „Георги Димитров“ који је такође ушао у састав XI бригаде. За команданта је постављен поручник Русев, а за политичког комесара др Кирило Игњатијев, који су предводили ову јединицу када је прешла на страну партизана. Официр за везу између штаба XI бригаде и овог батаљона био је Митар Мартиновић Север, који је био и партијски руководилац ове јединице и веза са комитетом КП бригаде. Мартиновић је погинуо у лето 1944. године на овој дужности.

ОЗН-ом, која је формирана у бригади у јесен 1944. године, руководио је Никола Стојановић, са помоћником Јованом Живковићем. Они су на овим дужностима остали до краја рата. За управника болнице постављена је Петрана Павловић (мајка Ратка Павловића Гићка), а за политичког комесара Милован Букилић.

Наведено је да су због формирања штаба 24. дивизије и штабова нових бригада, саставни штабови били убрзо мењани. Тако је на место команданта бригаде Мила Баловића постављен за коман-

данта XI бригаде Драгољуб Станковић, дотадашњи заменик команданта. Он остаје на дужности команданта XI бригаде до марта 1945. године, када одлази за помоћника команданта за позадину 24. дивизије. Њега на тој дужности замењује његов заменик Драгољуб Шкундрић Љубан, који обавља ову дужност до краја рата.

У новембру 1944. године политички комесар Никола Суботић одлази на дужност политичког комесара Приштинског војног подручја, а за политичког комесара бригаде постављен је Радун Јанковић, који остаје на тој дужности до краја рата.

На дужности заменика команданта налазили су се, поред Драгољуба Станковића, Раде Марковић, Драгољуб Шкундрић, Милан Бујошевић и Михаило Павловић Баћо. Дужност начелника штаба, поред Владимира Грујића који одлази у XIII бригаду фабрику 1945. године, обављао је Љубо Банићевић.

Поред наведених другова у штабу бригаде и батаљонима, на руководећим дужностима у батаљонима и бригади налазио се још знатан број старешина, које треба поменути у монографији.⁶⁾

Старешински кадар је био претежно са југа Србије и имао прилично дуг стаж у руковођењу и искуства у борбама стеченим у Првом јужноморавском одреду или другим јединицама. Већина њих примљени су за чланове Партије и СКОЈ-а у јединицама или док су били на терену, радећи као политички радници у организацијама КП, народноослободилачким одборима, командама места и другим видовима рада за НОП. При формирању бригаде било је преко 100 првобораца. Треба напоменути да је долазак неколико група из Београда (Бака и студената) освежило бригаду, посебно доприносило културно-забавном раду, описмењавању и сл.

Немогуће је дати прецизан преглед националног састава бригаде, но са сигурношћу се може тврдити да је било преко 90% Срба, затим Црногораца, Херцеговаца, Муслимана, неколико Рома и Словенаца, неколико Италијана који су избегли из логара још 1943. године. Исто тако највећи део људства чинили су сељаци, нешто радника, средњошколаца и студената, те разних других професија.

⁶⁾ Батаљонима су командовали: (били команданти) Добросав Станисављевић, Божидар Давидовић Уча, Данило Павловић, Војин Крунић, Љубо Пековић, Љубо Петровић, Чедо Миљковић, Мелосав Бурашковић, Радивоје Павловић, Боривоје Николић, Данило Делобашић, Мирко Миладиновић и Михаило Јовић; политички комесари су били: Ђиро Беговић, Миливоје Стојановић, Драгољуб Илић, Светислав Тошић, Данило Павловић, Стојан Николић, Тихомир Миловановић Сава и Коста Бикић; заменици команданата или помоћници политичких комесара батаљона су били и следећи: Драгиша Павловић Гиша, Ибро Селомовић, Илија Младеновић, Милан Николић, Обрен Бајовић, Томица Игић, Перо Лукач, Бранко Цветковић, Петар Ивковић, и Миле Миљковић. На дужности оmlадинског руководиоца бригаде био је: Драгољуб Ђирковић, Миланко Јовићевић, а дужност интенданта је обављао Станко Динић, и Никола Бокић, санитарског референта бригаде: Косановић Дара, културног референта Рада Филиповић. Поред тога на дужностима у батаљону су се налазили: Сава Станковић, Милош Вуксановић, Драгутин Мркић, Василије Самарчија, Радисав Смолковић, Рајко Шарац итд. Поједине старешине биће поменуте када се дају састави других бригада у саставу дивизије или у току обраде појединих акција.

Околност да су старешине у већини пореклом са југа Србије одакле је био гро људства бригаде, значила је да су оне познавале територију где су вођене акције и где се кретала бригада. Уз то, међусобно познавање, те познавање непријатеља и његов начин борбе, поред осталих чинилаца, допринели су да је XI бригада, у борбама тукла непријатеља и имала посебне успехе у односу на остале јединице и то, како у разбијању непријатеља, тако у уништењу њихове живе силе, заробљавању, ширењу слободне територије, обезбеђењу објеката и сл. Такође је значајно истаћи да су ти успеси постигани са релативно малим губицима, а каткада су постигани крупни резултати без икаквих губитака у погинулим и рањеним борцима бригаде.

Бригада је у почетку имала улогу да брани слободну територију и обезбеђује је, па је и та околност условила да је она постала посебно популарна и омиљена у селима Пусте Реке и околине. Рад на терену са органима Партије, омладине и другим организацијама, као и акције према непријатељу били су заједнички са народом и јединицама. Можда је овоме допринело и то, што је највећи број бораца XI бригаде био са ширег подручја Пусте Реке па је и бригада названа „Пусторечком“. Зато је и прилив бораца у ову јединицу био велики. Било је случајева да су у бригаду стизали нови борци у групама по 20, 30 и више и то и из других крајева Србије.

Бригада је од формирања до 10. јуна 1944. године, када је формирана 24. дивизија, била непосредно потчињена Главном штабу за Србију. Намена јој је била да на погодни начин дејствујући, заштити и обезбеди слободну територију од непријатеља из долине Јужне Мораве и доњег тока Топлице. Истог дана када је извршено званично формирање бригаде (9. 5. 1944. године), непријатељски авиони су надлетали пусторечка села према планини Радану, па су јединице још у току тог преподнева извршиле покрет и биле размештене по деловима у села Савинац, Турјане, Речицу и др.

Прва акција у којој су јединице XI бригаде учествовале била је изведена 17. маја 1944. године, када се предала јединица бугарске окупаторске војске из Лебана. Међутим, за чете и батаљоне бригаде — односно борачки и старешински састав то није била прва борба јер су борци и јединице имали веће борбено искуство. То је прва борба бригаде као јединице.⁷⁾

У том периоду партијско-политички рад је био од великог значаја у јединицама НОВ. Због тога је неопходно одмах истаћи облике и садржај тог рада у бригади. Тај рад је био врло интензиван и када је год то ситуација дозвољавала одржавани су састанци комуниста по јединицама и преко партијских организација се упознавали са војном и политичком ситуацијом. Овај рад није обухватао само чланове Партије и СКОЈ-а, већ преко њих и читави борач-

⁷⁾ Пресек ситуације, размештај партизанских јединица и непријатеља по градовима, као и обезбеђењима, приказан је на шеми број 3.

ки састав јединице. Разматрани су сви проблеми из живота и рада бригаде. На састанцима су разрађиване поједине теме и идеолошко-политичка литература, расправљано о лику борца НОВ и морално-политичким особинама борца револуције. То је био континуиран рад у јединицама који је преузет из праксе Одрета. Када би предстојала нека акција онда је тај рад био најинтензивнији. Пред сваку борбу комунистима су давана обавештења и вршене политичке припреме за предстојећу акцију и извршење задатка. Комунисти су примане директиве преносили на борачки састав својих јединица. Пошто је свака чета и самостални вод имао партијску ћелију и скојевски актив, то су директиве преношене и на најниже јединице у бригади.

У току борбених дејстава, нарочито у критичним моментима, када би то ситуација омогућавала, партијска организација се састављала и упознавала се са ситуацијом, са политичког аспекта доносила своје закључке и заузимала ставове за акцију, све то у циљу што бољег и потпунијег извршења постојећег задатка.

По завршетку акција одржавани су партијски састанци у јединицама-ћелијама и комитетима, те активима СКОЈ-а на којима је вршена анализа акције, односно извршеног борбеног задатка и извлачила искуства. Тада су донешени закључци за даљи партијски рад и извршење борбених задатака. Том приликом вршени су и кратки осврти на акције у целини и осврти на удео и учинак појединих делова јединица или појединаца.

У периоду затишја, ако би се јединица нашао у насељеном месту, одржавани су састанци са активистима или конференције са народом, коме је објашњавана ситуација.

Треба истаћи однос јединица НОВ према народу, а посебно на слободној територији. Сувишно би било истицати моралне особине које су красиле борце НОВ у тим крајевима, однос према народу — старима и младима, организацијама, чак и према онима који нису били позитивно расположени према НОП. Важило је као правило да јединице НОВ (и XI бригаде) нису вршиле притисак на људе да ступају у редове НОВ ни на слободној територији, где то није било ни потребно, а нити на територијама које су биле полуослобођене или, више-мање, под доминацијом четника.

Исто тако треба подвући чињеницу да ни виши штабови НОВ, акамоли јединице једне бригаде, нису вршили притисак да се пружа помоћ јединицама у исхрани, одећи и слично. Све је то било организовано на добровољној основи у виду давања прилога за јединице НОВ. Значи, обезбеђиване су потребе, а да није вршена конфискација материјалних добара или мобилизација бораца. Треба нагласити да је тај принцип спроводила бригада од свог оснивања до свршетка рата од штаба бригаде до најниже јединице и на свим теренима, без обзира да ли је то било на слободној територији или тек ослобођеном подручју.

Такође значајан је фактор да је приликом заплена материјалних добара, или заробљавања оружја, сав материјал предаван органима штаба бригаде, па је касније дељен јединицама без обзира

која је јединица имала колико удела у заробљавању оружја и заплени материјала од непријатеља.

Све су ово били значајни фактори који су допринели масовном ступању у редове НОВ и популаризацији јединица НОВ, односно XI бригаде где год се она појављивала. Ово су просто били закони наших јединица и свих штабова и значајни чиниоци победе партизанских јединица.

ПРЕДАЈА БУГАРСКЕ ЈЕДИНИЦЕ ИЗ ЛЕБАНА И БОРБА БРИГАДЕ СА БУГАРСКИМ ФАШИСТИМА

У операцијском дневнику бригаде као прва борба бригаде наводи се напад на аеродром у Лесковцу, који је извршен по овом документу „ноћу између 3. и 4. јуна 1944. год.“⁸⁾

Међутим, то није тачно? прву борбу Бригада је водила 17. маја 1944. године приликом предаје партизанима бугарске јединице која се налазила у саставу окупаторских снага гарнизона у Лебану. Напад на аеродром у Лесковцу извршен је, у ствари 24/25. маја 1944. године, па се то може сматрати као друга борба Бригаде.

Говорећи о предаји Бугара 17. маја 1944. године, др Миљивоје Перовић наводи да је „Оперативни штаб у Пустој Реци био ухватио везу са неким официрима из 1. батаљона 123. бугарског окупационог пука, који је представљао бугарски гарнизон у Лебану. Овај батаљон је 17. маја пошао из Лебана ка положају Царичина (8 км. северозападно од Лебана), где га је сачекала Четврта бригада, којој се предао са комплетним наоружањем. У батаљону је било око 230 војника и официра. Од тог људства формиран је прво бугарски партизански батаљон а касније и бригада „Георги Димитров“...“⁹⁾

Ова акција је утолико значајнија јер је усамљен случај да се једна јединица из састава бугарске фашистичке војске преда партизанима, тим пре што су се остале јединице бугарске фашистичке армије на југу Србије бориле са јединицама НОВ и на шест дана пре КАПИТУЛАЦИЈЕ БУГАРСКЕ. То се догодило 3. септембра 1944. године, када је XI бригада водила борбу код Печењевца са јединицама генерала Мутапова.

У борби са деловима бугарске јединице који нису хтели да се предају јединицама IV, односно XI бригаде, учествовале су и јединице XI бригаде. Бригада је тих дана боравила у селима Пусте Реке по батаљонима распоређена на обезбеђењу слободне територије. Бригада је 16. маја 1944. године око 23 часа извршила покрет према југу, односно према селу Прекопчелици, а делом снага путем Бојник—Лебане. Покрет је извршен према наређењу Оперативног штаба јужноморавске зоне.

⁸⁾ Војноисторијски институт ЈНА, кутија 1080, докуменат 4—1/1. Операцијски дневник је касније, тек у јесен, написан и вероватно по сећању, што је условило да су подаци нетачни.

⁹⁾ Др Миљивоје Перовић, „Јужна Србија”, Нолит, Београд 1961. страна 351.

Оперативни штаб јужноморавске зоне¹⁰⁾ је преко партијске организације на терену ухватио везу са неколико симпатизера НОР који су се налазили у бугарској војсци у варошици Лебане, па је учињен договор о преласку бугарске фашистичке јединице из окупираног гарнизона у партизане.

У ову акцију пошло се врло ризикантно, јер је постојала вероватноћа да присталице НОП из бугарске фашистичке војске неће успети да се извуку и друго, акцију је требало извести тако вешто, као да је бугарска фашистичка војска упала у безизлазну ситуацију, односно у заседу, па је била принуђена на предају. Преговори, односно договори око предаје ове јединице и цела акција је припремљена у строгој тајности. За акцију су знали само штабови IV и XI бригаде, а пред само поседање положаја саопштено је команди батаљона. План акције је био разрађен да партизанске јединице поставе заседу у виду потковице обухватајући комуникацију Лебане—Прекопчелица куда треба да наиђе колона бугарске јединице с тим што је IV бригада посела положаје западно, а XI источно од комуникације. Значи борба је могла да отпочне сваког момента пошто ни борци партизанских јединица, а ни војници бугарске јединице нису знали о чему се ради, па би на случај отварања ватре спонтано и без команде, с обзиром на блиско одстојање и ноћ, дошло и до губитака са обе стране.

Штаб бригаде је на основу плана штаба оперативне зоне издао заповест за акцију тек када су јединице пристигле на положаје у рејону Змијиног камена. Први батаљон је запосео положаје северно комуникацијом Лебане—село Прекопчелица, а према Голом Риду трећи батаљон XI бригаде. Други батаљон IV бригаде запосео је положаје према комуникацији Лебане—Прекопчелица са западне стране. Остале јединице IV и XI бригаде биле су на положајима северно од Прекопчелице, тако да је постигнут положај у виду потковице са крилима (отвором потковице) према Лебану. Јединице су на положајима у приправности чекале. Свим штабовима батаљона је наређено да се бугарска колона пропусти без борбе и да прихвати претходница, јер су то снаге које прелазе на страну партизана. Даљи поступак ће зависити од ситуације. Уколико која од ових бугарских јединица отвори ватру, треба сачекати команду.

У свануће је наишла колона бугарских војника. Чуло се лупкање опреме и топот коња, али се још нису војници видели. Колона се кретала, како је било договорено, комуникацијом Лебане—Прекопчелица, без побочница и патрола. То је била претходница бугарске јединице из Лебана која је под видом потере за партизанима који су неколико дана пре ове акције, заробили неколико бугарских војника — припадника ове јединице. То су тако мотивисали капетан др Игњатијев и вршилац дужности команданта гарнизона Лебане поручник Русев, који су били главне личности у договорима за прелазак у партизане.

¹⁰⁾ Оперативни штаб јужноморавске зоне формиран је 12. марта 1944. године Наредбом Главног штаба Србије: др Миливоје Перовић „Јужна Србија“, Нолит, Београд 1961. стр. 345.

На челу претходнице налазили су се поручник Русев и капетан др Кирило Игњатијев. Са њима је било повезано још неколико старешина и један број војника.

Онако како је било и договорено, бугарска претходница је у само свануће избила пред село Прекопчелицу и тако ушла у заседу коју су припремиле јединице IV и XI бригаде. На коси према Голлом Риду био је на положајима спреман за дејство 1. батаљон XI бригаде, а на другој коси, преко пута, налазио се 3. батаљон IV бригаде под командом Пере Станковића. Иза овог батаљона, на Царичини, тј. западно од Прекопчелице и северно од ње на брду Китици, налазиле су се остале јединице бригаде. Тако су све бугарске снаге у претходници упале у заседу без пуцњаве. Вероватно је да су и њихове старешине издале наређење да се без команде не отвара ватра. Ипак је опрезност обострано била присутна.

Када је прва група бугарских војника наишла на борце Бригаде предала се без икаквог оклевања. Русев је затражио од команданта батаљона IV бригаде Пере Станковића, да га овај веже, ваљда је хтео да се представи као заробљеник како се не би приметило да је сусрет унапред припремљен. Наиме, Русев се бојао за породицу која је била у Бугарској. Такође, желео је да предупреди могућност да неко из те јединице не отпочне са борбом.¹¹⁾

Све се ово одиграло у освит дана а када се разданило јасно су се могли видети борци Бригаде на положајима око села Прекопчелице и око пута према Лебану и колона бугарских војника која је пролазила кроз село. Било је прилично забуне код бораца и старешина једне и друге стране, јер нису знали за договор и очекивали су команду за отварање ватре и развој борбе, а уследила је команда „Не пуцај“. Од борца до борца на положају је пренета информација да се ради о предаји бугарске јединице. Мештани села Прекопчелице, тек по који устао, почели су бежати мислећи да је то акција Бугара, али видећи и партизане остајали су запањени. Бугари из претходнице, схватајући да су опкољени и доведени пред свршен чин, чак и они, који нису били вољни на предају, нису имали куда, па нису ни покушали да дају отпор, јер би све било узалудно.

Мало касније отпочела је ипак борба. Део снага бугарске јединице из Лебана, који се кретао за претходницом ка Прекопчелици, наишао је пред положаје бораца Бригаде. Проценили су да је претходница упала у заседу и безизлазну ситуацију или да се предала, па су се брзо развили за борбу и отворили ватру покушавајући да одбаце партизанско обезбеђење, а вероватно и да помогну претходници да се повуче. Борба се развила најжешће на крилима заседе. Пошто су јединице бригаде благовремено поселе положаје, који су уз то били доминирајући у односу на комуникацију и терен око њега, покушај Бугара да се пробију остао је без успеха. Већ после првих плотуна Бугари су претрпели губитке, па су се после око два часа борбе повукли. У овој борби Бугари су имали пет по-

¹¹⁾ Према усменој изјави Петра Станковића Љубе Ракете, народног хероја, тада команданта трећег батаљона IV бригаде, сада генерал-мајора ЈНА

гинулих војника и десетак рањених, док код јединица IV и XI бригаде није било губитака.

Тако је прихватање присталица НОП Југославије из бугарске фашистичке јединице из Лебану успешно изведено од јединица IV и XI бригаде НОВЈ на домаку варошице Лебане.

Док се водила борба са Бугарима из друге колоне, претходница са капетаном Игњатијевим и поручником Русовим на челу мирно и безбрижно је прошла кроз неколико села слободне територије уз пратњу јединица бригаде. Пролазећи кроз села према планини Радану, где је одређено место за размештај ове јединице, код становништва је долазило до забуне, но убрзо је постало све јасно.

Након два дана у селу Савинцу је приређен сусрет бораца XI бригаде и Бугара-партизана, тј. оних који су прешли на страну НОВЈ. Организован је митинг, на коме се прикупило народа из неколико села, борци XI бригаде и бугарски војници-партизани. На митингу су говорили Петар Стамболић, командант Главног штаба Србије, Миле Галовић, командант XI бригаде, и поручник Русев. Бугари су од стране народа срдечно и другарски прихваћени. Штаб XI бригаде помогао је друговима у бугарској јединици у сређивању и формирању батаљона. Тако је формиран први бугарски партизански батаљон на овој територији. Назван је именом великог бугарског револуционара „Георги Димитров“.¹²⁾

Рођен у Јабланици, на ископинама древног Царичиног Града, где му је пружена братска рука, односно у селу Савинцу где је формиран, бугарски батаљон „Георги Димитров“ улази у састав XI српске бригаде и након неколико дана полази са њеним батаљонима у борбу, доживљавајући ватрено крштење као партизанска јединица.

Ова акција је имала велики политички значај за овај крај, а посебно за развој ослободилачког покрета у Бугарској.¹³⁾

¹²⁾ У Зборнику докумената НОР југословенских народа, том 1, књига 9, на старни 8. о овој акцији бригаде је записано следеће: „У другој половини маја 1944. г. у Лебану је био један батаљон бугарске војске као посада гарнизона. Преко неколико комуниста који су били у њему (капетан Игњатијев) вршена је припрема за предају. Ова јединица је једног дана извршила испад на с. Прекопчелицу. Крећући се у колони према Царичином Граду, упала је у заседу коју је раније поставила XI српска бригада 24. дивизије НОВ. После позива на предају, прве две чете су одмах прешле на нашу страну, док је чета са зачеља дала отпор, али је у крајој борби била уништена или заробљена. Од ових Бугара формиран је самостални батаљон под именом „Георги Димитров“. Пошто је овај батаљон нарастао, од оних Бугара који су касније заробљавани или који су се предавали и прибегавали на нашу страну, формирана је у јулу бригада под истим именом. Она је била у саставу 24. дивизије НОВ, па је средином августа по одлуци Главног штаба НОВ и ПО Србије (докуменат бр. 98 т. 7) упућена Главном штабу НОВ и ПО Македоније под чијом командом остаје до 8. 9. 1944. године. Тада је прешла у Бугарску и ушла у састав нове бугарске армије“.

¹³⁾ Шема број 4. показује обострани распоред снага.

ЛИКВИДАЦИЈА НЕМАЧКОГ АЕРОДРОМА КОД ЛЕСКОВЦА

У пролеће 1944. године НОП на југу Србије доживљује најинтезивнији и најмасовнији развој. Формирано је десетак бригада НОВ и неколико нових партизанских одреда, команди подручја, команди места и других партизанских органа. Створена је пространа слободна територија од Западне Мораве на југу до Македоније, на истоку до југословенско-бугарске границе и на западу до Косова. Угрожене су биле окупаторске јединице које су држале углавном градове и уски појас око пруга. Саобраћај је и главним артеријама био скоро паралисан. Штаб 27. бугарске дивизије, размештене ради обезбеђења у градовима и дуж пруга на овој територији, захтевао је тада појачање па је касније и био ојачан неким јединицама. Поједини четнички команданти извештавали су Дражу Михаиловића да комунисти у Јабланици могу да мобилишу људство колико год желе, па су и они тражили од четничке врховне команде да концентрише што јаче снаге и предузме операције против српских партизанских бригада у јужној Србији.

Немачка команда, оцењујући развој НОП на југу Србије, тежила је да уз помоћ Бугара, четника и осталих квислинга, што пре и по сваку цену спречи даље јачање снага НОВ на југу Србије. Зато је планирала операцију и предвидела учешће и својих снага. „У том циљу на простору Пүковац (железничка станица на прузи Ниш—Лесковац)—Прокупље—Куршумлија била је задржана 1. брдска дивизија и учињен је предлог врховном команданту окупиране Југославије да њен штаб руководи операцијом против НОВ Србије, а планирано је пребацивање 5. СС моторизованог полицијског пука и 696. моторизованог батаљона жандармерије из Санцака, као и 2. и 5. пука СДК из Крагујевца и Крушевца према Топлици и Јабланици.¹⁴⁾

Дража Михаиловић је већ раније наредио концентрацију својих снага према Топлици и Јабланици. Почетком маја 1944. године наређује јужноморавској групи корпуса следеће: „Немачке снаге распоређене у Лесковцу, Печењевцу, Житорађи, Прокупљу и Куршумлији располажу са око 70 тенкова. Изгледа да ће предузети акцију против комуниста. Ову акцију треба искористити за коначно чишћење комуниста... Зато прикупите све у Јабланици за дејство против комуниста најпогоднијим правцем, имајући у виду акције Немаца.“¹⁵⁾

¹⁴⁾ Др Миливоје Перовић, „Јужна Србија“, издање Нолита — Просвета Београд 1961. стр. 389.

¹⁵⁾ Исто стр. 390.

Међутим, у овом периоду немачке снаге нису могле учествовати у операцији, јер је 1. браска дивизија упућена на извршење другог задатка, а снаге 5. СС моторизованог пука и др. из Санцака биле су још ангажоване у борбама на тој територији.

У тој ситуацији Главни штаб НОВ за Србију од бригада формира дивизије НОВ. Оцењујући да се припрема офанзива непријатеља против снага НОВ на овом терену, да би га предухитрио и разбио четничке групације и онемогућио њихово ангажовање у операцијама, доноси одлуку да, концентришући главне снаге 21. и 22. српске дивизије на Г. Јабланицу, разбије јужноморавску групу корпуса а онда продужи дејства према Топлици и Расини и разбије и расинско-топличку групу корпуса. Део снага Главни штаб упућује у источну Србију да дејствују против тамошњих непријатељских снага и да их вежу за тај терен, пошто су и оне биле предвиђене за напад на Јабланицу и Топлицу. За везивање немачких и бугарских јединица, распоређених долином Јужне Мораве, остављена је XI српска бригада, која је још била под непосредном командом Главног штаба Србије.

Једанаеста српска бригада добила је задатак 23. маја 1944. године да дејствује на објекте у долини Јужне Мораве и на простору који обухвата шири рејон Лесковца, тј. да напада мостове, пруге, комуникације, непријатељска обезбеђења и сл. Дејствујући по задатку Главног штаба Србије, она би, значи, спречавала немачко-бугарским снагама интервенцију ка Горњој Јабланици уперену против снага 21. и 22. дивизије НОВ а тиме би непосредно садејствовала у важној операцији јужноморавских бригада на разбијању четника на југу Србије.

На извршење задатка бригада је пошла истог дана увече из Пусте Реке, где је тих дана боравила као обезбеђење слободне територије. Око поноћи је стигла у село Петровац које се налази на средокраћу пута Лесковац—Бојник, на коси која се од планине Ра-дана спушта до близу Јужне Мораве стварајући прегледност за осматрање и извиђање Лесковачког поља и долину Јужне Мораве. Батаљони су размештени по селима која гравитирају према Лесковачком пољу.

Штаб XI српске бригаде настојао је да прикупи што више података о непријатељским снагама на том терену (Лесковац и шира околина) на основу којих би могао донети одлуку када и где да се изврши акција. Тако је упућен у долину Јужне Мораве и према Лесковцу стрељачки вод наоружан претежно аутоматским наоружањем са задатком да извиди све прилазе до близу града као и према Јужној Морави и прикупи што више података о непријатељу, јачини и покретима. Вод је био снабдевен са експлозивом и машином за електрично паљење мина, па му је стављено у задатак да изврши рушење пруге и мостова на делу пруге Пуковац—Прибој. Једновремено су затворени сви путеви који из Пусте Реке воде ка Лесковцу, како се не би одало присуство партизана у непосредној близини града, а с друге стране обезбедило од изненадног напада непријатеља. Групе извиђача од 2—3 борца-мештана требало је

да испитају непријатељске објекте и јачину његових снага у ужем рејону Лесковца.

Преко партијске организације, теренских радника и личним извићањем, патроле су у току дана прикупиле доста података, тако да је штаб бригаде имао увид у јачину непријатељских снага, распоред његових јединица у Лесковцу и његовој околини и обезбеђење пруге Лесковац—Доњевац. Најдетаљнији су били подаци извиђачке групе из Винарца, која је са Боком Михајловићем, касније политичким комесаром чете у XI бригади, на челу извидела и све прилазе аеродрому и објекте, те распоред и јачину обезбеђујућих снага на њему.

У Лесковцу се тада налазио 2. немачки батаљон 1. полицијског пука ојачан са четом тенкова, 3. батаљон 183. бугарског пешадијског пука, коме је припадао 2. батаљон у Лебану из којег су две чете прешле на страну партизана, батаљон недићеваца и Љотићеваца (око 200) и неке друге посадне јединице. Ове снаге су град фортификацијски уредиле за одбрану а нарочито објекте на периферији. Северно од Лесковца на око два километра, до пута Лесковац—Ниш, налазио се немачки аеродром. Посада за обезбеђење аеродрома била је јачине око 120 немачких војника. Било је неколико бункера из којих су штићени објекти на аеродрому. Пругу Лесковац—Ниш непријатељ је често поправљао, али је никако није могао сачувати од партизанских диверзаната. Чувале су је сталне посаде дуж пруге, посаде у бункерима постављеним на осетљивим местима пруге и оклопни возови који су патролирали пругом, те повремене пешадијске патроле. Ипак, никада није било сигурно да воз неће бити оштећен у пролазу на овом делу железнице. Бугари су зато мобилисали становништво из села око пруге, па би са доласком ноћи постављали густе страже дуж пруге. Оружје овим „стражарима“ нису смели дати, већ су они налазећи се на 20—30 метара један од другог, носили плехане канте, да би на случај наилазаска партизана залупали у канте и преносећи лушњаву до бункера и војничких постаја дали знак Бугарима. Чудан начин обезбеђења, но непријатељ је био принуђен да се довија и ово да примењује, само да би обезбедио комуницирање моравско-вардарским правцем, који је од 1941. године био стално објекат напада партизана.

Штаб XI српске бригаде познавао је све мере предострожности непријатеља, прикупио је податке о јачини и распореду његових јединица, па је увече 24. маја 1944. године донео одлуку да исте ноћи изврши напад на немачки аеродром код Лесковца. У том смислу је разрађен план напада којим је предвиђено да бригада по мраку изврши покрет до села Винарца (у непосредној близини аеродрома), одакле би развила свој борбени поредак за напад на аеродром. Јачим снагама се требало обезбедити из правца Лесковца, а са истуреном четом из правца Ниша. Један вод бригаде је предвиђен за демонстрацију напада на сам град са његове супротне стране тј. с југа, а диверзантска група је већ била упућена да минира пругу северно од аеродрома на делу Прибој—село Пучовац

у циљу спречавања евентуалне интервенције блиндираног воза из Ниша. Све јединице је по плану требало да отпочну са дејством на објекте једновремено. Овакав план напада обезбеђивао је потпуни успех. Он је илустровао вештину и зрелост штаба XI бригаде, спремност и искуство целокупног састава јединице.

Напад на аеродром је брижљиво припремљен. Предвиђено је да се аеродром обухвати са истока, југа и запада, а затим једновременим, изненадним и снажним ноћним нападом ликвидирати посаду и уништити технику и објекте. Све је ово требало извршити врло брзо због евентуалне интервенције из Лесковца, а потом се у свануће повући на падине Добре Главе. Тежиште напада било је усмерено на источни део аеродрома, где су биле зграде за становање непријатељских војника.

Увече је штаб бригаде у селу Петровцу, које је удаљено око 15 километара од аеродрома, позвао команданте и политичке комесаре батаљона и саопштио им циљ, задатак и план акције. Претходно је и благовремено упућен на извршење задатка вод за демонстрацију напада. Овај вод је располагао аутоматским наоружањем и већом количином експлозива, који су носила два коња. Експлозивом и ватром аутоматског оружја би требало створити утисак да се ради о нападу ширих размера на град Лесковац. Нешто касније бригада је у највећој тајности извршила покрет у једној колони са истуреним непосредним обезбеђењем путем Петровац-аеродром да би се по пристизању у рејон села Винарца развила по плану за напад.

У току покрета, грешком главног путовође, бригада је скренула са основног правца и пошла према граду, али кад је чело колоне стигло до Доњег Стопања утврђено је да се бригада уместо на аеродром креће ка Лесковцу. Поставило се питање: да ли одустати од напада на аеродром планиране ноћи и одложити за другу ноћ или макар и по цену извесног закашњења ићи на одређени циљ? Да се одлагањем не би компромитовао план, командант бригаде је донео одлуку и командовао: „Бригада на лево, по батаљонским колонама правац север—село Винарце“. Након једног сата оваквог кретања Лесковачким пољем, бригада је избила код Винарца одакле је у највећој тајности, по допунском наређењу команданта, уследило развијање јединица по утврђеном плану и одлазак сваке јединице на извршење свог задатка.

Први батаљон је са своје две чете поставио заседу на путу који од Лесковца води ка аеродрому, тако да би непријатељу на случај поласка из града и покушаја интервенције био онемогућен пролаз и помоћ снагама на аеродрому. Једна чета овог батаљона оријентисана је према аеродрому са јужне стране. Други батаљон је обишао аеродром и поставио се за напад са истока, с тим што је претходно требало да овлада групом кућа непосредно крај пута. Трећи батаљон је једну чету упутио на комуникацију северно од аеродрома да би обезбедио бригаду од евентуалног изненађења са правца Ниша, а главним снагама батаљон је нападао на аеродром

са западне стране. Бугарски партизански батаљон „Георги Димитров“, коме је ово била прва борба по преласку на страну НОВ, остављен је у бригадној резерви да интервенише на правцу Лесковаца и северно, од Ниша, на случај наиласка непријатеља са тих странаца.

Аеродром се налазио између пута Лесковац—Ниш и реке Јабланице, која га својим коритом одваја од Винарца. Пут Винарце—Лесковац води дијагонално поред аеродрома и излази на комуникацију јужно од њега. Комуникација Лесковац—Ниш и ток реке Јабланице иду скоро паралелно. Терен између реке и аеродрома је обрастао врбом, а са обе стране комуникације су разграната стабла јабука. Око аеродрома су баште и њиве, између којих воде стазе и канали за наводњавање башти. Вегетација у ово доба године, на плодној моравској земљи, била је особито набујала, а ноћ без месечине, што је све омогућило те су сви делови борбеног поретка јединица подишли објектима за напад неопажено.

Док су јединице кретале на извршење задатка, 3. батаљон се припремио за напад. На том делу фронта налазило се неколико бункера које је требало првим налетом освојити. За извршење овог задатка јавили су се борци добровољци и формиране су групе бомбаша. Међу борцима из бригаде било је неколико Бугара из батаљона „Георги Димитров“.

Пред почетак напада све јединице и сваки борац је био на свом месту. Бомбаша су пришли бункерима и били спремни за бацање бомби, митраљесци и пушкомитраљесци су спремно очекивали знак за отварање ватре, док су команданти и командири примали последње извештаје о готовости, нестрпљиво погледајући у своје часовнике и моменат напада.

У 1 час и 30 минута 25. маја 1944. године разлегла се једновремено у овом делу Лесковачког поља пушчана пуцњава, митраљеска паљба и експлозија бомби. Запуцало је на неколико места са супротне стране на улазима града Лесковца, где је вод за демонстрацију напада вршио задатак. Непријатељ је очекивао улазак партизана у град првенствено са те стране, одакле се чула најјача митраљеска и пушкомитраљеска ватра и снажне детонације експлозива и зато је пошао на ту страну, запосео заклоне у утврђеним зградама и улицама и чекао. Запуцало је северно од града и чула се експлозија, па је и са те стране постављено обезбеђење. Околност да је ноћу 13/14. јануара 1944. године Друга бригада НОВ упала у један део града, покупила лекове и инструменте из болнице и ослободила неке болеснике — припаднике НОП, збунила је непријатеља, па је вероватно ценио да се ради о нападу на Лесковац и није интервенисао ни у правцу одакле је вод за демонстрацију напада дејствовао ни према аеродрому, где се чула јака пуцњава.

На аеродрому су трештале бомбе око бункера и запуцало је из аутоматског наоружања. Немци су били збуњени и нису стигли да пруже организован отпор, већ су почели да беже. Дакле, непријатељ је потпуно изненађен на аеродрому, а успела је и варка да се ради о нападу на град. Одјекнула је експлозија према селу Ду-

цљану, где су диверзанти дигли пругу у ваздух. Само су снаге бригаде на обезбеђењу према Лесковцу и Нишу притајене у заседи, чекале евентуални наилазак непријатеља. Јуришне групе су ликвидирале стражарска места, заузеле бункере, прешле ка хангарима и возном парку и блокирале објекат авио радионице с југа. Упркос отпору Немаца, убрзо су хангари са авионима и аутомобилима били у пламену. Иза јуришних група наступале су остале јединице, тако да је за пола сата ликвидиран отпор Немаца из објеката за становање и објеката за обезбеђење на аеродрому. Аеродром је врло брзо освојен и пуцњава утишала, сем на периферији града, где су борци из вода за демонстрацију још дејствовали из свог наоружања.

Пришло се уништењу непријатељске технике на аеродрому. Бензина је било у изобиљу, па је брзо и лако било запалити седам авиона, хангаре, преко 30 камиона, 500.000 литара бензина, авио-радионицу и магацине. Обезбеђења су повучена и јединице су се враћале са борбеног задатка.

Тако је за око један сат акција завршена. Успех је био врло значајан. Убијено је 50 немачких војника, пет је заробљено и уништена је сва техника и материјална средства на аеродрому. Код јединица бригаде није било губитака сем једног рањеног борца.¹⁶⁾

Колона јединица XI бригаде враћала се задовољно са извршеног задатка, а пламен од упаљеног бензина обасјавао је.

Једанаеста бригада је успешно завршила још једну акцију, у којој је непријатељу нанета велика штета у материјалу и опреми и људским жртвама, а код његових јединица изазвана паника и пометња, тако да нису смеле предузети интервенцију према Горњој Јабланици, где су дејствовале 21. и 22. српска дивизија НОВ.

За успех у ликвидацији аеродрома код Лесковца бригада је похваљена од стране Главног штаба Србије, а након извесног времена чуо се глас спикера „Слободне Југославије“ како обавештава родољубе читавог света о овом успеху XI српске бригаде. У чланку

Ноћни напад на Лесковачки аеродром показао је колико може бити корисна иницијатива командног кадра у схватању добијеног задатка и реализовању плана више команде. У конкретној ситуацији иницијатива команде 11. бригаде у правилном избору објекта за напад, темељитом планирању ноћног напада и његовом ноћном извођењу, показала је да је иницијатива, којом се одликовао читав наш старешински кадар у току рата, један између важних фактора који доводи до постизања жељеног циља и победе. Изненађење непријатеља и овом приликом уродило је плодом. Организовање демонстрације ради обмане непријатеља у погледу главног објекта напада показало се врло корисним. Питање избора сигурних путовођа и познавања терена и овде се истакао као један особито важан чинилац у ноћним дејствима. Мере тајности припрема и мере обезбеђења извођења оваквих акција имају посебан значај у овако ризикантним операцијама.¹⁷⁾

¹⁶⁾ Према изјави другова (М. Баловића, Б. Михајловића и др.) неколико бугарских војника из батаљона „Георги Димитров“ је побегло те ноћи из јединице за Лесковац.

¹⁷⁾ Чланак **Мила Баловића** објављен је у Војноисторијском гласнику бр. 3/1950. У поменутом чланку се истиче храброст Радивоја Павловића, командира чете у трећем батаљону.

„Напад 11. српске бригаде на немачки аеродром код Лесковца“ аутор Миле Баловић, командант бригаде, истиче:

Ликвидација Лесковачког аеродрома имала је велики значај за даље нормалније живљење на слободној територији Пусте Реке, јер је нестало немачких авиона који су дотле свакодневно надлетали, бомбардовали и митраљирали ову територију, наше јединице, болнице и објекте на њој и спречавали грабане да мирно обрађују своја поља. За НОП то је била још једна од оних крупних победа које су јединице НОВ извојевале над окупатором, а за јединице на југу Србије, посебно за XI бригаду, и велика част јер то је био, поред Рајловца у Босни, други аеродром који су до тог часа јединице НОВЈ ликвидирале у Југославији. Ликвидацијом овог објекта XI бригада је чак и превазишла основни задатак који је у то време била добила од Главног штаба Србије.^{17а)}

^{17а)} Ликвидација аеродрома код Лесковца приказана је на шеми број 5.

БОРБЕ С БУГАРИМА У ПУСТОЈ РЕЦИ И ЧЕТНИЦИМА У КОСАОНИЦИ У ЈУНУ 1944. ГОДИНЕ

Друга половина маја и јуни 1944. године карактеристични су за борбу народа југа Србије вишеструко. Пре свега тада су (од 20. маја — 21. јуна) формиране дивизије НОВ Србије, које су успешно дејствовале на знатно ширим оперативним територијама. Друго, проширена је слободна територија према северу: Копаник и Жупа и део према источној Србији. Са тих подручја ступа у редове НОВ знатан број нових бораца, те долази до формирања нових бригада НОВ. Даље, за окупатора и квислинге, то је период припрема свих снага за предузимање офанзиве на јединице НОВ у Јабланици и Топлици. У Јабланици долази до такозване јунске офанзиве бугарских окупаторских јединица стационираних на овој територији.

За XI српску бригаду овај период је специјално значајан због формирања 24. дивизије у чији састав, поред XIII, XV и XVII бригаде, улази и ова бригада. Том приликом она формира и четврти батаљон, а бугарски батаљон „Георги Димитров“ је привремено придодат 22. дивизији. Из бригаде је прекомандован један број старешина за руководиоце у друге бригаде. Двадесет четврта дивизија је формирана 10. јуна 1944. године. У њен састав су ушле, како је наведено XI, XIII и XV, а касније и XVII бригада. У почетку је имала око 3.500 бораца. За команданта је постављен Миле Паловић, дотадашњи командант XI бригаде, за политичког комесара Срба Ђурчић, а за начелника штаба Воја Ристић.

Главни штаб Србије у то време био је обавештен да непријатељ групише снаге у градовима око партизанске слобдне територије и да врши испаде на поједине правце не би ли заузео поједине оперативно-тактичке ослободне значајне за предстојећу офанзиву. Ово је указивало на то да непријатељ припрема офанзиву против дивизија НОВ на југу Србије. Зато је наређено штабовима дивизија да предузму мере обезбеђења и да дејствују на ширем подручју, како би узнемиравале и тукле непријатељске јединице. У том циљу је Главни штаб дао следеће задатке: „да јединице одмах пођу у офанзиву на непријатељске гарнизоне, саобраћајнице, везе и истурене положаје, како би се осујетили непријатељски планови“. За случај непријатељске офанзиве Главни штаб у директиви даје упутства... „да штабови дивизија одржавају чврсте везе са бригадама и суседним јединицама“.¹⁸⁾

¹⁸⁾ Др Миливоје Перовић, „Јужна Србија“. Издање Нолит—Просвета, Београд 1961. године стр. 397.

Према тој директиви, дивизије НОВ су извршиле покрет и предузеле дејства у одређене правце. Двадесет прва дивизија је по разбијању четника у Горњој Јабланици и Косаоници оријентисала своје бригаде према Копаонику и Жупи. Ослобдивши Брус избила је на Копаоник како би привукла непријатељске снаге, које су биле постављене према реци Ибру, да би тај простор остао празан и тако било олакшано дејство снага НОВ које су дејствовале из Санџака према Србији. На Копаонику је било око 2.000 четника који су утврђивали положаје да би спречили продор јединица НОВ преко Ибра у Србију. У овим операцијама Двадесет прва дивизија је ослободила, поред Бруса, део Жупе и доминантне положаје на Копаонику.

„Због овакве ситуације на југу Србије, четничка врховна команда обуставља покрет Групе јуришних корпуса ка Санџаку и Црној Гори и 26. јуна 1944. године упућује ове снаге да се усиљеним маршем пребаце правцем Копаоник—Топлица. Скретање ових јаких и елитних снага четника са правца Санџака представља несумњиво велико олакшање јединицама НОВЈ које су се у то време тамо бориле”.¹⁹⁾

У то време бугарске окупаторске јединице предузимају офанзиву на слободну територију Јабланице и Пусте Реке. Циљ ове офанзиве је био да се поврати или уништи бугарска јединица која је прешла на страну НОВ јер је њен пример могао да има снажан одраз код бугарске фашистичке војске. Поред тога тежња је била да се опколи и разбије XI српска бригада, која је знатно угрожавала окупаторске снаге у гарнизонима долином Јужне Мораве и у Топлици и врло често паралисала саобраћај на прузи Лесковац—Ниш. Осим тога бугарске јединице су тежиле да овладају појединим доминантним положајима и поседну их јединицама, како би могли послужити као платформа за дејство у току извођења предстојеће планиране и припремане седме офанзиве.

У јунској офанзиви учествовале су бугарске снаге које су биле стациониране у гарнизонима долином Топлице и Јабланице и дуж пруге Лесковац—Ниш. Све се оне биле усмерене тако да крилима обухвате Радан, а фронтом да потискују партизанске снаге које су се налазиле на простору између Јабланице и Топлице. Зато су прво пошле колоне из долине Јужне Мораве према Радану са циљем да привуку пажњу партизанским јединицама. Једна колона је пошла правцем Житораћа—село Момчилово, друга од Брестовца долином Пусте Реке — планина Радан и трећа правцем Лесковац—Бојник—Радан. Онда су кренуле крилне колоне правцем Лесковац—Лебане—Медвећа—Мајдан планина, док је део снага из ове колоне упућен из Медвеће према Тупалском вису, вероватно као обезбеђење са правца горњег тока реке Ветернице, где су дејствовале бригаде Двадесет друге српске дивизије и тринаесте бригаде Двадесет четврте дивизије, која је држала положаје на Тупалском вису. Друга колона зашла је у залеђе XI бригади тј. пошла

¹⁹⁾ Др. Миливоје Перовић, „Јужна Србија”, стр. 397.

је из Куршумлије према Соколовом вису (к. 1376). Циљ ових крилних колона је био да се што пре затвори обруч око планине Радан и одсеку снаге које се набу у обручу. Покрети и дејства колона на свим правцима, а нарочито на правцу потискивања партизанских јединица, били су подржавани снажном ватром артиљерије и непрекидним надлетањем авијације, која је извиђала, митраљирала и бомбардовала положаје партизанских јединица.

Највероватније је да су команде учеснице у извођењу ове офанзиве оцениле да су јединице НОВ на овом простору слабије, па су и своје делове упућивали посебним правцима, обухватајући читаво подручје од реке Јабланице до реке Топлице, одсецајући Двадесет прву дивизију која је била оријентисана према Копаонику, а Двадесет трећа дивизија је дејствовала према доњем току Јужне Мораве. Тако су јединице НОВ које су се нашле на овој територији биле потпуно одсечене од дивизија НОВ на југу Србије. У завршним дејствима прве етапе јунске непријатељске офанзиве долази до одсецања и ових јединица, па ће се Једанаеста бригада наћи сама у окружењу на Радану. Јачина бугарских снага које су узеле учешће у офанзиви на овој територији била је различита, што је зависило од правца дејства. На правцу Лесковац — Медвеђа дејствовао је један бугарски пук, као и на правцу Лесковац — Бојник, док је на правцу Бели Камен (Пасјача) — планина Радан дејствовао белогардејски одред јачине 1000—2000 војника.²⁰⁾

Снаге НОВ:

На територији између реке Топлице и Јабланице у време јунске непријатељске офанзиве налазиле су се следеће јединице НОВ:

— на обезбеђењу партизанске слободне територије XI српска бригада са бугарским батаљоном „Георги Димитров“ и новоформирана XVII бригада у Косаоници;

— неколико команди места различитог бројног стања, команда подручја са својим обезбеђењем и неколико сеоских стража.

Чим су откривене намере непријатеља, батаљон „Георги Димитров“ упућен је ради предострожности у састав Двадесет друге српске дивизије на десну обалу Јабланице. Команде места се нису упуштале у јаче борбе са Бугарима. Поједине су се прикривале и остајале у позадини непријатеља, па пошто би њихове снаге прошле, дејствовале су на њихове делове и прикупљале податке о јачани и покретима непријатеља. Неке су се повлачиле и прикључивале бригадама. Тако је по наређењу штаба Двадесет четврте српске дивизије од 10. јуна XI бригади прикључена команда места Савинац и Бублица (обе у Пустој Реци) од којих је штаб XI бригаде формирао свој четврти батаљон.²¹⁾

²⁰⁾ Др Миливоје Перовић, „Јужна Србија“, (стр. 408).

²¹⁾ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату Југословенских народа, том I, књига 9, страна 11.

При повлачењу команди места њима су се прикључивали теренски радници и други симпатизери НОВ који се нису могли склонити. Тако се бројно стање ових повећавало. По неписаном правилу, у свакој непријатељској офанзиви јединице НОВ су бројно постојале јаче. Тако је XI бригада у овој офанзиви постала бројно јача за један батаљон. До тада је била под командом Главног штаба Србије. У моменту уласка у састав дивизије, бригада се налазила у борби са Бугарима који су наступали кроз пусторечка села према Радану. Дошао је до измена у командном кадру. За команданта, на место Мила Баловића, постављен је дотадашњи заменик Драгољуб Станковић, а за политичког комесара Никола Суботић. Било је измена и код командног кадра у батаљонима и четама, јер је један број старешина, непосредно пре формирања дивизије и после дат за 4. батаљон XI бригаде и за новоформиране XIII и XVII бригаду Двадесет четврте дивизије.²²⁾

У духу директиве Главног штаба НОВ Србије, штаб Двадесет четврте српске дивизије 10. јуна 1944. године издаје наређење бригаама. У том наређењу су најпре изнети подаци о непријатељу у долини Јужне Мораве, Топлице и Јабланице, па је наложено да бригаде пређу у офанзиву на непријатељске гарнизоне, саобраћајнице и везе, те да штабови бригада одржавају везу са командом дивизије. Истим наређењем команде места у Савинцу и Бублици придодате су XI бригади. Бригадама је наређено да се организује обавештајна служба и да се уложе све снаге ради учвршћења јединица, како би се у најтежим моментима савладале све потешкоће.²³⁾

²²⁾ — XIII бригада је формирана 3. јуна 1944. године у селу Вини (Почеч). Људство је било из села у долини Ветернице и околина Лесковца. У почетку је била под командом Двадесет друге дивизије. За команданта је постављен Раде Поповић, а за политичког комесара Столе Вуксановић. У првој фази јунске офанзиве бригада се налазила на десној обали Јабланице, па није била обухваћена почетним дејствима, већ касније када су Бугари преоријентисали дејства према Двадесет другој дивизији НОВ.

— XV бригада је формирана у другој половини јуна у Г. Јабланице. Сачињавали су је борци са Косова и Г. Јабланице. За команданта је постављен Мирко Перовић, а за политичког комесара Божо Павловић. Чим је формирана, ступила је у борбу са Бугарима затварајући правац Лебане—Медвећа и према Гајтану.

— XVII бригада је формирана у селу Мејане (Косаоница) 2. јуна 1944. године. Њен састав сачињавало је претежно људство из Косаонице, која је тек била ослобођена од четника. Командант је био Милош Мушовић родом из Херцеговине, а политички комесар Љубинко Несторовић Озрен. У моменту формирања дивизије бригада се налазила у Косаоници. Пошто је била у јеку јунска офанзива она је од снага деснокрилне колоне Бугара, тј. оне која је дејствовала на правцу Куршумлија—Радан, набачена према српско-албанској граници.

Командант другог батаљона XI бригаде, Стево Венчевић постављен је за заменика команданта XIII бригаде, на којој је дужности погинуо у октобру 1944. године у борби са балистима и Немцима на Копаонику. Командант XVII бригаде Милош Мушовић се удавио у реци Волги када се налазио на школовању у СССР.

²³⁾ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату Југословенских народа, том I, књига 9, документат 4. Ово је прво наређење које је тек формиран штаб 24. српске дивизије издао потчињеним јединицама.

У моменту пријема овог наређења, XI српска бригада се налазила у непосредној борби са бугарским јединицама. Наиме, она је заустављала брзо наступање бугарских колона и стрељачких стројева и то на свим правцима који су водили према Пустој Реци. Она је водила даноноћне борбе, дању успоравајући непријатељско надирање, а ноћу нападајући њихове положаје узнемиравала и изнуривала живу силу, стварајући несигурност њихових јединица на овој територији. Према операцијском дневнику бригаде, борбе су вођене 7, 8, 12—15. и 21, те 23. јуна и тако даље до краја јуна и почетком јула. Нисмо поменули ноћне борбе које су батаљони самостално или у садејству са другим јединицама изводили. Наведене борбе које је бригада имала са Бугарима, у овом периоду помиње у дневнику политички комесар XI бригаде Никола Суботић, који почиње 7. јуна. Намеће се закључак да је операцијски дневник писан на основу дневника Н. Суботића.²⁴⁾

У почетној фази дејства бугарских јединица, владала је неизвесност да ли је ово био почетак велике офанзиве немачко-бугарско-четничких снага које су се припреме назирале и која се очекивала. Са првим и трећим батаљоном XI бригада успоравала је надирање непријатеља: први батаљон на правцу Брестовац — Бојник, а трећи на правцу Житораба — Радан. Оваквим распоредом својих јединица и њиховим ангажовањем XI бригада је приморавала Бугаре на опрезно наступање и наносила им губитке, стварала несигурност и добијала у времену, да би се рањеници НОВ из болница, позадинске установе и органи, као и остали припадници друштвено-политичких организација и НОП извршили све припреме и евакуисали. Водећи даноноћне борбе XI бригада је извршила свој задатак и, да би што дуже задржала непријатеља, била је окружена на Радану, те доведена у ситуацији да се пробија из окружења.

Као што је напоменуто, борбе XI бригаде са бугарским снагама у јунској офанзиви отпочеле су 7. јуна 1944. године у поподневним часовима, када је једна колона Бугара, јачине око 200 војника, наишла долином Пусте Реке, вероватно ради изиђања снага НОВ и њиховог навлачења што дубље према долини Јужне Мораве. Када је ова колона наступала према Стубли, са правца Косанчића, дочекана је ватром бораца првог батаљона XI бригаде, који је био упућен у том правцу, па се борба развила док су се јединице налазиле у покрету. Борба је трајала неколико часова, па су Бугари били принуђени да се уз претрпљене губитке повуку. Батаљон је имао једног погинулог и то од парчади артиљеријске гранате. Пошто су Бугари потиснути и село повраћено, батаљон је организовао сахрану погинулог борца-студента из Београда.

Сутрадан (8. јуна) у преподневним часовима са истог правца, тј. долином Пусте Реке, појавила се колона Бугара која је била јачег састава. Први батаљон се тога дана, а према наређењу штаба бригаде, под борбом организовано повлачио са објекта на објекат,

²⁴⁾ Операцијски дневник, Војноисторијски институт, кутија 1080, број 4—1/1. Дневник Николе Суботића у Музеју у Приштини.

обезбеђујући свој бок са правца Лесковца. Повлачење и борба батаљона са Бугарима били су праћени надлетањем авијације, која је митраљирала и бомбардовала положаје батаљона. Неколико бораца је било рањено и контузовано, но губитака није било. Северно од комуникације Бојник — Брестовац налазио се трећи батаљон XI бригаде који је такође ступио у борбу са овом колоном Бугара, док је други батаљон водио жестоке борбе са Бугарима који су наступали од Лебана према Бучумету. Једновремено када је вођена борба са колоном која је наступала према Бојнику, наишла је колони са правца Топлице, преко Момчилова и друга путем Лесковац — Бојник. Тако је тога дана наступало према Радану неколико бугарских колона са разних праваца и, будући да су снаге биле јаке, потискивале су јединице XI бригаде. Највише губитака је имао други батаљон бригаде.

Штаб XI бригаде, тежећи да извуче батаљоне из обруча, прикупи снаге и сачува живу силу за евентуално концентричан напад, дао је наређење да се батаљони под борбом извлаче. Дати су правци за повлачење и време до када је требало стићи на линију Бојник — Коњувце. Први батаљон је, иако под борбом и дејством авијације, успео да до ноћи стигне на поменућу линију, док је трећи батаљон био у немогућности да се одлепи од непријатеља, а положаји су били у равници и без ослонаца на лоједине линије, те је тек падом мрака био у рејону Црквице, тј. на линији која је одређена поменућим наређењем штаба бригаде.

Тако је другог дана борбе, тј. 8. јуна увече, бригада била на линији Кремен — Савинац — Дубрава, управо на положајима који су затварали правце кроз Пусту Реку према Радану. Бугарске снаге су зановило на положајима на линији Петровац — Косанчић — Момчилово. Једино је јединица, јачине једног ојачаног батаљона, која је наишла из Топлице, продрла дубље у слободну територију и зановила на Драговачком Риду, код Бојника, где су се њени делови укопали и организовали кружну одбрану.

Бугарске јединице су наступале врло опрезно, па их је тешко било изненадити. Пред ноћ би се стрељачки стројеви свијали у колоне и тако прикупљени остајали да преноће. Изабрали би при том погодне положаје, обично на брду, коси или јачем објекту и укопали би се и поставили одбрану тако да се кружно обезбеде. Зато се њиховим положајима могло тешко прићи, односно одбрамбеном систему, који је густо поседнут у сумрак. С времена на време би војници на обезбеђењу припуцавали, вероватно ради опрезности. И најгоре невреме им није могло пореметити уређивање и посудање положаја и њихово држање целе ноћи. Уредили су тако и положаје ове ноћи када су зановили на Драговачком Риду у непосредној близини Бојника, који је саобраћајни центар Пусте Реке, где се сви путеви стичу и повезују ово подручје са градовима у долини Јужне Мораве, Јабланице и Топлице. На брду је био један добар ојачан батаљон Бугара, на положајима који су, иако на брзу руку, добро уређени за одбрану. Положај Драговачког Рида и конфигурација

земљишта омогућили су Бугарима да се брзо утврде и обезбеде, као и да покрију ватром аутоматског и другог наоружања све прилазе.

У оваквој ситуацији и распореду бригаде и непријатељских снага, штаб XI бригаде донео је одлуку да исте вечери изврши напад на бугарске снаге на Драговачком Риду. Напад је планиран да га изврши први и трећи батаљон, који су већ неколико дана водили борбе. Подацима о непријатељу није се располагало у довољној мери. Знало се само то да су брдо посели Бугари, а јединица је јачине једног ојачаног батаљона.

О начину борбе, посебно ноћним борбама са Бугарима, знале су и старешине и борци бригаде из искуства које је стечено у борбама са Бугарима. Постојало је као неко сазнање да Бугаре ноћу не може нико истерати из ровова. Њихов је обичај био да нипошто ноћу не напуштају ровове и поседнуте положаје, вероватно да се знало да партизанске јединице нису имале довољно артиљерије. Положаји на Драговачком Риду омогућавали су одбрану од сваке врсте наоружања и чак погодни за употребу ручних бомби, као и стварање бришнуће ватре из митраљеза и пушкомитраљеза. Било је могуће затворити ватром сваки кутак и приступ којим би се могло прићи рововима. Није се знао распоред непријатеља на брду, линија ровова и друго. Штаб бригаде је издао заповест првом батаљону, који је под борбом тога дана од Стубле до Кремена одступао и стигао у Турјане. Команди трећег батаљона наређење за напад је достављено касније. Овај батаљон је са закашњењем стигао у Црквицу, па је и то условило да није благовремено примио наређење.

План напада на Драговачки Рид је био следећи: први батаљон је требало да дејствује на бугарске положаје са запада и југа, а трећи са истока и севера. Бригадна чета минобацача је по потреби требало да подржи напад. Бугари су били бројнији, но користећи ноћ, изненађење и друге предности могли су се очекивати резултати. Први батаљон је према наређењу извршио покрет и благовремено подишао положајима на Драговачком Риду, и пришао непријатељским рововима, очекујући везу са трећим батаљоном. Међутим, трећи батаљон није стигао, па је команда првог батаљона одлучила и око 23.00 часа издала наређење четама за напад. Борци су подишли до под саме бугарске ровове. Минобацачлије, без претходно узетих елемената за габање, почели су из оруђа тући гранатама положаје на линији на којој су се налазили борци батаљона и бугарске ровове. Почеле су експлозије и ручних бомби. Чланови штаба батаљона, распоређени по четама, налазили су се на положају. Десно крило је са југа вршило напад, где је био и командант батаљона, изгледало је да је имало успеха. Оно је било ван домета ватре сопствених минобацача. На левом крилу је у почетку било неколико рањених и погинулих бораца. У јеку борбе командир левокрилне чете је предложио да чету извуче ван рејона дејства минобацачаких граната, те да се још сачека трећи батаљон, са којим је ова чета требало да успостави везу. Са десног крила су јавили да је командант батаљона Владо Стојиљковић погинуо и да имају још губитака. У тој ситуацији када су крилне чете претрпеле губитке и повукле се, одлучено

је да се повуку и снаге са центра. Када је овај батаљон повучен и био ван домашаја непријатељске ватре носећи мртве и рањене према селу Каменици, онда се чула пуцњава на источној страни Драговачког Рида. Трећи батаљон није стигао да благовремено изврши напад, па је само отворио ватру са полазног положаја. Можда је штаб батаљона схватио задатак тако да врши напад ради узнемиравања непријатеља или да изврши демонстрацију напада, па се повуче што је и урадио.

Према обавештењима, непријатељ је те ноћи на Драговачком Риду имао знатне губитке (око 50 мртвих и рањених), па је сутрадан (9. јуна) ова колона отишла за Лесковац. Губици првог батаљона износили су пет мртвих и шест рањених бораца. Погинуо је командант батаљона.

Ова борба је била први неуспех бригаде. Но да су оба батаљона једновремено и изненадно напали, да је било више података о непријатељу и његовом распореду, те линије ровова, можда до неуспеха не би дошло. Садејство са четама минобацача није било постигнуто, док је трећи батаљон закаснио и није организован напад, а штаб првог батаљона није био комплетан и није руководио борбом. Тако је поред тога што су јединице биле заморене и исцрпљене, све ово допринело да напад није успео упркос знатних губитака.

Сутрадан, 9. јуна, није долазило до већих борби јединица бригаде са Бугарима. Бугари из Бојника су се повукли за Лесковац, вероватно због претрпљених губитака и ради попуње. Увече је извршен напад, али са ограниченим циљем, на бугарску јединицу која је била заноћила у Момчилову.

У међувремену батаљон „Георги Димитров“ изузет је из састава XI бригаде. Било је у том батаљону бораца, као и међу заробљеним бугарским војницима, који су упућивани касније у овај батаљон, а окарактерисани су као несигурни у борби са бугарским регуларним — окупаторским јединицама. У наређењу Главног штаба НОВ и ПО Србије од 27. јуна 1944. године, је достављено штабу 24. дивизије, дата су упутства за поступак са овим борцима. „Поступак са таквим борцима био је у томе што нису одмах упућивани у борбе против бугарских јединица, да не би прешли на њихову страну. У почетку су употребљавани за борбу против четника и Немаца или су били у резерви а касније, када су се сродили са јединицама НОВ, употребљавани су у свим борбама.“²⁵⁾

Бугарске јединице наредних неколико дана нису вршиле напад, вероватно ради припрема за даље спровођење плана офанзиве. Тако су тек 12. јуна кренуле са линије Лебане — Бојник — Н. Момчилово — Житни Поток. Овога пута покрет је праћен јаком артиљеријском ватром. Главне снаге су усмерене правцем Бојник — Турјане — Орански вис. Борба је отпочела око осам часова и трајала све до увече. Било је неколико противнапада, али без резултата. Борба је вођена на линији Мијајлица — Турјане — Славничко брдо. Тога дана Бугари су задржани, а увече и у ноћи 12/13. јуна бригада са своја два

²⁵⁾ Зборник докумената том I, књига 9, страна 28.

батаљона врши напад на бугарску јединицу која је била заноћила у Шумарицама (источни део села Турјана). Напад је био енергичан, али је непријатељ успео да задржи своје положаје, сем неких мање значајних објеката. После напада батаљони су се повукли. У овој борби бригада је имала шест мртвих и 12 рањених бораца, док се бугарски губици према процени пењу на 20 мртвих.

Тринаестог јуна Бугари су продужили са дејствима у простору између река Јабланице и Топлице, где су још увек наилазили на јак отпор јединица XI бригаде. Напад стрељачких стројева који су наступали према положајима са којих су јединице бригаде пружале отпор, подржаван је снажном артиљеријском ватром која је отпочињала дејства рано изјутра, преносећи ватру са линије на линију тучући сваки положај одакле је пружан отпор. Но јединице бригаде су сачекивале пешадију и тек под јаким притиском су се по деловима извлачиле до следеће линије и поседале је организујући одмах ватру. Поред велике надмоћности у живој сили и наоружању и снажној артиљеријској подршци, бугарски напади су подржавани авијацијом која је скоро непрекидно тукла положаје јединица бригаде. Снаге XI бригаде и команди места биле су принуђене да се постепено повлаче, па су Бугари до ноћи избили на линију Бучумет — Оране — Бублица. У току ноћи су батаљони вршили нападе на поједине објекте које су Бугари увече поседали и ту чекали до јутра, када су продужавали са нападом.

Четрнаестог јуна 1944. године јединице XI бригаде су се налазиле у одбрани на широком фронту Бучумет — с. Борнице — с. Добра Вода, односно у селима која су са југа и истока опасивала планину Радан. У саставу бригаде било је делова из команди места и подручја, док других јединица 24. дивизије није било. Бугарске снаге су обухватом са крила већ биле окружиле јединице XI бригаде. У операцијском дневнику бригаде за 14. јуни је записано: „14. јуна пре подне са јаким снагама непријатељ нас је напао са наших бокова, са правца Бучумета и Статовца. Преко целог дана на читавом сектору трајала је жестока борба. Непријатељ је уз помоћ авиона и артиљерије покушао да разбије наше положаје, што му није успевало.“²⁶⁾ На појединим деловима фронта чете су одступале да би се извукле испред ватре артиљерије или да би избегле окружење. Положаји под Раданом су држани до ноћи. Према дневнику бригада је тога дана имала три мртва и пет рањених бораца.

Пред ноћ су се јединице по батаљонима прикупиле и почеле повлачење уз огранке планином Радан. Напуштена су и последња села под планином. Војска је уморно одступала. Тек тада, напуштајући и последње куће, примећени су збегови. Бежао је у овој офанзиви испред непријатеља народ из Пусте Реке. Народ је кренуо још претходног дана и постепено се повлачио према планини, очекујући исход борбе. Уз косе Радана ишле су ове ноћи колоне бораца, а свуда околу лево и десно по потоцима и странама размештале су се породице избеглица са својим иметком. Терали су пред собом овце,

²⁶⁾ Војноисторијски институт, кутија 1080, бр. документа 4—1.

говеда и све што су били кадри извући испред непријатеља. Чуо се плач деце, вика и дозивање, лавез паса, рика говеда и други звуци карактеристични за такве ванредне и тешке ситуације. Доле у селима чешће би се чуло пушкарање. Понегде би се у селима у која су ушли Бугари, распламсао пожар. Можда је ове ватре непријатељ палио како би обележио достигнуте линије, а можда су палили домове партизана или симпатизера НОР, јер су то бугарски фашисти волели да раде при упаду на слободну територију. Пролазили су борци у колони поред својих породица. Чуле су се разне гласине и запомагања и видели тешки призори. Неки борци су остајали код својих породица у намери да помогну. Рањеници, збегови, деца, стока и све што је бежало, одступање војске и умор створило је мучну ситуацију. Мрак је падао под Раданом, расла је туга код народа у збегу и партизана за своју слободну територију, за Пусту Реку.

У току ноћи 14/15. јуна штаб 24. дивизије донео је одлуку да се XI српска бригада која се нашла у окружењу пробије правцем: Радан — Горња Косаоница, где се налазила XVII бригада.

После сређивања јединица и груписања снага, требало је прећи у противофанзиву. У том смислу је издато наређење бригаама. Према том наређењу штаба 24. дивизије, XI бригада је ноћу 14/15. јуна извршила покрет према западу тј. Г. Косаоници. Правац повлачења је био планином Радан — Соколов вис (к. 1176 — Добри До. Већ пред зору 15. јуна јединице бригаде су подишле Соколовом вису, на коме су биле снаге непријатеља, тј. Бугари, и то она колона која је од Куршумлије прехтодног дана наступала према Радану. Регион Стубле поселе су бугарске снаге које су последње ноћи избиле тамо до Лебана, преко Леца и Медвеће. Вештим маневром XI бригада и читав збег Пусте Реке успели су ноћу на неповезаном споју, између Бугара на Соколовом вису и Дренцима, преко превоја Белеве Воде, да се из окружења, правцем Радан — Гајтан — Добри До, извукну. Сутрадан је непријатељ ударио у празно на Радану и Мајдан планини тј. није успео да зароби или уништи партизанске јединице, па је тако његова офанзива промашила циљ. Ове снаге су се, што ће се касније видети, утврдиле на Радану и Петровцу, па ће и оне бити разбијене, после разбијања четника у с. Трпези и Дегрмену, селима на граници са Косовом.

На терену Косаонице XI бригада је остала неколико дана маневришући по терену, водећи борбе са слабијим четничким снагама. Четници су се утврдили на Марковом вису и заузели су узани појас према граници са Косовом. То су биле групе четника, које нису могле да дају јачи и организованији отпор, па су приликом сваког наиласка јединица бригаде одступали и бежали по шумама и крили се. Бригада је 21. јуна 1944. године увече напала бугарске снаге које су обезбеђивале железничку пругу у долини Топлице код места Барлова, нанела им знатне губитке и причинила материјалне штете. Према извештајима Бугари су из ове борбе понели троја кола мртвих војника.

Након сређивања јединица и предаха, ове две бригаде (XI и XVII) 24. дивизије су прешле у противофанзиву. Штаб 24. српске ди-

визије са бригадама прелази у напад на Бугаре који су се налазили на Радану и то основним правцем: Товрљане — Статовац — Петровац, а XV бригаду упућује у напад на правцу Пусто Шилово (Г. Јабланица) — Расовача, док је XIII бригади која се налазила у рејону Бувца (десно од р. Јабланице) наређено да изврши напад преко Јабланице у позадину непријатеља, на Бугаре у Бучумету. Штаб 24. дивизије, како се види, оценио је преоријентацију бугарских снага, па је одлучио да изврши противнапад на њихове јединице у рејону Радана и Пусте Реке.

У првом налету јединице 24. дивизије тј. XI и XVII бригада овлададе су положајима у рејону Јововића ливада и подишле Петровцу (к. 1152). Пред зору исте вечери XI бригада је извршила напад на Петровац и након двочасовне борбе успела да га заузме. Међутим, схватајући важност овог објекта, Бугари су изјутра уз снажну минобацачку подршку извршили противнапади повратили га.

Целог дана 25. и ноћу 25/26. јуна водила се борба за јужни део Петровца (рејон коте 1152). Бугари су уочили да би губитак тог положаја за њих значио и губитак Пусте Реке. Зато су били врло упорни. Око подне 26. јуна заменик команданта бригаде Раде Марковић, пошто је одабрао групу одважних бораца и формирао јуришни одред, извршио је снажан препад на бугарске положаје. Вештим маневром јуришних група, одлучношћу и храброшћу бораца, заузет је део објекта, а после вишечасовне борбе Бугари су, претрпивши знатне губитке, почели повлачење које се претворило у бекство. Трећи батаљон бригаде је био оријентисан према бугарским снагама смештеним у Слишану. Ове снаге почеле су се повлачити пошто је одступила бугарска јединица са Петровца. Бригада је прешла у гоњење непријатеља. Бугари су одступали према Лебану. На њихове колоне било је припуцавања од стране партизанских група, које су остале у позадину непријатеља за време борби 13. и 14. јуна.

Миливоје Стефановић из Гајтана, погинуо као зам. команданта батаљона у IV бригади 1944. године

и
Влада Стојиљковић из Голог Рида (Пуста Река) погинуо као командант 1. батаљона XI бригаде у борби са Бугарима код Бојника 8. јуна 1944. године.

(снимак из 1943. године — Гајтан).

У овој борби, поред нанетих губитака, било је заробљених Бугара и плена у опреми и наоружању. Бригада је имала четири мртва

и седам рањених бораца. У току дана и ноћи повукле су се и снаге непријатеља из Пусте Реке, сем оних које су биле у Житном Потоку.

После ових борби Бугари су 28. и 29. покушали продор преко слободне територије, но нису успели. Првог јула 1944. године једна колона је ипак успела да се пребаци из Лебана до Житног Потока и даље за Прокупље.

У борбама вођеним у јуну 1944. године са јединицама XI српске бригаде Бугари су имали, према процени, преко 150 мртвих и знатан број рањених. Поред тога они су имали губитке на комуникацијама, где је минерска група XI бригаде изводила акције онеспособљавајући путеве и рушећи мостове. На комуникацији Лесковац — Лебана — Бојник од 25.—30. јуна уништено је осам камиона и избачено из строја неколико дестина фашистичких војника. Једанаеста бригада је у борбама што их је водила у јуну у Пустој Реци, Радану и Косаоници са Бугарима и четницима имала око 35 погинулих и 40 рањених бораца и старешина.

Разбијањем непријатељске јунске офанзиве у Пустој Реци и на Радану осујећен је план непријатеља за уништење партизанских јединица на Радану и постепено овлађивање погодним просторијама и тако одгођена њихова генерална офанзива за наредне месеце. Једанаеста бригада је у том подухвату снага 24. српске дивизије била главни носилац борбених дејстава јединица НОВ које су тада дејствовале на ужем и ширем подручју Поречја, Јабланице и Топлице и то, како у првој фази, односно фази наступања непријатеља, тако и у другој фази, односно фази када је непријатељ био присиљен на одбрану и коначно разбијен на Петровцу и натеран у бекство ка Лебану и Лесковцу.

Гонећи разбијене Бугаре борци су извикивали: „Напред једанаеста бригада“, а Бугари су један другоме у паничном бекству бацајући са себе наоружање, одећу и обућу, да би спасли голи живот, довикивали: „Бегајмо, братко, напада силна војска партизана — једанаест бригада“. Исто тако, када су Бугари стигли у Лебана, мајка Бранка Цветковића, која се ту задесила, иначе Пусторечанка, стојећи у групи оних који су посматрали бежање Бугара, питала је једног од њих: „Зашто тако бегате?“ Бугарски војник јој је одговорио: „Како да не бегаме, кад нас гони једанаест бригада партизана“. И ова епизода показује шта је значила XI бригада код непријатеља; то је најбоља илустрација њене улоге у овим операцијама храбрости њених бораца.²⁷⁾

²⁷⁾ У јунској непријатељској офанзиви погинули су следећи борци и старешине из XI српске бригаде:

Стојан М. Арсић из с. Бучумета, у борби са Бугарима у Пустој Реци,
Милун С. Арсић из Орана, погинуо је у борби са Бугарима код с. Бучумета,
Мирослав М. Веселиновић из пусторечког села Ђинђуше, од четника у Косаоници (као рањеник заробљен, а онда заклан),

Методије Вукић из с. Придворице, код с. Турјана у борби са бугарским фашистима,

Стојан М. Голубовић из с. Бачевине, рањен у борби с бугарским фашистима и убијен,

Владимир М. Грујић из с. Радевца, погинуо у борби са четницима,

Живојин С. Димитријевић, обућар из Лесковца, погинуо у Косаоници у борби са четницима,

Веља С. Димитријевић из Магаша, погинуо код Слишана у борби са бугарским фашистима,

Петар В. Бокић из с. Лалиновца, погинуо у Пустој Реци у борби са Бугарима,

Алекса Т. Живковић из Бучумета, погинуо у Пустој Реци у борби са Бугарима,

Драгугин Н. Здравковић из с. Ображде, погинуо у Пустој Реци у борби са бугарским фашистима.

Ранђел Ивановић из с. Мијајлице, стрељан као заробљеник — борац бригаде, стрељали су га бугарски фашисти,

Драгослав Ч. Јанковић из с. Слишана, заробљен као борац, спроведен у Немачку, где је стрељан,

Драгољуб Ј. Милкић из Сакицола, погинуо код Турјана у борби са бугарским фашистима,

Миливоје Д. Милојковић из с. Бучумета, погинуо код Бојника у борби са Бугарима,

Драгић Б. Миљковић из Црне Траве, погинуо у Косаоници у борби са четницима,

Чедомир С. Митровић из пусторечке Каменице, погинуо код Бојника у борби са Бугарима,

Илија С. Митровић из Сакицола, погинуо код Змијиног Камена у борби са бугарским фашистима,

Сотир М. Младеновић из с. Мрвеша, погинуо од Бугара у борби код с. Бојника — на Драговачком риду.

Добросав М. Пејић из Г. Коњувца у пусторечком Брестовцу у борби са бугарским фашистима,

Сава М. Пешић из Слишана у Пустој Реци у борби са бугарским фашистима,

Рако Перовић из Коњарника (Топлица) код Лебана у борби са бугарским фашистима,

Алекса Н. Петковић из Бучумета, у борби са бугарима код Драговачког рида — Бојника,

Душан З. Петровић из Кацабаћа, у борби са Бугарима у Пустој Реци,

Никола Радојевић из Коњарника, код Лебана од Бугара,

Стево Чутурило, студент из Београда код Лебана у борби са бугарским фашистима,

Душан С. Ракић из Драшковца, од Бугара код Лебана,

Бранко Д. Ристић из Шилова, у борби са бугарским фашистима у Пустој Реци,

Стојан Симовић из Шумана, умро од задобијених рана у борби са бугарским фашистима,

Миша Т. Симоновић из Мрвеша, на Славничком весу у борби се бугарском окупаторском војском,

Будимир В. Стаменковић из Црквице, код Бојника од Бугара,

Зарија Љ. Станковић из Штутца, од Бугара у Пустој Реци,

Видосав Д. Стошић из Житорађе, код Лебана од Бугара,

Сибин Ј. Стајић из Вујанова, од Бугара код Лебана,

Влада Стојиљковић из Кремена, као командант 1. батаљона XI бригаде у борби са бугарским фашистима 8. јуна 1944. године код Драговачког рида,

Јован Н. Стојчић из Придворице од Бугара у борби код Бојника (Драговачки рид),

Милорад Симовић из Коњарника, од Бугара код Лебана,

Светислав С. Филиповић из Слишана, у Пустој Реци од Бугара,

Зоран Николић, студент из Београда, код с. Стубле у Пустој Реци 7. јуна 1944. године у борби са бугарским фашистима.

МАНЕВАР ХІ БРИГАДЕ НА БАБИЧКУ ГОРУ И РАЗБИЈАЊЕ ЧЕТНИКА У ЗАПЛАЊУ

После завршених борби у првој фази VII непријатељске офанзиве, такозване јунске офанзиве бугарских окупаторских јединица на Пусту Реку и Радан, непријатељ је продужио са груписањем снага, с тим што су се Бугари повукли у гарнизоне, ради обезбеђења градова и саобраћаја који је због пребацивања јединица био нарочито интензиван на правцу Ниш — Лесковац — Скопље, Ниш — Куршумлија — Косово, па и мање важним као што су Лесковац — Лебане, Прокупље — Житни Поток и сл.

Бугарске јединице су обезбеђивале градове и железничку пругу, док су остале непријатељске снаге припремале офанзиву. Четници, пошто су разбијени у Г. Јабланици и Косаоници, пребацили су се према Копаонику, где су биле главне четничке групације, а слабији делови на десну обалу Јужне Мораве, на Бабичку гору и Запаље.

Јединице НОВ које су дејствовале на југу Србије у овој етапи, биле су распоређене: 22. српска дивизија је дејствовала на десној обали Јужне Мораве, тј. око Власине и у Црној Трави, усмеравајући своје јединице према северу, док је 24. српска дивизија са делом снага дејствовала на Пусту Реку, а са две бригаде чистила Горњу Јабланицу.

У Пустој Реци, после протеривања Бугара са Петровца, Слешана и других пусторечких села, налазила се XI бригада. Боравећи на овом терену, она је поред тога што је обезбеђивала територију, морала да предузме потребне мере на сређивању јединица, јер је у току борбе са Бугарима и четницима у Косаоници и на Радану имала знатне губитке, што је у извесној мери пореметило неке јединице. Најактивнији је био партијско-политчки рад јер је јунска офанзива имала прилично одраза на расположење на терену и у јединицама. Поред тога требало је помоћи око сређивања друштвено-политичких организација на терену јер је и тамо било поремећаја. Одржавали су се састанци са партијском организацијом на терену, као и осталим организацијама по селима Пусте Реке. Посебна пажња поклоњена је учвршћењу нижих јединица и указивано на потребу самоницијативе и одважног држања бораца и нижих старешина у тешким ситуацијама, као што су непријатељске офанзиве. Указивано је и на потребу борбе и ван терена Пусте Реке и околине, јер су појединци, да би свратили до породице, помогли понешто и решавајући по родичне проблеме напуштали јединице, па се касније нису могли на време са њом повезати. Било је случајева да су појединци остали са-

ми и били, просто речено, плен непријатеља. Дешавало се да су у неким селима остајале групе бораца (3—5), па пошто нису могли да се повежу са јединицама, скривали се да би дејствовали на мање јединице непријатељских војника у току борбе или када би непријатељ одступио и сл. што је имало позитиван ефекат. Тако је у току борбе са Бугарима код Слншана, група бораца из Секицола напала Бугаре бочно и створила забуну код њих да су се дали у панично бекство. Међутим, све ове појаве су стихијне и неорганизоване и у крајњој линији, штетне а и са пуно ризика. Но наведени пример указује на позитивне ефекте дејствовања партизана у позадини непријатеља, макар то биле и најмање групе. Осим тога требало је указивати борцима на нездраве појаве и спречавати самовољу, тим пре што је у јединицама бригаде било нових и неискусних бораца. У овом периоду предузете су мере санитетског обезбеђења и интендантског збрињавања (обезбеђење бораца са обућом и одећом, набавка муниције) јер се проценило да ће главна непријатељска офанзива убрзо уследити.

Осмог јула 1944. године XI бригада је привремено потчињена 22. српској дивизији, која је већ дејствовала на десној обали Јужне Мораве. Од штаба 22. дивизије примљена је заповест по којој је XI бригада требало да узме учешће у акцијама на терену Бабицке горе и Запања. Задатак 22. дивизије је био да очисти Запање и Бабичку гору од четничких група које су се у периоду дејства 21. српске дивизије НОВ у Горњој Јабланици пребацили на овај терен. Поред тога, 22. дивизија је требало да подстакне долазак нових бораца у НОВ са овог терена, тј. да мобилише ново људство.

Непријатељске снаге — четници Драже Михаиловића налазиле су се скоцентрисане у Запању и долини Јужне Мораве и то у селима Кумареву, Бељаници, Д. Слатини, Манојловцу и Конопници, а у Запању им се налазио штаб Запањског корпуса са седиштем у Сопотници; извесне снаге биле су у Равној Дубрави и Гаџином Хану. У селу Бељаници на Јужној Морави налазила се група од око 800 четника са терена Г. Оруглице, Јабланице и Косаонице, које су се овде сакупили после разбијања четника на поменути теренима. Морал им је био слаб, а за интервенцију њихових савезника Немаца и Бугара није било изгледа или је постојала мала вероватноћа, пошто се припремала велика непријатељска офанзива која је већ била почела у Топлици.

Штабу XI бригаде је наређено да „XI бригада 9. јула 1944. г. увече пређе пругу, р. Ј. Мораву и Лесковачко поље најпогоднијим правцем и нападне непријатеља у селу Кумареву и Бељаници и то са два батаљона са запада, а са једним батаљоном са севера у заседи. После напада у току дана да упути један батаљон правцем села Јелашнице — Д. Купиновница — манастир Св. Богородица — Краставча у којима ће извршити претрес и чишћење тог терена, тежећи да што пре избије на линију Краставче — Дуга Пољана — Белије и затвори правац Душник — Гаџин Хан. По затварању овог правца креће у правцу села Сопотница, која је циљ осталих бригада, а где се налази штаб Запањског корпуса Драже Михаиловића који мора бити уништен а село очишћено. Један батаљон оставља пре преласка

Бабичке горе изнад села Црковница који ће служити као заштита од Лесковца“²⁸⁾

У заповести су дати и други подаци и наређено је да се јединице обезбеде муницијом (на пушку по 200 метака, на пушкомитраљез по 800 метака, на минобацач по 50 мина) да се понесе“, експлозивни материјал за разарање пруге и мостова. Болеснике и рањене требало је оставити у Пустој Реци у команди места.“²⁹⁾

Такође је наложено да се организује санитарска служба, одреде носиоци рањеника у свакој чети, места рањеничких прихватница у борби, као и начин исхране војске и стварања резерви у храни.

У духу добијеног наређења, штаб XI бригаде је са штабовима батаљона предузео мере на припремању јединица за предстојећу акцију. Бригада се налазила у селима Плавцу, Стубли и Кацабаћу. Пре покрета јединица, наишла је путем уз Пусту Реку једна колона недићеваца и Љотићеваца, праћена са два немачка тенка. Не знајући за присуство партизанских јединица на овом терену, ова непријатељска јединица је пошла са намером да опљачка за себе хране и покуша да мобилише сељаке околних села за своју војску. Код Стубле развила се борба, па је непријатељ убрзо био присиљен да се повуче ка долини Ј. Мораве, без обављеног посла, претрпевши губитке, док је бригада имала два погинула и два рањена борца. Бригада је затим продужила по батаљонима и у току дана се спустила у села ближе пруге, како би се боље припремила и с падом мрака пошла на извршење задатака према наређењу штаба 22. дивизије.

Требало је у току исте ноћи неопажено прећи пругу и комуникацију Ниш — Лесковац, а делом снага и Јужну Мораву, развити јединице за борбу и изненадним нападом разбити непријатеља у Биљаници, Манојловцу и Слатини, а затим се са целом бригадом пребацили преко Јужне Мораве и, обезбеђујући се од непријатеља из Лесковца и оних на обезбеђењу железничке пруге долином Јужне Мораве, продужити покрет бригадом у два правца, преко Бабичке горе, па одвајајући део снага на предстражу према Гашином Хану, главним снагама дејствовати на југ ради разбијања друге групације четника, груписане у селима Запања. Са југа на четнике у селима у долини Ј. Мораве, а затим и Запању, једновремено са дејствима јединица XI бригаде, нападају на ширем фронту јединице 22. српске дивизије.

Да би се постигао успех у овој акцији требало је, значи, уз тесно садејство са снагама 22. дивизије дејствовати врло енергично, брзо и изненадно. Тако би већ деморалисане четничке снаге и на овом терену биле разбијене као формацијске целине. Сам терен је каналисао дејства јединица НОВ на правце југ и север, јер су на истоку Сува планина и на западу Јужна Морава чиниле извесну преграду и онемогућавале четничким снагама извлачење, а Бугарима и Немцима довођење и употребу јачих снага у циљу интервенције,

²⁸⁾ Зборник докумената и података НОР, том I, књига 9, докуменат 15.

²⁹⁾ Зборник докумената и података НОР, том I, књига 9, докуменат 15.

тим пре што је XI бригада својим снагама затварала правац из Лесковца, а затим и северно из Ниша.

Ноћу 9/10. јула 1944. године XI бригада се пребацила преко комуникације и пруге Лесковац — Ниш, а затим главним снагама прешла Јужну Мораву и развила се за дејство. Напад јачим снагама на четнике, који су били запосели села Јелашницу и Д. Слатину, бригада је извршила са севера, а слабијим снагама у селима на левој обали Јужне Мораве, тј. у Биљаници и Манојловцу. Са југа десном обалом Ј. Мораве нападала је X бригада 22. дивизије НОВ. Села су у једном налету заузета и четници су разбијени. Они су били потпуно изненађени, пошто нису очекивали напад у тако непосредној близини Лесковца, поготову не са правца одакле је он уследио. Преко 100 четника је заробљено, док је неколико десетина поубијано у борби. Један број се предао.

Ујутру 10. јула мост на Јужној Морави је минирањем и порушен. Заробљеници који су били мобилисани од четника, после саслушавања, пуштени су својим кућама. Мањи број је молио да остане у јединицама НОВ. Знатан део плена који су четници опљачкали, био је враћен сељацима.

Истог дана поподне бригада је извршила покрет правцем Слатина—Бабичка гора — Белије, а затим је четним колонама у току ноћи прешла Бабичку гору и у зору избила у села Запања. Две чете су остављене на Бабичкој гори као обезбеђење, док је једна чета остављена на предстражи према Гаџином Хану. Затим су остале јединице кренуле правцем југа, обухватајући терен од гребена Суне планине до Бабичке горе. Снаге 22. дивизије наступале су са југа, захватајући сав простор између Суне планине и Јужне Мораве. На тај начин су четничке снаге у селу Ступници, Равној Дубрави, Сопотници и др., поред тога што су изненађене, биле потпуно окружене. Поједине четовође са својим групама су пружале отпор, но убрзо су ликвидирани, па је тако истог дана читаво Запање било притиснуто јединицама НОВ. Најжешћи отпор је пружен код села Сопотинце, где је била главна борба, поред оне код моста на Јужној Морави. И у току овога дана било је преко 100 заробљених и погинулих четника.

Једанаеста бригада је у овим борбама заробила око 200 четника, а убијено је око 40.³⁰⁾ — Неколико десетина заробљених четника је тражило да остане у бригади.

Тако су делови Јужноморавске групе корпуса четника — око 2.000³¹⁾ — који су у јуну прешли на овај терен, били потпуно разбијени.

Бабичка гора и Запање били су потпуно очишћени од непријатељских војника, па су 22. дивизија и XI бригада, после неколико дана боравка на овом терену и политичког рада, кренуле према југу, а XI бригада је по наређењу 24. дивизије прешла Ј. Мораву и, преко Лесковачког поља, вратила се 17/18. јула у Пусту Реку у састав своје дивизије. При преласку пруге, код железничке станице Печењевац, оштећено је око 300 метара железничке пруге.

³⁰⁾ Војноисторијски институт, докуменат 4—1/1, кутија 1080.

³¹⁾ Хронологија НОВ, страна 829.

У VII НЕПРИЈАТЕЉСКОЈ ОФАНЗИВИ

Борбе на Радану

По повртаку у Пусту Реку 18. јула 1944. године са терена на десној обали Јужне Мораве, XI бригада је већ сутрадан добила наређење за покрет према Горњој Топлици, где је требало да затвори комуникационе правце из Топлице за Радан. На овом терену се водила жестока борба са непријатељским снагама које су вршиле притисак на снаге НОВ у Топлици, Јабланици и Пустој Реци. Тако се XI српска бригада поново нашла у састав 24. српске дивизије и на терену Јабланице.

Седма непријатељска офанзива, по снагама које су посредно или непосредно учествовале у борбама, била је једна од најјачих на југу Србије. Рачунало се да је непријатељ био концентрисао око 80—100.000 војника. Са севера преко Топлице, захватајући и пригранични појас према Косову, у правцу Јабланице дејствовале су снаге 27. бугарске дивизије и четнички корпус, са истока из долине Јужне Мораве, кроз Пусту Реку и долином Јабланице, наступале су немачке јединице и добровољачки одреди, а на југу су затварале обруч снаге 22. и 29. бугарске дивизије, док су демаркациону линију према Косову били посели албански фашисти са Немцима. Непријатељ је тежио да, дејствујући наведеним правцима, сузбије партизанске јединице на терен Горње Јабланице и ту их уништи. То је био план ове офанзиве, док су Немци мислили да ће његовом реализацијом успоставити нови фронт на линији: Тирана — Качаничка клисура — Ниш — Турн Северин а тиме и обезбеђење свог јужног бока.³²⁾

Јединице НОВ које су дејствовале на терену захваћеном офанзивом биле су распоређене овако:

Двадесет прва дивизија водила је жестоке борбе са знатно надмоћнијим снагама непријатеља које су наступале преко Г. Топлице и Косаонице, према Г. Јабланици,

Двадесет пета дивизија је задржавала напредовање бугарских снага које су из Топлице наступале на Радану. Овим маневрима 21. и 25. дивизије НОВ, које су северније од линије Јастребац — Копаник одолевале надмоћним непријатељским снагама, успело се навлачење четничких снага (Кесеровића и Рачића) намењених за сузбијање продора дивизија НОВ преко Санцака за Србију. Све чет-

³²⁾ Војноисторијски гласник бр. 1/1956. г. Миле Баловић, „Кратак преглед развоја НОВ на југу Србије“.

ничке снаге око Западне Мораве и северније ангазоване су биле у овој непријатељској офанзиви, а тиме је био створен празан простор на Копаонику, што је омогућавало продор у Србију снагама НОВ под командом Пека Дапчевића.

Двадесет четврта дивизија НОВ је делом снага затварала правце са севера и прихватала јединице 21. и 25. дивизије, а делом снага онемогућавала непријатељу продор кроз Пусту Реку и долином Јабланице, чиме је обезбеђивала залеђе снагама у одступању са севера. Штаб 24. дивизије издао је 19. јула 1944. године увече наређење бригаама у коме је, поред информације о непријатељу, дао распоред и задатке бригаама. Једанаеста бригада је по овом наређењу требало да се постави у току ноћи 19/20. јула на положаје од Арбанашке преко Дубоке Долине и Статовца до Богојевац до Богојевац до Статовца и Житни Поток — Богојевац. Лево од ње, на затварању правца Дединац — Соколовац налазила се XIX бригада 25. дивизије, а десно на положајима Дубрава — Бубличко језеро — Бреговина налазила се бугарска бригада „Георги Димитров“.

У овој и оваквој ситуацији XI српска бригада је извршила покрет ка Топлици и благовремено поставила на положаје северни оранци Радана, док су остале снаге 24. дивизије биле оријентисане на затварање правца који изводе преко Пусте Реке и долином Јабланице. Ноћу 20/21. јула XI бригада је извршила напад на бугарске снаге постављене на Ргајском вису, а делом снага на батаљон белогардејаца на утврђеним положајима на Белом Камену. После вишечасовне ноћне борбе јединице бригаде су се повукле и поселе положаје: северне падине Арбанашке и Радана. Тако је XI бригада почела борбе које ће водити за време трајања VII непријатељске офанзиве и одиграти важну улогу.

У операцијском дневнику штаба 24. дивизије НОВ за 21. јули 1944. године наводи се: „... све јединице држе чврсто положаје. Бугари наваљују са јачим снагама. Нарочито на сектору Соколовице. Наша XI и XIX извршиле су противнапад на непријатеља. Бугарска бригада повукла се на положаје Драги Део, Марино Кале — Магашки виногради. XV бригада протерала љотићевце из Савинца. Погинуо један из Команде места. 21. и 25. дивизија НОВ доспеле су на сектор Мердаре — Рача, воде жестоке борбе. XIII бригада приспела је на одређене јој положаје.“³³⁾

У наређењу штаба 24. дивизије издато 21. јула увече, стајало је да су непријатељске јединице доспеле на линију: Бојник—Д. и Г. Коњувце — Бублица — Ргаје — Широке Њиве — Товрљане — Пећанце — северне падине Соколовице и да се према кретању непријатељских снага које су већ ангазоване може закључити да је он предузео офанзиву са циљем да избаци снаге Народноослободилачке војске са слободне територије и да их одбаци на планинске масиве Г. Јабланице, Гољака и др.

³³⁾ Зборник докумената НОР, том I, књига 9, страна 534.

Да се непријатељу не би дозволило брзо овлађивање Раданом, XI бригада је требало да затвори све правце који изводе према Власовској Бандери (Соколовац к. 1260) од Статовца, Богојевца и Добре Воде. Бригада „Георги Димитров“ је затварла правце од Бублице и Дубраве према Радану, а XIII правце са истока ка Радану и долином реке Јабланице, држећи положаје од Статовца закључно са Гегљом (код Лебана), XVII бригада се налазила у Косоници, па јој је наређено да изврши покрет на Радан. Поред тога у наређењу је стајало да, пошто је отпочела непријатељска офанзива, то ће код људства а нарочито код новомобилисаних морал попустити, па да сви штабови строго воде рачуна да се људство не осипа и да се јединице чврсто држе.“ „Непријатеља нападати где год је то могуће. У борби бити енергичан, користећи сваки моменат за противнапад, не упуштајући се у јаке фронталне борбе, већ користећи начин партизанског ратовања.“³⁴⁾

Наређено је да се од људства из партизанских стражи (команди места) формирају посебне јединице и не дозволи њихово мешање са људством у збегу, те да непријатељске јединице треба пропуштати што ближе положају, а онда их дочекати јаком пушкотрањеском ватром, а маневром вршити противнападе.

Према овом наређењу штаба 24. дивизије, јединице XI бригаде поселе су положаје и затвориле правце непријатељским снагама које су тамо наступале. Сви батаљони су били у непосредном додиру са противничким јединицама и водили непрекидне борбе на свим деловима фронта.

22. јула 1944. године од раног јутра почеле су јаке борбе на свим правцима и што је дан више одмицао то се борба све ближе чула и била жешћа. Одједи топовске паљбе и пушчане ватре равномерно по фронту су све дубље продирали на југ. На моменте би дуги митраљески рафали започињали своју уједначену мелодију. У поподневним часовима почеле су наилазити у мањим колонама јединице 25. дивизије НОВ. Њихови борци су говорили о ситуацији борцима XI бригаде и да се они под борбом повлаче са северних падина Јастрепца и да већ неколико дана нису предахнули. Видећи борце XI бригаде на положајима и одморне, како се припремају да сачекају непријатеља, успорили су кретање и почели сређивати своје колоне. Сада имају јаку залећину. Били су веома исцрпљени. Било је застајкивања, поздрављања и краћих разговора. Покоји би се обратио за парче хлеба. И муниције им је понестало. Непосредно су се тукли са четницима и Бугарима. Имали су доста рањеника.

Пред саму ноћ најбоше и заштитнице јединица што су одступале, а затим из рејона села Широких Њива почеше ретки пуцњи пушчаног наоружања. Мало затим се чу топовски пуцањ, један, па други и изнад нас фијук артиљеријских граната. Као да су артиљерци испитивали даљину и тражили елементе за габање. Сем њих, овог дана ничега другог не би од стране непријатеља.

³⁴⁾ Зборник докумената НОР, том I, књига 9, докуменат бр. 36.

Наступи прва ноћ. На положајима су све јединице бригаде. Контролисан је сваки простор међу јединицама, да не би непријатељ негде неопажен прошао.

Ујутру је почело припуцавање. Тако на фронту јутро и почиње. Испитују се положаји, распоред, снаге, међупростори, а онда се приметите покрети појединаца, па група непријатељских војника. Са наше стране се пуцало ретко. Понекад, када уочи добар циљ, пушкомитраљезац би окинуо кратак рафал. Цео тај дан је тако прошао. Слабије снаге непријатеља покушале су да пробу и примакну се, али су враћене. И друга ноћ је, уз нашу појачану опрезност прошла.

Сутрадан, јутро је почело јаком ватром бугарске артиљерије, која је наговештавала да ће дан бити пун окршаја. Фијукале су гранате преко глава бораца скоро цео дан и одјекивали потоци од експлозија.

Полазили су Бугари у напад неколико пута и враћани и тик у поподневним часовима су успели да овладају чукама са којих је мало пре тога чета одступала. Трећи батаљон је чврсто држао положаје изнад села Арбанашке. Положаји што су их држале јединице бригаде надвисивали су положаје непријатеља, па није било лако овладати ни једном чуком, ако не би артиљерија прокрчила пут пешадији.

Према наређењу XI бригада је на овом правцу требало да што дуже време задржи непријатеља и онемогући му избијање на Радан, а да при томе сачува своје јединице и људство. Вештим маневром и извлачењем јединица по деловима и јаком заштитом, бригада је одолевала нападима, добила у времену и тако извршила задатак. За то време бригаде 21. и 25. дивизије су се извлачиле фронтом: Соколов вис — Власово — Арбанашка — Драги Део — Вујаново — Доњи Бучумет према реци Јабланици.

Другог дана борбе бригада је била на положајима изнад села Богојевца и Власа. Борба као да је била сваким даном све жељшћа. Непријатељ је био све јачи и бројнији. На западу борбе су вођене око Соколовог виса а у Пустој Реци пуцњава се приближавала источним падинама Радана. Изгледало је да је XI бригада у клину, а да је фронт на оба крила повијен.

Када се чује борба у дубини одбране и иза фронта сопствених јединица, код бораца завлада нека несигурност и бојажљивост. Таква ситуација није никада пријатна, без обзира што су борци навикли да се боре у окружењу, јер су њихове јединице стално биле окружене. Положаји са којих је бригада пружала отпор били су врло погодни, а јединице су биле компактне и чврсте. Тога дана борба се одвијала тако да су се јединице бригаде местимично повлачиле пред знатно надмоћнијим снагама, на погодније положаје, али активном одбраном и честим противнападима успеле да одрже положаје на линији: Арбанашке планине — Статовац и обезбеде извлачење осталих јединица, упркос губицима.

Тактичко повлачење јединица са линије на линију помало личи на неку врсту војничке игре, али зар и у игри нема опасно-

сти од смрти? Док се једни тучу и непријатељу не дају напред, наносећи му губитке, други позади уређују положаје и они ће прихватити другове са првих положаја. Сваки борац је сигуран у друга десно и лево да га неће оставити, а онај са другог положаја ће бранити одступницу. Овде борци једни другима дугују животе и штите је. Целога дана је било тако, јер се борба развија са чуке на чуку. Положаји јединица бригаде су се степенасто пели све више према Радану. Губици су углавном од артиљеријских граната.

По преласку јединица 25. дивизије, касно по подне 23. јула издато је наређење штабу XI бригаде да се њене јединице постепено одвајају од непријатеља и да се падом мрака повуку са до-тадашњих положаја на југ, основним правцем: Арбанашка — Богојевац — Добра Вода — Петровац. Другим речима, да XI бригада остане у заштитници 25. дивизије које су се кроз Радан повлачиле на југ.

Тако је XI бригада под борбом, бранећи сваки положај узастопним пружањем отпора, прихватила јединице 25. дивизије, а у рејону Власовске бандере и делове 21. дивизије, и успела да успори напредовање непријатеља ка југу наносећи му озбиљне губитке. И овај задатак, као и многе претходне, бригада је организованом и упорном борбом са успехом извршила. У овим борбама бригада је имала више погинулих и око 15 рањених бораца.

На Радану је с падом мрака остао само трећи батаљон, који је тек изјутра стигао колону и прешао Јабланицу као заштитница бригаде и колона јединица НОВ које су се повлачиле са Радана према Гољаку, тј. на десну обалу Јабланице.

Борбе на Гољаку и учешће XI бригаде у сламању VII непријатељске офанзиве

Крајем јула 1944. године 21, 24. и 25. дивизија НОВ и остале јединице са партизанске слободне територије биле су се дакле, повукле на планински терен беспућа у међуречју изворишног дела Јабланице и Ветернице на Гољаку. Остварујући свој план дејства у овој офанзиви, непријатељ је још увек груписао снаге на правцима Медвећа — Веља Глава, Лебане — Веља Глава и долином Ветернице, а на југу демаркационом линијом Србија — Косово биле су постављене јаке снаге албанских фашиста и Немаца, док су долином Ј. Морава — од Врања до Грделице — биле распоређене јединице бугарске војске. Тако је обруч око јединица НОВ на југу Србије био затворен.

У оваквој ситуацији Главни штаб НОВ за Србију под командом Коче Поповића, на основу процене ситуације и даљих планова за дејства јединица НОВ, издао је наређење 24. јула 1944. године дивизијама. Наређењем је регулисано померање дивизија и групи-

сање ка југу оријентишући снаге према правцима за напад. Сутрадан (25. јула) Главни штаб доноси одлуку да се изврши пробој преко демаркационе линије и пређе у офанзиву ка југу. За пробој су одређене 21. и 25. дивизија, док је 24. дивизија првог дана обезбеђивала концентрацију снага, а затим је добила задатак да обезбеди заштитницу снага у пробоју. Она је у склопу ових припрема затварала са бригадама правце који воде из Медвеђе, Лебана и Лесковца ка Вељој Глави и то са XI бригадом правац Медвеђа — Веља Глава, са XVII и бригадом „Георги Димитров“ правац Лебана — Веља Глава и XIII и XV правац Лесковац — Веља Глава. Једанаеста бригада је 24. и 25. јула успешно водила борбе на Тупалском вису. Увече 25. јула извршила је покрет ка Радевачкој чесми где се налазио штаб 24. дивизије. Борбе за извршење пробоја на демаркационој линији планиране су за 26. јули и то: са 21. дивизијом правцем Веља Глава — Китка (ТТ. 1154) — с. Огоште, а 25. дивизијом правцем Веља Глава — Бујановац, док је 24. дивизија остављена да наступа за снагама у пробоју и уједно да штити групу за пробој, на одређеним правцима. Једанаеста бригада је по доласку у рејон Радевачке чесме стављена у резерву 24. дивизије.

Изјутра 26. јула 1944. године 21. и 25. дивизија предузеле су оштар напад на утврђене положаје албанских фашиста у рејону Веље Главе и пре подне, након неколико узастопних јуриша, успеле су да сломе отпор непријатеља, овладају рејоном Веље Главе и продру на подручје Косова. Двадесет четврта дивизија је за то време успешно одолевала притиску непријатеља који је наступао из долине Јабланице ка Вељој Глави и на тај начин штитила групу за пробој и велики збег народа који се повукао са јединицама НОВ са слободне територије Топлице, Јабланице и Пусте Реке. Пасиван планински крај на којем су се дешавали ови догађаји, велика концентрација јединица и народа у збегу, нарастање броја рањеника и друго, компликовали су и све више отежавали иначе тешку ситуацију јединица НОВ. Глад се све више назирала, јер су и последње резерве и запрете из комора јединице истрошене за исхрану изгладнелог и кроз дуготрајне борбе, које су вођене од Копаоника до Веље Главе, измореног и исцрпљеног људства. Дошло је до несташнице муниције, па је наређено рационално коришћење и штедња исте.

Па ипак, и у тако тешкој ситуацији морал бораца и народа, био је на висини, што је омогућило организовану употребу и борбена дејства НОВ. Око подне истог дана 21. дивизија је успела да избије на домак Огошта (северно од Ђуилана), али је тада услед снажног противнапада албанских и немачких снага с југа, била принуђена да обустави даљи напад на југ и отпочне повлачење према Вељој Глави. У то време десни бок 21. дивизије озбиљно су угрозиле снаге албанских фашиста које су успеле да заузму положаје звани Бели камен. Падом ових положаја у непријатељске руке, створен је проблем снагама 21. дивизије на правцу њеног повлачења. Посматрајући ову ситуацију командант Главног штаба је лично наредио штабу XI бригаде, да се бригада кроз велику бучо-

ву шуму што пре забаци непријатељу за леђа, енергичним нападом поврати Бели камен и створи услове за организовано извлачење 21. дивизије из долине Огошта.

Једанаеста бригада која је дотле била у резерви у рејону Веље Главе, по батаљонским колонама, трчећим кораком кроз густе и велике шуме Веље Главе, просто се сручила у потоке испред Белог камена, заобишла непријатељске положаје и за један сат после пријема наређења изненада и снажно ударила из позадине, разбила непријатеља и тако повратила, у том тренутку, значајне положаје у рејону Белог камена. На тај начин било је обезбеђено повлачење 21. дивизије ка Вељој Глави. У овом нападу губици бригаде су били: три мртва и четири рањена борца, док је непријатељ оставио 40 мртвих на платоу и рововима на Белом камену и више рањених. Заплењено је и опреме и нешто наоружања, као и намирница.

Пошто је пробој на Косово био осујећен, то је предноћ истог дана уследила одлука Главног штаба за Србију, да се 21. и 24. дивизија ноћу 26/27. јула пребаце на подручје Оруглице и Кукавице и поседну за одбрану положаје на том простору. Двадесет пета дивизија се пробила из обруча и одмаршовала у правцу Бујановца и Криве Феје. На основу такве одлуке изјутра 27. јула 24. дивизија распоређује се за одбрану дуж гребена Оруглице, а 21. дивизија према Кукавици и Мирошевцу.

Једанаеста бригада тога дана добила је сектор на левом крилу дивизијског распореда и била окренута фронтом према Радевачкој чесми и селу Липовици, док су XII и XIII бригада биле у центру и на десном крилу а бригада „Георги Димитров“ у резерви дивизије.

У преподневним часовима истог дана доминирајућим положајима 24. и 21. дивизије почеле су да подилазе бројније снаге Бугара и четника уз снажну подршку минобацача и артиљерије. Из штаба 24. дивизије било је наређено да нико не сме опалити ни једног метка док се не буде видео ракетни сигнал са осматрачнице дивизије. На овај сигнал требало је отворити десетоминутну ураганску ватру из свих оруђа и након тога са целом дивизијом прећи у одлучан противнапад, са циљем разбијања непријатеља на правцу Оруглице и Липовице и преласка дивизијских снага у противофанзиву. Снаге непријатеља у више ешалона су се спуштале ка нашем фронту у дубодolini испод Оруглице и негде око 11 часова пришле на 200—300 метара испред наших положаја. У том моменту уследио је утврђени сигнал за отварање ватре, па је осута брза паљба по истуреним стројевима непријатеља, а потом уз громогласно „Ура“ борци дивизије прешли су у јуриш на читавом фронту. Настаје права канонада експлозије артиљеријских и минобацачких граната са обе стране, хучала су брда и долине од заглашујуће митраљеске ватре измешане са усклицима неколико хиљада бораца и у тој борби прса у прса почели су да се ломе и одступају борбени редови непријатеља, а затим прелазе у безглаво бежање ка дубоком потоку испод Оруглице и Липовице. Наиме, непријатељске снаге које су стизале из дубине, биле су збуњене бежањем разбијених

делова својих јединица с фронта, па је у овој дубодolini настао прави хаос, забуна и пометња код јединица непријатеља, што се претворило у ретко видљиво бекство ка Радевачкој чесми, Бувском вису и Клајићу. Том приликом у овим потоцима испод Липовице разбијен је читав пук Бугара, заробљено је на стотине њихових војника и старешина, и огroman плен у наоружању и опреми.

Једанаеста бригада је и у овој ситуацији одиграла велику улогу. И овом приликом пред њеним батаљонима и четама бежали су Бугари и четници и успели тек сутрадан, по пристизању немачких тенкова и јединица из Лебана, да се среде на линији Радевачка чесма — Тупалски вис — Бувски вис. Док се ово догађало на сектору XI и XV бригаде, XIII и XVII бригада у садејству са левим крилом 21. дивизије, такође су разбиле непријатеља на правцу Оруглица — Мирошевце и код Клајића и Гргуровца окружиле и уништиле снаге бугарског батаљона.

Наредних дана XI бригада је ноћним нападом одбацила четнике са положаја Радевачке чесме и блокирала њихове снаге на Тупалском вису. У то време преко Главног штаба Србије стигла је депеша да је Пеко Дапчевић са групом пролетерских дивизија избио преко Санцака на Ибар и да то треба саопштити свим јединицама и борцима, а затим продужити противофанзиву ка реци Јабланици и даље на север ка Куршумлији и Топлици у сусрет Пеку Дапчевићу. Велики успех јединица 24. и 21. дивизије у овој противофанзиви и вест о продору пролетерских јединица ка Србији улио је неодољиву снагу свим борцима и јединицама 21. и 24. дивизије, па је њихово наступање на север настављено још већом жестином. Пошто је непријатељ у то време имао огромне четничке снаге које су се задржале на подручју Горње Јабланице и све више појачавао ослонце Тупалског и Бувског вуса, штаб 24. дивизије сменио је на блокади ових положаја јединице XI бригаде са XVII, а XV бригаде са XIII. Ове две бригаде, тј. XI и XV, штаб је упутио да се ноћу инфилтрирају кроз непријатељски распоред и продру преко реке Јабланице ка Бучумету, Лецу и Гајтану како би се четничке снаге одвојиле од Бугара и Немаца који су се под налетом јединица 21. дивизије повлачили ка Лебану и Лесковцу. Циљ ове операције састојао се у томе да се велике четничке снаге блокирају у Горњој Јабланици и спречи њихова интервенција на северозапад ка Копаонику. На тај начин би се створили услови за несметан излазак оперативне групе пролетерских јединица из долине Ибра на Копаоник и њихово спајање са 21. дивизијом која је хитала преко Пусте Реке ка Куршумлији.

Једанаеста бригада у садејству са XV бригадом успешно је извршила продор на терен леве обале Јабланице и у току од два дана, тј. 2. августа 1944. године избила на простору који обухвата Гајтан, Г. Бучумет и Радан. На овом простору бригаде су наишле на недићевско-добровољачке одреде, разбиле их и спречиле продор четника из Горње Јабланице ка Косаоници и Топлици.

У току борби XI бригада на Гољаку и у противофанзиви јединица НОВ, бригада је имала преко 20 погинулих и око 25 рањених бораца. Може се констатовати да је она одиграла видну улогу у дејствима српских дивизија у VII непријатељској офанзиви, јер је врло успешно обављала своје борбене задатке, укључујући акцију за прихватање снага 25. дивизије, борбе на северним падинама Радана, дејства у заштитници и одступању преко Јабланице, те обезбеђењу пробоја на демаркационој линији, па до обезбеђења извлачења 21. дивизије са Косова из рејона Огошта и најзад у противофанзиви са Оруглице ка Јабланици и маневру ка Гајтану и Радану. У свим овим тешким борбама XI бригада је дејствовала организовано и одлучно и по свом моралу и борбеној спремности, упркос велике исцрпљености, глади и замору у свакодневним, непрекидним борбама, сматрана је од свих команди јединица, укључујући ту и Главни штаб Србије, једном од наших најбољих јединица у VII непријатељској офанзиви.

Из тог периода нема докумената који би регистровали детаљније ове борбе и догађаје, држање бораца и спремност и вештину старешинског кадра, но и из постојећих може се доћи до одређених констатација. Примера ради навешћемо изводе из дневника Николе Суботића, тадашњег политичког комесара бригаде и операцијског дневника бригаде, где се, између осталог, каже:

„20. VII. Бригада напала непријатеља на висовима изнад Раја и Статоваца. Бугаре и белогардејце на Белом Камену. Напад је трајао 3—4 часа. Од наших један лакше рањен. Истог дана непријатељ се спустио у Средњи Статовац и Смрдих, било је мало припуцавања.

21. VII. Напали смо непријатеља и отишли са добрим губицима: напад је трајао од 19—22 часа, запаљена два коња са муницијом и један убијен.

22. VII. Непријатељ се повратио ка својим положајима, преко дана је био припуцавања, око 19 часова непријатељ је извршио јак напад на наше положаје уз помоћ три авиона и 4 тенка, али није успео да се пробије. Ми смо око 2 часа извршили напад на његове концентрације, били су јако утврђени и нисмо их могли потиснути. Одатле повлачење за Оруглицу. Дражићевци напали на нас са лећа”.

За 23. и 24. јула нема података код Николе Суботића, док је у операцијском дневнику бригаде записано:

„23. јула око 8 часова изјутра непријатељ је поново отпочео са нападом са намером да продре у правцу Јабланице на нашу територију, и од наших јединица био је задржан све до три сата после подне, када су нам велике гомеле четничких банди удариле са лећа изненадно на Лисичији Лаз (Радан прим. аутора) и тада је бригада била принуђена на повлачење у правцу Оруглице”. Ни у овом документу нема података за 24. јули (1944. г.) дејствима, месту где је бригада и сл.

У дневнику Николе Суботића, наводи се даље:

„25. VII. На Туларском вису недићевци су напали, али су били одбијени, борба је трајала 3—4 часа, наших жртава није било, непријатељ је у контранападу добро потучен.

27. VII. Напали смо баалисте на граници Маровце. Непријатеља смо натерали у бекство при чему је имао доста губитака. Ми смо имали 2 мртва и 3 рањена. Борба је трајала 3 сата.

28. VII. Вратили смо се у Горњу Оруглаицу где су нас напали недићевци. Контранападом смо их натерали у бекство, имали су 3 мртва, борба је трајала 5 сати.

29. VII. Напали смо непријатеља у ноћи на Липовици, борба је трајала целе ноћи. Непријатељ је био утврђен са тенковима и нисмо га разбили. Поставили смо мине и уништили један тенк. Сутрадан 30. побегло. Ми смо имали 1 мртвог, а за непријатеља не знам.

31. VII. Напали смо непријатеља на Тупалски вис, борба је трајала око 30 сати, непријатељ се упорно бранио са тенковима и добио појачање, извршио је напад и ми смо се повукли после јаког отпора којом приликом је непријатељ имао велике губитке, били су пијани, ми смо имали 3 мртва и 7 рањених”.

Дневник Н. Суботића наставља се са 7. августом. Међутим, у Операцијском дневнику се наводи да је повлачење уследило услед напада Бугара који су располагали тенковима, али тек 1. 8. и напомиње да се бригада повукла према Бучумету (лево од Јабланице). Очигледно је да су подаци приближни. По неким датумима подаци су исти, па се предпоставља да је Операцијски дневник нешто касније вођен и да су узети подаци од пол. комесара Н. Суботића.³⁵⁾

Како је већ наведено XI и XV српска бригада пребачене су 1. августа 1944. године са Гољака на леву обалу р. Јабланице у рејону Радана, ради садејства 21. српској дивизији у борби против непријатељских снага које су се налазиле у Пустој Реци и на Радану и учествовале у VII офанзиви. Продором ових јединица НОВ преко Јабланице, противнички обруч је био пробијен, а избијањем бригада НОВ у рејону Радана, четничке и друге непријатељске снаге које су биле у Г. Јабланици нашле су се тиме у окружењу. Навели смо, да је крајем јула и група дивизија под командом Пека Дапчевића избила на Копаоник, усмеравајући дејства са севера према Куршумлији, док је 24. дивизија у том периоду са делом снага са терена Г. Оруглаице — Клајић — Тупалски вис дејствовала са југа у правцу Г. Јабланице. Овакав распоред и дејства јединица НОВ принуђују непријатеља, на првом месту четнике, бугарске и добровољачке снаге да се што пре извлаче. На тај начин VII непријатељска офанзива на југу Србије улази у завршну фазу када су снаге непријатеља доведене у тешку ситуацију што ће код извесних четничких групација изазвати распадање и расуло јединица. Концентришући све снаге на ову територију, непријатељ је оставио слободан простор, те су пролетерске дивизије прешле р. Ибар и избиле на масив Копаоника, што је с друге стране дало могућност српским дивизијама НОВ у обручу, да пређу у противофанзиву.

³⁵⁾ Дневник Николе Суботића, користио сам у рукопису-оригиналу и вратио му. Податке за монографију узео сам из прештампаог дневника (као сепарат у Народном музеју Лесковац). — Војноисторијски институт, кутија 1080 бр. док. 4—1/1.

Једанаеста бригада 24. српске дивизије је у завршним операцијама у VII непријатељској офанзиви добила важну улогу и специфичан задатак, који је у потпуности извршила. У извештају штаба 24. дивизије од 12. августа 1944. године што га је доставио Главном штабу Србије наводи се да су бригаде (XI и XV) прошле скоро у потпуном свом формацијском стању пре неколико дана са десне обале р. Јабланице на просторију Бучумета и Пусте Реке. . . Одмах други дан након преласка XV и XI бригаде, окупатор Бугари у јачини 3 пука у заједници са једним пуком недићеваца предузимају поново офанзиву на јединице 21. дивизије и ове две бригаде. Непријатељска офанзива потисла је наше снаге на сектор Косаонице и горњем делу пл. Радана, услед чега су се XV и XI бригада неколико дана задржале на положајима Гајтанска врата — Соколов вис — Свињиште. Ово нагло потискивање наших снага дошло је као резултат недовољног отпора наших бригада јер су исте биле преморене и исцрпљене глађу и борбама које су водиле на терену Оруглаце“.³⁶⁾

Једанаеста бригада је почетком августа, значи, дејствовала водећи свакодневно борбе као самостална јединица ван састава 24. дивизије, садејствујући са снагама 21. дивизије. У извештају штаба XI бригаде 21. дивизији упућеног 5. августа, јављено је штабу дивизије да су „наше јединице испитале Радан (пл.) и све до Добре Воде. Непријатеља има изнад Ивања. . . На Петровцу такође има непријатеља, нисмо могли утврдити ко је и колико га има. . . напад нисмо извршили зато што смо очекивали да пре отпочне напад на колону у Гајтану како нам је било речено. . . Наше јединице налазе се на Лисичјем лазу и Кујовића ливади“.³⁷⁾

Очигледно да је веза и координација дејстава између 21. дивизије и XI бригаде постојала и да је њихово присуство на Радану угрозило непријатељске снаге на тој просторији.

Неколико дана бригада је боравила у рејону Радана. Одсутну борбу са јаким бугарским и добровољачким снагама избегла је на тај начин што се пребацила у Косаоницу. Приликом покрета кроз Гајтан непријатељ је уочио колону бригаде и убрзо је почео да је бомбардује и митраљира из авиона. Неколико часова је трајао налет авиона. Жртва није било захваљујући брзом покрету јединице и дисциплини, те се јединица брзо наша у густој шуми Мајдан планине. У Косаоници је бригада остала два дана, а онда се поново вратила на Радан.

Већ 7. августа 1944. године XI и XV бригада извршиле су напад на добровољачке снаге у Бучумету и после осмочасовне борбе непријатељ је одступио према Лебану, носећи неколико кола мртвих и рањених војника. Бригада је имала два мртва и два рањена борца. У међувремену су почела успешна дејства свих јединица НОВ на југу Србије.

³⁶⁾ Зборник докумената НОР, том I, књига 9, страна 290.

³⁷⁾ Зборник докумената НОР, том I, књига 9, страна 279.

Код непријатеља је тек сада наступила криза јер је он просто свестан безизлажности ситуације. Почео се групписати у градове и уз важније комуникације. Распоред његових јединица на територији Јабланице, Топлице и Пусте Реке најбоље се може видети из извештаја начелника обавештајног одељења Главног штаба Србије од 10. августа 1944. године. На основу овог извештаја може се закључити да су бугарске снаге, које су почетком августа биле на положајима код Бувца, Гегље, Змијиног камена, Орана, Славничке чуке, Бублице и даље ка Топлици одступале у правцу Лебана, Лесковца, Житорађе и Прокупља. Њихово повлачење је било ујурбано. Говори се о великим губицима непријатеља (око 300 војника).

Добровољачке снаге су се углавном повукле у градове. Још су извесне јединице остале у Пустој Реци и према Радану. Два камиона добровољаца дошла су из Лесковца и Лебана као појачање другом батаљону II добровољачког пука, где се налазе Бугари и око 150 четника. И ове јединице су почеле трпети поразе.

У том времену је било на терену Бабичке горе слабијих снага четника, затим у селима Г. Јабланице, где су били Кесеровић и Саво Миловановић, док се Калабић са својим четницима неколико дана пре тога налазио у рејону Блаца (Топлица). Око 600 четника налазило се у селима доњег тока р. Топлице. Немачка дивизија чије су јединице учествовале у VII непријатељској офанзиви из Прокупља и Лесковца, кренула је на Источни фронт. Немци у том времену из Бугарске повлаче своје снаге и постављају их дуж пруге и комуникација у Србији.³⁸⁾

Тих дана у Пустој Реци и Јабланици било је још увек четника, добровољачких јединица и Бугара. У Лесковцу је поред осталих снага било неколико стотина албанских фашиста и белогардејаца. Четници Драже Михаиловића под командом Кесеровића и Жике Марковића кренули су 10. августа преко Пусте Реке у долину Јужне Мораве, вероватно да би уз Бугаре и Немце, који су обезбеђивали комуникације, били сигурнији. Код ових јединица морал је био врло слаб. Већина јединица почела се осипати, а неке четничке бригаде су се потпуно распале.

Стање на територији захваћеној офанзивом, посебно на партизанској слободној територији, било је врло тешко. Непријатељске јединице, су пролазећи, остављале праву пустош. Куће партизанских бораца и симпатизера, за које је непријатељ сазнао, углавном су биле попаљене. Опљачкала је њихова војска све што се могло однети. Стрељани су били заробљени партизани, као и рањеници који су откривени на терену. Народ је злостављан. Све што се није могло склонити испред непријатеља, а способно је било за војску, присилно је непријатељ мобилисао и одвео са јединицама. Тако су у овој последњој непријатељској офанзиви били покупљени мирни сељаци из села на слободној територији и ненаоружани одведени. Многи су отуда бежали и тражили уточиште у јединицама НОВ. Било је примера да су чак и симпатизери НОР мобилисани и

³⁸⁾ Зборник докумената НОР, том I, књига 9, стране 193 и 251.

у покушају бекства из четничких јединица погинули. Има тих примера на југу Србије и из ранијих година НОР. Покушавале су групе четника да пређу у јединице НОВ и 1943. године, али су четници где су могли то осујећивали. Познати су примери у којима су штабови и поједине четничке војводе, прилазили партизанским јединицама са читавим људством.

Једанаеста српска бригада је у првој половини августа 1944. године боравила у Пустој Реци. Она је, пошто се спустила са Радана, 7. августа са XV бригадом разбила добровољце у Слишану и Бучумету, а сутрадан једну добровољачку јединицу код Мијајлице. Народ из Пусте Реке враћао се из збегова и прикупљао се у села, а борци бригаде су долазили, они из минерских група, остављени у позадини, они из команди места или рањеници и болесни, као и они који су по задатку остали у позадини непријатеља или изгубили везу са својом јединицом — одсечени делови и сл.

Према директиви Главног штаба Србије, требало је предузети мере на учвршћењу власти и нормализацији стања на слободној територији, тамо где га је непријатељ пореметио вршећи мобилизацију људства за попуњу новоформираних јединица НОВ и формирање нових јединица. Због тога је XI бригада са својим батаљонима крстарила селима Пусте Реке и деловала са органима политичких организација НОО, партијским руководством и др. Она је предузела мере на учвршћењу и попуњи јединица, сређивању делова као и појачању партијско-политичког рада код јединица и на терену. Уз све ово требало је гонити непријатеља који је бежао према комуникацијама и градовима. Поред борби које је бригада водила 7. и 8. августа са недићевцима, наредних неколико дана имала је борбу са четницима Кесеровића, који су одступали према Лесковцу и Нишу. Нападнута је колона Кесеровићевих четника код Бојника, Лапотинца и Стубле. Гонећи четнике кроз пусторечка села и ка северу, јединице XI бригаде су дошле до близу Прокупља. Једне ноћи је извршен демонстративни напад на Прокупље, као и објекте око пруге код Житорађе.

У тој ситуацији половином августа 1944. године, XI бригада оставља један батаљон оријентисан према Топлици, а са осталим снагама прелази на терен Пусте Реке, улазећи у састав 24. дивизије, која је у међувремену прешла на леву обалу Јабланице, оријентишући се главним снагама према градовима. Тако је XV бригада била оријентисана ка Лебану са севера, XIII са југа. Бугарска бригада „Георги Димитров“ била је упућена за Црну Траву ради јачања отпора непријатељу у Бугарској и јачања партизанских јединица на том терену. XVII бригада је била у пратњи Главног штаба Србије. У том распореду снага 24. дивизија НОВ врши припреме за ослобођење градова.³⁹⁾

³⁹⁾ Губици XI бригаде у VII непријатељској офанзиви:

Петар Вукашиновић из с. Боринца (под Раданом) погинуо од Бугара у борби на Оруглици, Василије С. Голубовић из с. Слишана, погинуо од албанских фашиста у борби на Вељој Глави, Стојан М. Денић из с. Слишана, погинуо у борби са бугарским фашистима код Оруглице, Станислав С. Драгићевић из Зоровца, погинуо у борби са четницима у Г. Јабланици, Борђе П. Борђевић из

Штудца, погинуо од четника у Косаоници, Божидар В. Игњатовић из с. Магаша, погинуо у борби са четницима код Барја, Александар М. Илић из с. Каменице (П. Река) погинуо у борби са Немцима у долини р. Јабланице, Милован Љубомирац из Петровца (Радан) погинуо као пол. комесар чете у борби са балистима — албанским фашистима на Белом Камену код Веље Главе у VII офанзиви, Тома С. Маринковић из с. Душанова, погинуо у борби са Немцима, Митар Мартиновић — Север из с. Н. Момчилова, погинуо као официр за везу у бригади „Георги Димитров“ у борби са Бугарима у Г. Јабланици. По једној верзији био је политички комесар бугарског партизанског батаљона, Љубица П. Миладиновић из с. Мијајлице, погинула у борби са Бугарима у долини р. Јабланице, Миливоје А. Пешић из Бачевине, погинуо од белогардејаца на Белом Камену (Пасјача), Миодраг А. Петковић из Слишана, погинуо од белогардејаца на Белом Камену, Радисав С. Петковић из Мијајлице, погинуо у борби са четницима у VII офанзиви, Владимир М. Петровић из Г. Коњуваца, погинуо у борби са Бугарима у VII офанзиви, Миодраг Рајковић из Ладиновца, умро од задобијених рана у борби са Бугарима јула 1944. године, Драгољуб С. Симић из Црног Врха, погинуо од Бугара у борби на Гољаку, Љубисав Синадиновић из Слишана, погинуо на албанској граници од албанских фашиста на Белом Камену (Веља Глава), Благоје Г. Станковић из Штудца погинуо у борби са Бугарима у Пустој Реци, Слободан М. Стојановић из Магаша, погинуо у борби са Бугарима код Лебана, Стојан М. Стојановић из Црквице (П. Река) погинуо код Медвеће у борби са четницима, Светозар Р. Стојановић из Магаша, погинуо у борби са четницима код Барја, Живојин И. Цветковић из Бојника, погинуо у борби са Бугарима за време VII непријатељске офанзиве, Рако Кривокапић из Коњарника (Топлица) погинуо у борби са бугарским фашистима код Лебана.

БОРБЕ XI БРИГАДЕ ЗА КОНАЧНО ОСЛОБОБЕЊЕ

Ослобођење Лебана и Лесковца

Варошица Лебане је једино место после VII непријатељске офанзиве, које је било неослобођено у Јабланици, Поречју и Пустој Реци. Њу су окупаторске јединице и домаћи непријатељи били фортификацијски оспособили за одбрану. На Лебане јединице НОВ нису нападале од када су Немци из њега крајем 1941. године потиснули снаге Јабланичког партизанског одреда. После предаје бугарске јединице поручника Русева и капетана Игњатијева из Лебана у мају 1944. године, снаге за ослобођење гарнизона су биле ојачане.

У заповести штаба 24. српске дивизије за напад на Лебане издатој 16. августа 1944. године, наводи се да је град „утврђен рововима и слабир бункерима. Око града су се налазили ровови и бункери израђени од брвана. Јачина непријатеља у Лебану и околени се на 500—600 Бугара. У Лесковцу које је удаљено од Лебана свега 20 км налазе се снаге СДС 150, Зотовић 150, Јастребачки четнички одред 100 људи и 100 белогардејаца, 250 Албанаца и два батаљона Бугара, укупно око 1.600 војника.

Да би потпомогли операције наше 21. дивизије око Куршумлије и наших пролетерских дивизија које воде операције на широком фронту, одлучили смо да нападнемо Лебане⁴⁰⁾ У заповести се каже да XV бригада, као западна колона, наступа правцем Прекопчелица — Лебане и са севера изврши напад на град, а другом колоном комуникацијом Медвећа — Лебане. Северну колону сачињава XI бригада, с тим што ће на град, у захвату комуникације Бојник — Лебане, упутити један батаљон, друга два за обезбеђење према Лесковцу за случај интервенције непријатеља са тог правца, а један батаљон ради обезбеђења са правца Житораће и Брестовца. (Овде се по документацији први пут срећемо са четвртим батаљоном бригаде — Р. Ј.). Тринаеста бригада је сачињавала југоисточну колону. Са два батаљона је требало да напада на град са југа и југоистока, а један батаљон да упутити на комуникацију Лесковац—Лебане на десној обали Јабланице.

Заповешћу штаба дивизије наређено је да све бригаде изврше подилажење „непријатељским положајима што ближе може.

⁴⁰⁾ Заповест за напад у Зборнику докумената, том I, књига 9, стр. 332.

Такође у току сутрашњег дана узети елементе за минобацаче и поставити их на положаје како би се што успешније у току ноћи дејствовало. Употребити све минобацаче лаке, тешке и „Цон буле“. Не треба дозволити да борци својим грудима заузимају утврђења већ за то користити тешка оруђа... С обзиром да ове наше јединице нису до сада заузимале градове то борцима пред саму акцију дати кратко упутство. Почетак напада биће тачно 17/18. августа у 21 час. . .⁴¹⁾

План за напад на Лебана обезбеђивао је успех. Град лежи у долини Јабланице, а опасан је са свих страна брдима, тако да је и та околност ишла у прилог нападача. Развој догађаја је био погодан, јер је непријатељ био ослабљен, па је и моменат био погодан. Снаге непријатеља за обезбеђење нису биле толико јаке. Но непријатељ је могао да интервенише са јединицама из Лесковца, који је удаљен свега 20 км., што је и урадио и тако обезбедио извлачење бугарског батаљона. Међутим, и поред свих околности које су ишле у прилог нападачу — снагама 24. дивизије, напад на град првог дана није успео. Главни разлог томе је неповезаност између бригада и неједновременост у дејствима. Тек сутрадан, 19. августа, град је био заузет и Бугари разбијени.

Ток борбе за ослобођење Лебана изнет је у извештају штаба 24. дивизије, који је упућен Главном штабу Србије. Према овом извештају, напад на Лебана је отпочео 18. августа у 21 час и трајао све до 23. часа 20. августа, када су и последњи непријатељски војници потиснути ка Лесковцу или заробљени. Нападу је претходило дејство артиљерије 24. дивизије НОВ на непријатељска утврђења на безименој коси северозападно од Лебана, на којој су се, поред утврђења, налазила два бугарска топа калибра 75 мм који су такође ватром тукли положаје наше артиљерије. У 21,15 часова ућуткана је непријатељска артиљерија, па су и наши топови прекинули са паљбом. Онда је извршен јуриш са 1. и 4. батаљоном XV бригаде и једне чете из XI бригаде на утврђене положаје и топове, а затим је отпочео напад са свих страна на сам град. Непријатељ се држао упорно и у први мах изгледало је да неће бити освојени утврђени положаји. Најјача борба водила се на сектору напада XV бригаде, чији су бомбаши ускочили у ровове и борбом прса у прса ликвидирали прва утврђења. После освајања првих утврђења, непријатељ је напустио сва остала на овом делу одбране и повукао се у град у најближе утврђене објекте око самог града. За ово време 3. батаљон XV бригаде је продро до главних утврђења у град, један батаљон XIII бригаде, који је нападао од правца Шарца очистио је десну обалу Јабланице, а трећи батаљон XI бригаде који је настојао да овлада комуникацијом Бојник—Лебана. Он је преко к. 372 доспео до расадника, ликвидирао неколико бункера и прве ровове и потиснуо Бугаре према центру града.

У преподневним часовима непријатељ је био потиснут према центру града, где је запосео утврђења и зграде од тврдог матери-

⁴¹⁾ Зборник докумената НОР, том I, књига 9, страна 336.

јала, одакле је давао живав отпор. Најјачи отпор је пружао из Лебанске цркве која је направљена од тврдог материјала и на врло прегледном месту, па је непријатељ митраљезима постављеним на прозорима имао преглед и могао да дејствује на све стране. Поред тога, Бугари су били тога дана сатерани у свега неколико зграда око цркве и очекивало се сваког момента ликвидација његовог отпора. Међутим, у 11,20 часова непријатељ је из Лесковца са десет камиона и шест тенкова пребацио своје снаге до Бошњаца, одакле се развио у три колоне: једна креће према Лугару и одбацује батаљон XIII бригаде са положаја Врановце—Војловце и избија на Чуљеник (к. 432), друга колона наступа правцем Кремен—Нова Топола где је задржан од снага XI бригаде, док трећа колона наступа комуникацијом Лесковац—Лебане са шест тенкова и успева да изврши упад у град. У тој ситуацији трећи батаљон XI бригаде, који је продро у град и водио уличну борбу с Бугарима, био је присиљен да се повуче, јер су тенкови наступали за леђима. На улици у борби са Бугарима који су давали отпор из кафане, погинуо је командир чете из трећег батаљона XI бригаде Борђе Гашевић и Александар Стаменковић, такође командир чете.

Наилазак тенкова, који је условио повлачење снага трећег батаљона XI бригаде, као и осталих снага које су учествовале у нападу, омогућио је Бугарима да се извукну десном обалом Јабланице. Томе је допринео и мрак. Сутрадан изјутра у поновном нападу, град је био слободан. Претходног дана се предало неколико група недићевских добровољаца, финансиа и других службеника из окупаторског апарата. Такође предало се јединицама бригаде тридесетак бугарских војника и неколико старешина који су чекали у граду и нису хтели да беже. Истог дана непријатељ је покушао са правца Бошњаца да продре у град, али противнападом снага XI и XIII бригаде одбачен је и у неред у се повукао за Лесковац.

У борбама за ослобођење Лебана XI бригада је имала три мртва борца. Непријатељски губици су износили око 70 погинулих, непознат број рањених и 30 заробљених. Заплењена су два пољска топа 75 мм са 500 граната, 250 граната за минобацач, 12 митраљеза и пушкомитраљеза, 120.000 метака, око 4000 кгр. брашна, 400 кгр. пиринча и око 150 кола разног материјала.

У извештају је дат критички осврт на ову акцију у коме се наводи, да су се наше јединице за време ових борби добро држале, али да није било садејства у довољној мери, између јединица везе. Тако су поједине јединице често биле изложене концентричној ватри непријатељског аутоматског оружја, док са друге стране неке јединице нису вршиле притисак да би олакшале својим суседним јединицама.⁴²⁾

За успешна дејства у борбама за ослобођење Лебана XI бригада је похваљена од стране Главног штаба Србије.

После ослобођења Лебана XI бригада је упућена према Лесковцу где су биле оријентисане и остале јединице 24. дивизије. За-

⁴²⁾ Подаци о ослобођењу Лебана према Зборнику докумената НОР, том I, књига 9, страна 401—403.

датак бригаде је био да дејствује на комуникацији Лесковац—Ниш и на град Лесковац. На положајима на линији Нова Топола—Петровац—Печењевац, бригада је остала неколико дана, а затим се помицала ка граду Лесковцу и пружи вршила акције и обезбеђивала аеродром у Бојнику, од евентуалних испада непријатеља из Лесковца или уз Пусту Реку.

Штаб 24. дивизије издао је 24. августа 1944. године наређење свим јединицама за даља дејства. У наређењу су дати подаци о непријатељу у ширем рејону Лесковца, као и самом граду. Тада су се у широј и непосредној одбрани Лесковца налазиле следеће снаге непријатеља:

— У долини Јабланице почев од Малог Војловца, па према Пертату и Беновцу до Турековца (све западно од Лесковца на 6-10 км), налазили су се Немци и недићевци у јачини око два батаљона. У наоружању ових јединица било је: четири тешка бацача и један топ 75 мм, два тенка који су патролирали комуникацијом Лесковац—Бошњаце и два противколаска топа калибра 37 мм. Ово су биле снаге непријатеља пред бригадом. У Г. Стопању налазило се око 100 Немаца, а такође и Винарцу. Њихов штаб се налазио у школи крај села Винарца. Ове јединице су држале заседу код Цециног кладенца, који се налази на првој коси код винограда села Винарца.

— Дуж пруге Лесковац—Печењевац у караулама су се налазили Бугари који су патролама обезбеђивали пругу. На станици Печењевац налазило се око 30 бугарских војника, а око станице су била изграђена четири бункера са два тешка митраљеза. На мосту Јабланице испод Печењевца налазио се један бункер са 25 бугарских војника.

— У Дољевцу се налазило осам малих и два велика тенка, који су наоружани са осам митраљеза и два брзометна топа. Мали тенкови су имали по четири пушкомитраљеза. Ови тенкови патролирали су од Дољевца па до станице Борбево (5 км. јужно од Лесковца).

— У Пуковцу се налазила четничка бригада у јачини око 300 људи. Наоружање ове бригаде је било врло слабо.

— У граду Лесковцу су се налазила два батаљона Немаца, рачунајући истурене делове око Лесковца, два батаљона бугарске војске из састава 27. бугарске дивизије и два батаљона недићевског II пука.⁴³⁾

Наведени подаци о јачини, саставу непријатељских јединица и распореду дати су у наређењу 24. дивизије. Но било је још снага које су могле да испоље свој утицај и омету јединице бригаде у њеним акцијама.

Једанаеста бригада је добила задатак да изврши напад на пругу на сектору Прибој—Дољевац и да је на најосетљивијим местима онеспособи за употребу. За извршење овог задатка бригади су додељени један топ 47 мм и два немачка тешка бацача 81 мм. Исто

⁴³⁾ Зборник докумената НОР, том I, књига 11, страна 71.

тако требало је напасти четнике у Пуковцу и протерати их. По могућности требало је железничку станицу уништити. Један батаљон из бригаде је било потребно задржати и даље на сектору Бошњаце —Церничко дојзе.

Према овом наређењу бригада је са два батаљона извршила напад на пругу Лесковац — Ниш 25/26. августа (1944. г.) Пруга је оштећена на девет места. Извршен је напад на бугарску посаду у Брестовцу, при чему је заузета караула и железничка станица, али због интервенције тенкова нису објекти запаљени. Напад на железничку станицу Печењевац је успео, непријатељ се повукао, па је зграда железничке станице запаљена. Исте ноћи нападнута је посада у Прибоју, али је непријатељ био упоран и напад није успео. Један батаљон који је био на обезбеђењу према Дољевцу извршио је исте ноћи акцију на делу пруге Дољевац—Брестовац.⁴⁴⁾ Поред овога, сваке ноћи су вршени испади наших јединица према положајима непријатеља на десној обали Јабланице. Циљ ових напада је био, извиђање његових положаја, снага и распоред, као и наношење губитака. Ове акције су, у ствари, биле припрема за напад на град Лесковац.

О овим акцијама штаб 24. дивизије обавестио је Главни штаб Србије: „Јуче 28/29. августа 1944. г. вршили смо напад са XI бриг. на непријатеља који је посео села за одбрану Лесковца и то: Беновац, Турековац, Гор. и Доње Стопање — Винарце. У нападу је учествовала и пољска батерија са једним топом, који је тучао са положаја Ценичко дојзе. Напад је извршен са три батаљона XI бригаде“⁴⁵⁾

У даљем се, у извештају, наводи да је положаје Беновац—Свирице—Турековац држао један пук Недићевих добровољаца, а положаје Горње, Доње Стопање, Винарце и Мира Чифлук код Лесковца — Јабланички четнички корпус. Јачина непријатеља на овом сектору износила је око 2.000 војника, који су се укопали око села десном обалом р. Јабланице и путем Беновац—Лесковац, Стопање—Лесковац и Винарце—Лесковац. При нападу је пружио жилав отпор. На свим овим путевима било је тенкова који су топовима и уз помоћ минобацача тукли положаје бригаде.

Око 24 часа 28/29. августа батаљони бригаде су на сектору Винарце—Г. и Д. Стопање прешли на јуриш и успели да непријатеља избаце из првих ровова, али је исти посео другу линију непосредно пред градом где је дао врло јак отпор. Борба се водила до јутра када су се батаљони бригаде због тенкова непријатеља морали повући на полазне положаје Стопањском брегу (к. 299) и Лојзишту (к. 348).

За време напада ове ноћи у самом граду Лесковцу се чула пуцњава коју су изгледа водили Бугари са Немцима у покушају да се извуку из Лесковца. Рано ујутру чула се борба и у правцу Баби-

⁴⁴⁾ Зборник докумената НОР, том I, књига 11, страна 46.

⁴⁵⁾ Исто, страна 186.

чке горе, док се у правцу Власотинца борба чула и претходног дана.

У оваквој ситуацији штаб 24. дивизије је предвидео напад на Лесковац, у ком циљу су се вршиле потребне припреме. У горе цитираном извештају штаба дивизије, тражи се од Главног штаба Србије садејство у нападу на град са снагама 22. дивизије. За XI бригаду се наводи да је штаб ове бригаде известио дивизију да Бугари из Печењевца и Дољевца траже везу са партизанима и да је штаб бригаде ступио у контакт са Бугарима. Тих дана у Печењевцу су груписане јаче снаге Бугара. Изгледало је да се прикупљају ради бекства за Бугарску. Из Дољевца су били отишли. Пруга Лесковац—Врање тих дана није радила, јер је била од минерских група партизанских онеспособљена.

Двадесет деветог августа око 16 часова отишло је из Лесковца за Ниш дванаест тенкова и шест аутомобила, у којима су, изгледа били Немци, док су се Бугари из Печењевца пребацили за Лесковац. Са овим Бугарима је штаб XI бригаде успоставио везу, а један њихов потпуковник поручио је да они иду за Лесковац да ослободе њихову војску која се налази у блокади дражиноваца и недићеваца, и да ће после овога позвати партизана како би им предали град.⁴⁶⁾

Истог дана први батаљон XI бригаде запленио је око 1.000 кгр. хлеба и стоку од дражићеваца, што су ови били опљачкали по селима поред пруге Лесковац—Ниш.

Двадесет четврта српска дивизија је са својим бригадама покушавала неколико пута са нападом на град Лесковац. Батаљони XI бригаде су овлађивали положајима непријатеља и успевали да приђу до саме периферије града. Међутим, град није могао бити заузет, јер су га браниле снаге јачине 5—6.000 окупаторских војника са југа. Ови тенкови су увек у критичним моментима интервенисали према XI бригади и другим јединицама 24. дивизије. Поред тога, град је био фортификацијски уређен за одбрану. Због тога је од савезника тражено да немачку концентрацију у граду претходно бомбардују из ваздуха, па да се онда изврши напад.

Тако је дошло до бомбардовања Лесковца којом приликом је погинуло око 2.000 непријатељских војника и много грађана, јер авијација савезника није тукла само циљеве за које је тражено, већ центар града у целини, па је од тог бомбардовања настрадало много грађана.

Упоредо са нападима на Лесковац, вршене су акције на делу пруге Дољевац—Лесковац и јужније, где је XIII бригада била на положајима. Нападане су непријатељске постаје и колоне, рушена је пруга и објекти на њој, тако да је непријатељу ометан саобраћај и наносени губици у људству и техници. Приликом рушења железничког моста и пруге у рејону Печењевца, дејства бригаде

⁴⁶⁾ Подаци о извештају 24. дивизије Главног штаба Србије о борбама XI бригаде узети из Зборника докумената НОР, том I, књига 11, страна 186.

непосредно су посматрали командант 24. дивизије Миле Баловић и шеф енглеске војне мисије при Врховном штабу генерал Ф. Маклин који је желео да види непосредно како дејствује једна бригада на комуникацији. Генерал Маклин је оним што је видео био више него задовољан и након ове акције честитао команданту дивизије Баловићу на успешном дејству јединица XI бригаде.⁴⁷⁾

Према правцима које је затварала XI бригада и дејствима која је преузимала, може се закључити да је она у овом периоду имала важну улогу у борбеном распореду и дејствима јединица 24. српске дивизије приликом извођења за ослобођење Лесковца. Према наређењима штаба дивизије и извештајима које је дивизија слала Главном штабу Србије (то су једини изворни материјали), може се констатовати да је XI бригада у овом међувремену била врло активна у извођењу акција и сламању непријатељског отпора у ширем рејону Лесковца. Наиме, она је, обезбеђујући Пусту Реку, аеродром у Бојнику и позадину са праваца који изводе из долине Јужне Мораве, доњег тока Топлице и Лесковца, стално вршила притисак на снаге непријатеља према Лесковцу, где су ове биле најјаче и упоредо изводила акције на прузи и комуникацији Лесковац — Ниш. Овај правац је био врло важан за немачке снаге које су се повлачиле са југа, па чак и после одсецања комуникације Београд — Скопље, северно од Ниша и у Грделичкој клисури, чиме су Немци спречени да групишу своје снаге у рејону Ниша ради пробоја и повлачења према Београду и даље на северозапад.⁴⁸⁾

Бригада је имала у наведеним борбама и једанаест рањених бораца.⁴⁹⁾

⁴⁷⁾ Изјава Мила Баловића, команданта 24. дивизије, сада генерал-потпуковника у пензији.

⁴⁸⁾ У борбама за ослобођење Лебана и Лесковца дали су животе следећи борци из XI бригаде:

Василије Вељковић из Лесковца, погинуо у борби са бугарским фашистима, Светозар С. Витковић из с. Залужња погинуо у борби са Немцима, Борђе Гашевић из Спонаца (Г. Јабланица) погинуо од Бугара при ослобођењу Лебана, Љубомир М. Борић из Мојковца (Пуста Река), погинуо од непријатеља приликом напада на Лесковац, код с. Стопања (ноћни напад), Милан З. Максимовић из Душанова, погинуо у борби са Немцима, Новко Г. Николић из Бучумета, погинуо од непријатеља при нападу за ослобођење Лесковца, Дане С. Османовић из Магаша, погинуо у борби са Бугарима код с. Печењевца, Борђе Пантовић из Бучумета, погинуо у борби за ослобођење града Лесковца, Бранислав Пешић из Криваче, погинуо у борби за ослобођење Лесковца, убили га Немци, Милисав В. Петковић из Бучумета, погинуо од Бугара при ослобођењу Лесковца, Алекса Радивојевић из Слишана, погинуо од четника при нападу на Лесковац, Станоје В. Смиљковић из Шилова код Лебана, погинуо у борби приликом напада на Лесковац, Станоје Стевановић из Шумана, погинуо у борби за ослобођење Лесковца, Милорад Д. Стојчић из Боринца, погинуо од Немаца у борби за ослобођење Лесковца, Александар Стаменковић Цака из Печењевца, погинуо као командир чете при ослобођењу Лебана. Убили га Бугари.

⁴⁹⁾ Војноисторијски институт, кутија 1080 бр. док. 4—1/1.

Последње борбе Бригаде са бугарским фашистима

Према директиви бр. 3 Главног штаба Србије од 27. августа 1944. године, а у вези с превирањем у бугарској фашистичкој војсци до којег је дошло услед избијања Црвене армије на североисточне границе Бугарске, требало је ступити у везу са свим гарнизонима, где су били размештени Бугари, постављајући им услове да приступе НОВ и да у садејству са њима продуже борбу за ликвидирање немачких и четничко-недићевских снага. Уколико бугарске старешине не пристану на постављене услове, требало им је предочити да ће бити принуђени да предају оружје и опрему, јер ће им је иначе Немци одузети. Исто тако предлагати им, да приступе народноослободилачкој војсци.⁵⁰⁾

Међутим, покушаји штаба 24. дивизије НОВ и штабова бригада, да приволе Бугаре на сарадњу нису уродили плодом. До последњег дана боравка у Југославији, верно су вршили своје дужности према Немцима као окупатори и нису хтели да прихвате компромис са јединицама НОВ. Једини је пример у томе смислу предаја снага из гарнизона Лебане, маја 1944. године, док касније имамо случајева да су се појединци и мање групице војника бугарске војске предавале јединицама НОВ. Ово илуструје и пример сукоба између XI бригаде и бугарских снага код Печењевца ноћу 2/3. септембра 1944. године, тј. на свега седам дана пре приступања антифашистичким снагама. У извештају штаба 24. дивизије НОВ од 4. септембра 1944. године о том догађају се наводи да је XI бригада извршила напад на непријатељске снаге које су се концентрисале у Печењевцу у јачини једног батаљона са две браске батерије. Напад је извршила бригада са три батаљона, ноћу између 2/3 о.м. Борба је почела у 24 часа и трајала до 4 часа.

„Ток борбе: наши батаљони пре отварања ватре извршили су подилажење на блиско одстојање, са којег су борци позвали Бугаре да се предају, јављајући се да су партизани при чему су певали песме маршалу Титу. Пре отварања ватре са наше стране, Бугари су на позив одговорили ватром. Тада су наши борци извршили енергичан напад који је имао следовати по предвиђеном плану.

„Резултат борбе: непријатељски губици 22 мртва, међу којима 2 официра, заробљених Бугара 52 међу којима 3 официра. Заробљено: 5 тешких митраљеза „Сварцлозе“ са 7 сандука митраљеске муниције, један цајсов даћиномер, 4 пушкомитраљеза, 20 пушака, 40 коња са митраљеским самарима и много других ситних ствари“.⁵¹⁾

Исте ове ноћи минирањем је био мост на комуникацији код Печењевца. Такође је за време борбе близу Печењевца један немачки аутомобил наишао на постављену мину, па је дигнут у ваздух са целом посадом. Код разлупаног аутомобила нађене су две немачке официрске шапке и преломљена пушка.

⁵⁰⁾ Подаци из Зборника документа НОР, том I, књига 11, стана 121, докуменат 48.

⁵¹⁾ Архива Војноисторијског института, кутија 181, докуменат 21/5.

После борбе са Бугарима на Печењевачком брду, сутрадан, 3. септембра, дошла су у село Лапотинце (Пуста Река) на једном мотоциклу са приколицом два бугарска официра, један поручник и један потпоручник. Ови официри су тражили штаб 24. дивизије и представили се као парламентарци упућени на преговоре од стране команданта бугарског окупационог корпуса генерала Савова. Примео их је лично командант 24. дивизије Мила Галовић. Том приликом ови бугарски официри показали су једну обичну цедуљицу без икакве званичне овере, на којој је било написано претећим тоном да штаб дивизије одмах пусти бугарске заробљенике које је претходне ноћи заробила XI бригада а врати ратни плен из те борбе. У противном писало је даље, бугарски окупациони корпус ће спалити сва насеља у долини Мораве и стрељати све живо на шта његове јединице наиђу. У међувремену, док је командант дивизије читао ову цедуљицу, један бугарски заробљеник — подофицер пришао је из редова заробљених Бугара који су се налазили у воћњаку иза зграде у којој је био смештен штаб 24. дивизије и тражио разговор са командантом дивизије. Овај бугарски подофицер се представио команданту 24. дивизије, да је у грађанству учитељ, да је комуниста и да се треба причувати од атентата ових називи парламентарца, рекавши при томе да су то гестаповци у бугарском окупационом корпусу и да су прошле године стрељали седам људи из једног засеока близу Медвеће у Горњој Јабланици. Дрзак и увредљив садржај и тон писма које су донели, с једне стране, и изјава заробљеног бугарског подофицира, с друге стране, утицали су на команданта Галовића да нареди да се ова два бугарска војника задрже и претресу. Приликом претреса бугарски поручник је оштро реаговао позивајући се на међународно право о статусу парламентарца уз истовремено тврђење да су они ненаоружани. Међутим, након претреса, прегледан је и њихов мотоцикал у чијој је приколици нађен читав арсенал оружја и муниције: два аутомата, четири резервна шанжера пуних метака и шест бомби. Било је јасно да се не ради ни о каквим парламентарцима, већ о зликовцима — атентаторима који су имали задатак да изненаде и униште штаб 24. дивизије и побегну натраг за Ниш. У току каснијег саслушавања ови „парламентарци“ су то и признали. Због тога их штаб дивизије није пустио већ их са својим извештајем о борбеној акцији XI бригаде код Печењевца и овим догађајем послао Главном штабу НОВ Србије.⁵²⁾

Борба XI бригаде 2/3 септембра 1944. године је била последња борба бригаде са снагама бугарске окупаторске војске, пошто су се ове убрзо повукле за Бугарску. Поновни сусрет са једини-

⁵²⁾ Изјава Мила Галовића, команданта 24. дивизије (ратног) сада генерал-потпуковника у пензији (изјава код аутора).

цама бугарске војске, вероватно са измењеном гарнитуром старешинског кадра, биће почетком октобра када ће се бугарска војска представити као савезничка и покушати да садејствују са јединицама НОВ у борби против албанских фашиста и Немаца за ослобођење Косова, одакле ће по одлуци Врховног штаба НОВЈ бити убрзо враћени.⁵³⁾

Миле Баловић из Тулара, први командант XI бригаде, а затим командант 24. дивизије НОВЈ (Снимак из 1944. године из П. Реке)

⁵³⁾ Борба код Печењевца приказана је на шеми бр. 7.

КРОЗ КОСАОНИЦУ И РАСИНУ

На положајима према Лесковцу и комуникацији Лесковац — Ниш, XI српска бригада је остала до 15. септембра 1944. године, када је смењена на положајима јединицама XVII српске бригаде и упућена за Пусту Реку. Користећи предах од неколико дана у селима Пусте Реке XI бригада је извршила попуну и реорганизацију јединица. Комплетан други батаљон бригада је упутила Главном штабу Србије, јер је био одређен као пратећи батаљон. Овај батаљон улази касније у састав пратећих јединица Врховног штаба НОВ Југославије.

Бригада је, тако остала са три батаљона. Због великог прилива бораца у јединице НОВ, посебно XI бригаду, међу њима је било највише оних што су пребегли из четничких формација и недићеваца из Лебана и Лесковца, извршено је полагање заклетве. Свечаност је обављена 17. септембра 1944. године код школе у пусторечком селу Доњем Коњувцу. Истог дана бригада је, према наређењу штаба 24. дивизије, извршила покрет преко Радана за Косаоницу, где су се појавиле групе четника.

Четници Драже Михаиловића су тих септембарских дана 1944. године били заузели Куршумлијску Бању, извршили напад на месну канцеларију у Рачи (Куршумлијској) и предузели низ диверзија. Јачина ових снага била је око 500—600 људи. Зато је, вероватно, издвојена XI бригада и упућена на тај терен ради интервенције и уништења четничке групе. Њене јединице су већ 20. септембра ујутро биле на подручју села Баке, Иван Кула и Свињиште, спремне за дејства.

Штаб бригаде је истог дана по доласку на наведени терен, упутила ултиматум четницима да предају оружје и поћу својим кућама. Уместо одговора, четници су извршили напад на слабије делове бригаде. О овим догађајима у Косаоници штаб XI бригаде је доставио извештај штабу 24. дивизије 21. септембра 1944. године у коме каже да је после упућеног ултиматума четницима уследио њихов напад на положаје наших јединица и у првом сукобу који је отпочео 20. септембра у 12 часова, а трајао до 19 часова, бригада је имала четири тешка и три лако рањена борца. Пошто је протекао рок постављен ултиматумом, бригада је предузела дејства 21. септембра. Трећи батаљон је дејствовао правцем Зебице — Прекорођа — Мачја Стена — Трпеза — Добри До; четврти батаљон извршио је напад на непријатеља на косама изнад села Вуче, потпомогнут трећим батаљоном у извршењу задатака и наступању правцем: Вуча — Добри До. Горњојабланички одред вршио је на-

пад на сектору Иван Кула — Заграбе. Први батаљон напада на сектор Заграбе — Мајдан пл. и Пусторечки одред на сектор Мајдан пл. — Секирача. Четници су после напада ових снага почели да одступају преко Доброг Дола ка граници — демаркационој линији. Од једне гранате су погинула три борца.

Четничка групација у Косаоници је неколико пута позивана од штаба XI бригаде и батаљона на предају. Слата су писма и поруке, но четници се нису одазивали. Изгледало је да је пропаганда још јака, јер и они који нису били компромитовани као припадници четничких формација нису се предавали. Првих дана по доласку бригаде на овај терен, одбачени су у брда према Косову. Бригада је извршила претрес села, а затим се пребацила у Горњу Јабланицу одакле се преко Медвеће и Реткоцера вратила у Косаоницу. Бригада се развила по терену да би разбила четничке банде, које су се на терену Косаонице још криле. Према исказима партизанских симпатизера, ови четници нису хтели пуцати на партизана, али се нису смели предати. Обећали су били да ће доћи на преговоре.⁵⁴⁾

За време боравка у Косаоници XI бригада је у сукобима са четницима имала четири мртва, шест теже и три лакше рањена, док су четници имали девет погинулих.⁵⁵⁾

Из Косаонице бригада је 27. септембра (1944) извршила покрет по наређењу дивизије. Према задатку дивизије она је требало најхитније да се пребаци на линију Јаворац — Лепенац (југоисточно од Брусa) и тако обезбеди избијање 24. дивизије на сектор Разгојна — Брус.⁵⁶⁾

У дневнику Николе Суботића, политичког комесара бригаде, остало је трага о напорима штаба бригаде за прелазак четника у јединице НОВ или одлазак кућама.

„20. IX. Написали смо летак дражићевцима да се предају и прикључе нашој НОВЈ. На наш позив одговорили су борбом. Патроле су се цео дан припуцавале. После подне отворила се оштра борба, наши су непажњом имали 6 рањених. Непријатељски губици нису познати“.

Овај податак указује да је на терену Косаонице било политичког рада с теренцима како би се што више људи из тих крајева вратило кућама и приступило НОП, док следећи податак говори да је бригада деловала и на културно-просветном пољу. Тако је 28. IX у дневник Суботића записано:

„...Добили смо наређење да извршимо хитан покрет за Разгојну да ухватимо везу са 11 пролетерском дивизијом. Кренули смо из Секираче—Свињинште преваљили пут од 38 километара. Увече смо стигли у Куршумлију где смо дали једну добру приредбу“.⁵⁷⁾ и ⁵⁸⁾

⁵⁴⁾ Архив Војноисторијског института, кут. 1078, докуменат 50/1.

⁵⁵⁾ Зборник докумената НОР, том I, књига 12, страна 602, докуменат 205.

⁵⁶⁾ Исто, страна 414, докуменат 161.

⁵⁷⁾ Дневник Николе Суботића, сепарат Народног музеја Лесковац.

⁵⁸⁾ У току борбе у Косаоници у септембру 1944. године погинули су следећи борци: Миливоје Т. Арсић из Лесковца, од четника, Славко Т. Бокић из

На затварању правца Ниш — Прокупље

Пошто је крајем септембра извршила маневар из долине Јужне Мораве, преко Косаонице, Г. Јабланице и Топлице у Крушевачку Жупу, XI српска бригада је ушла у састав 24. српске дивизије, коју је у блокади сменила новоформирана 47. српска дивизија. Почетком октобра бригада је хитно пребачена у рејон Крушевца ради помоћи II пролетерској дивизији која је потискивана од стране јаких четничких и недићевских снага у долини Расине. Кад је 24. српска дивизија, доласком у доњи ток Расине, ступила у дејства, непријатељ је био одбачен ка Крушевцу, па је ова дивизија добила задатак да се усиљеним маршем правцем Наупаре — В. Шиљеговац — М. Јастребац — Александровац пребаци у Добричко поље на правцу Ниш — Прокупље.

Доласком дивизије у рејон Добричког поља, XI бригада је истурена на обезбеђењу дивизијског распореда, на леву обалу Јужне Мораве у ширем рејону села Мрамор, док су остале бригаде распоређене дубље око Александровца, Лепаве и с. Мерошине, а артиљерија на положаје „Дебело Брдо“ на правцу Прокупље — Александровац — Ниш. По наређењу штаба дивизије XI бригада је одмах отпочела са утврђивањем на неким положајима и извићањем непријатеља према Нишу и ближој околини.

Долазак 24. дивизије са бригадама на правцу Ниш — Прокупље уследио је због тога што су у Ниш пристигле нове снаге Немаца (7. СС дивизија), ради прихватања немачких снага које су се повлачиле из Бугарске, као и прихватања снага из Грчке, ма да је њихов продор преко Врања и кроз Грделичку клисуру на север још раније био осујећен. У Нишу су тада поред снага 7. СС дивизије „Принц Еуген“, биле прикупљене и разне групе четничких добровољачко-љотичевачких, белогардејских и осталих разбијених квислиншких јединица, полицијске и посадне немачке јединице које су се ту од раније затекле и др. Све оне, бежећи испред јединица НОВЈ, са разних страна доспело овде, а да нису знале куда и како даље. Немци су прихватили и повели своје најверније саборце пропале команданте, злочинце, шпекуланте, па чак и проститутке. Сва се та људска руља ујурбано припремала некуда. На север према Београду није се могло, јер је тај правац био пресечен јединицама НОВЈ и Црвене армије, а са истока према Нишу, као и југа, вршиле су притисак јединице НОВ (са североистока 45. дивизија НОВ, а 22. и 47. дивизија наступале су са југа).

Једино је за повлачење био отворен правац Ниш — Прокупље — Приштина, да би се на Косову јединице из Ниша, спојиле са немачким снагама из Грчке, које су се преко Качаничке клисуре извлачиле са југа Балканског полуострва.

Печењевца, убили га четници, Никола Р. Букановић из Тулара, погинуо од четника, Станоје М. Игњатовић из Бучумега, погинуо у Расини.

Због наведених разлога је 24. дивизија НОВ повучена из Расине, где је била усмерила дејства ка Крушевцу и пошто се била пребацила преко М. Јастрепца, већ 10. октобра 1944. затворила је правац Ниш — Прокупље — Приштина са делом снага, док је остале јединице распоредила захватајући поменути правац. Из дописа штаба 24. дивизије, који је 10. октобра достављен штабу II пролетерске дивизије, види се да је дивизију обилазио командант Главног штаба Србије, генерал Коча Поповић и да су јединице 24. дивизије добиле задатак да затворе правац Ниш — Прокупље и то:

XI бригада: с. Поток — Александрово — Балајнац (на левој обали Ј. Мораве у захвату комуникације Ниш — Прокупље);

XVII бригада: у дивизијској резерви на просторији Меровина — Рожина — Лепаја;

XIII бригада: на просторији Дољевац — Бадњевац — Мекиш.

Тринаестој бригади је наређено, да чим добије смену од јединица 22. и 47. дивизије, крене правцем Прокупље и размести се у села на јужним падинама Малог Јастрепца.⁵⁹

Према распореду снага Народноослободилачке војске XI српска бригада затворила је најважнији правац. Управо, и овога пута је била на тежишту одбране не само бригада 24. дивизије, већ у склопу јединица које су узеле учешће у такозваној „Нишкој операцији“. И овога пута јој је поверена најзначајнија улога, јер од њене упорне одбране на затварању правца за извлачење Немаца зависило је хоће ли бити обезбеђено потребно време за концентрацију јединица НОВ на овој територији, за одлучну битку. Како ће се касније видети, XI бригада је успешно извршила овај задатак.⁶⁰)

За XI бригаду борба на Мрамору и Добричком пољу почела је 11. октобра по подне, када је једна немачка јединица пошла од Ниша комуникацијом у правцу Мрамора. Пошто су дочекани изненадном ватром источно од Мрамора преко Ј. Мораве, где су били борци XI бригаде, Немци су се вратили да би нешто касније са два тенка и седам камиона дошли поново до места борбе. Убрзо су се вратили, вероватно да би прихватили рањенике и понели мртве.⁶¹)

Рано ујутру 12. октобра Немци су са јединицом јачине 200—300 војника извршили напад код Мрамора на положаје трећег батаљона и успели да се пребаце на леву обалу Јужне Мораве и заузму неколико кућа и део косе изнад реке. Међутим, противнападом двеју чета бригаде положаји су повраћени и Немци поново

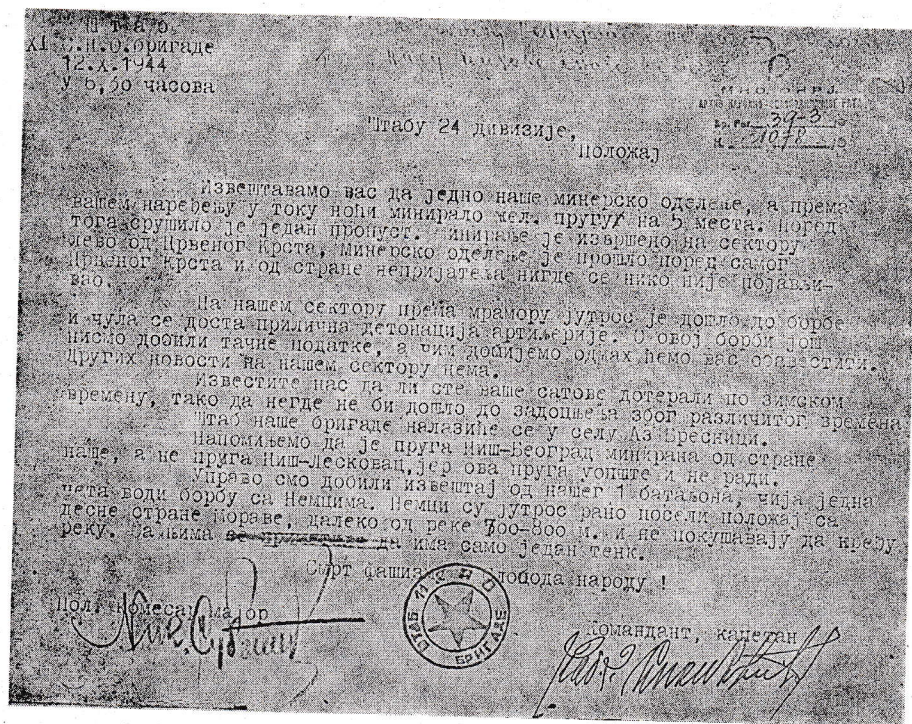
⁵⁹) Зборник докумената и података НОРЈ, том I, књига 13, страна 248 и 249, документа 103 и 104.

⁶⁰) Заробљено је 700 немачких војника и официра, 800 возила, 17 тенкова, 7 моторизованих топова, 100 аутомобила, 700 пушака, 80 митраљеза, 10 радио станица и разног другог материјала. (Војноисторијски гласник бр. 1/15 стр. 30 аутор Миле Баловић).

⁶¹) Податак у архиви Војноисторијског института кут. 1080, док. 4—1/1 и кутија 1078 докуменат бр. 35—3.

одбачени преко Ј. Мораве. Успели су да се задрже на левој обали само у бункерима код моста. У овој борби непријатељ је претрпео знатне губитке, а нарочито када се повлачио преко моста. Цени се да је имао 60 мртвих. Трећи батаљон је имао седам мртвих и 15 рањених бораца.⁶²⁾

Штаб XI бригаде је око 6,30 часова известио штаб 24. дивизије да је у току ноћи минерска група минирала пругу на сектору лево од Црвеног Крста и да се чује на Мрамору дејство артиљерије. Једна чета првог батаљона (јужније од комуникације Ниш—Прокупље) водила је борбу са Немцима, који су посели положаје са десне стране Јужне Мораве, 700—800 метара од реке. У 10 часова политички комесар бригаде известио је штаб дивизије о борби трећег батаљона на Мрамору, али да детаљнијих података о току борбе нема, док се у извештају писаном у 15 часова наводи: „У извештају који смо послали у 12 часова јавили смо вам да су наше јединице извршиле контранапад на непријатеља у селу Мрамору и потисле га преко Мораве. Код саме Буприје на Мрамору задржао се један део Немаца у бункерима на које су наше јединице такође извршиле оштар напад, овде се Немци још и даље држе и борба још није престала...“

Фотокопија извештаја штаба XI бригаде, достављена 12. X 1944. г. у 6,30 час. штабу 24. дивизије.

⁶²⁾ Архива ВИИ ЈНА, кутија 1078 док., 39—3 и 37/3.

Према извештају неких цивила који су дошли данас из Ниша, Немци се извлаче из вароши...⁶³⁾

Пошто Немци нису успели да створе мостобран на Јужној Морави у прва два дана (11. и 12. октобра), то су у току ноћи 12/13. октобра северније од с. Мрамора, низводно низ Мораву, прешли реку тамо где није било јединица бригаде. Истовремено, у току ноћи су поставили на десну обалу реке артиљеријске јединице и тенкове. Изјутра рано, пешадија је напала бочно на јединице бригаде на Мраморској коси, а једновремено су осули снажну артиљеријску ватру на положаје на коси. Потом је уследио јуриш пешадије. Развила се огорчена борба. У току тога дана Мраморска коса је неколико пута прелазила из руку у руке. Штаб трећег батаљона и део штаба бригаде, који је био на положају, јуришали су у првим борбеним редовима. Очигледно да се Немцима журило, а борци и старешине јединица бригаде су правилно оценили значај ове битке — битке за време, и упорно су бранили сваку стопу. Наилазак тенкова и велике масе Немаца принудило је јединице бригаде да се почну постепено повлачити, јер су и губици били знатни. Управо, то је било тактичко повлачење, пошто је непријатељ дочекиван ватром са сваке погодне линије. Фронт се помицао према западу постепено са линије на линију и до ноћи јединице XI бригаде избиле су на линију: Дебели Брег — западно од села Белићевца — Лепаја. За развијеним стројем немачких војника, следила је комуникацијом од Ниша дуга колона возила, коморе и неборбени делови СС дивизије, остаци четничких, љотићевих и других формација и масе компромитованих грађана — издајника, што је покушавало да побегне пред народном војском.

Отпор јединица бригаде немачким снагама пружан је из сваког заклона, жбуна, зграде и иоле погодног положаја; коришћена је чак и кукурузовина као заклон. Отпор је био жилав и успешан, а непријатељу су наношени знатни губици.

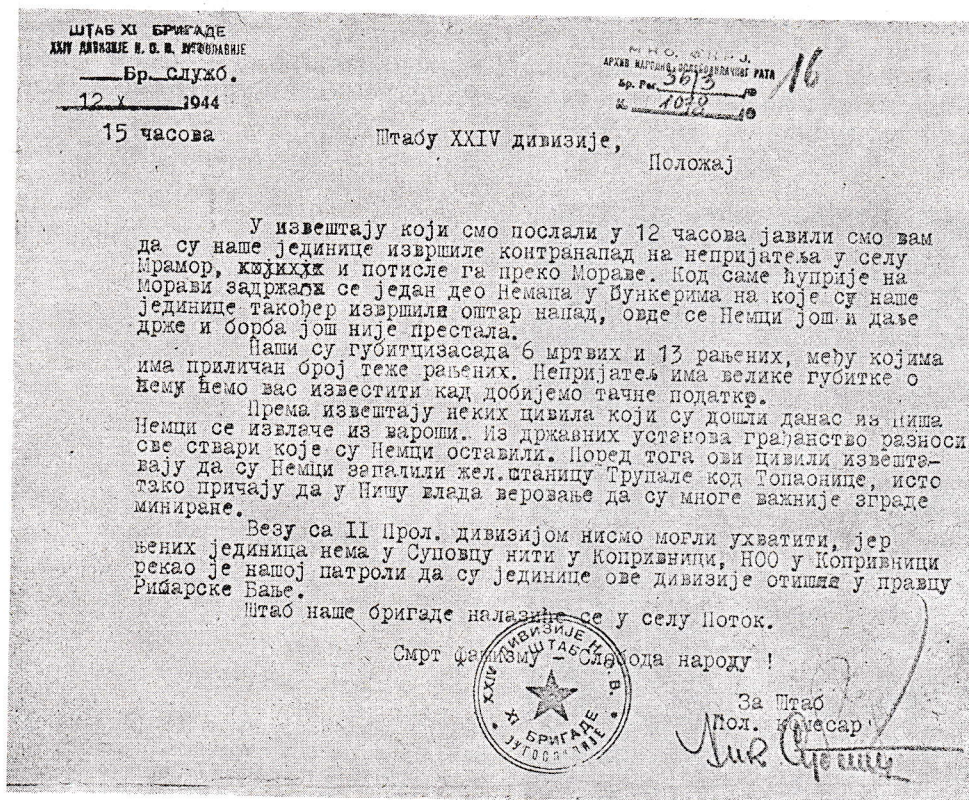
Киша и магла што су тога дана захватиле Добричко поље омогућавала је борцима бригаде да сачекају непријатеља на блиска одстојања а, с друге стране, онемогућавала ефикасност непријатељске артиљерије.

Трећи батаљон XI бригаде био је непосредно на комуникацији, управо у жижи тежишта одбране снага 24. дивизије. Људство се у целини показало као врло храбри борци и особито пожртвовани, што потврђује и број погинулих и рањених бораца. Било је случајева да су неки положаји по неколико пута прелазили из руку у руку.

Тешко би се могло, из ове борбе, издвојити било које лице — борац или старешина, кога не би могли истаћи као најхрабријег, јер су сви били за похвалу, од курира до штаба батаљона и бригаде. За похвалу су биле и остале јединице бригаде, а нарочито омладинци Бабичко и Вуксан, за митраљезом Ремо и Тито, санитарски референти и болничари и најстарији борац Брка, командир Ранђел, комесар Тасић и др. Несумњиво да су највећу храброст по-

⁶³⁾ Архива Војноисторијског института, кут. 1078, док. 36/3.

казали они који су пали у овој борби на Мраморној коси и њима на првом месту припада слава ове победе бригаде.

Фотокопија извештаја штаба XI бригаде дивизији послатог у 15 часова 12. X 1944. год. са Мраморске косе.

Четрнаестог октобра 1944. године јединице 24. дивизије налазиле су се северно од пута Мрамор — Прокупље, оријентисане према колони немачке седме СС дивизије, на путу Ниш — Прокупље, а јужно у рејону доњег тока Топлице пристигла је била 47. дивизија НОВ од Лесковца. Пошто је на захтев штаба 24. дивизије претходно совјетска авијација извршила снажан удар на немачку колону, снаге 24. и 47. српске дивизије извршиле су низ општрих противнапада и успеле да разбију главнину немачке колоне, при чему су у тешкој тродневној борби заробиле неколико стотина Немаца и огроман ратни материјал. Део немачких моторизованих снага, углавном тенкова који су се кретали на челу колоне, успео је да се извуче преко Прокупља за Приштину. Један део пешадије после напада скренуо је ка северу где су на падинама Малог Јастрепца постављене за одбрану слабије снаге 24. дивизије, које су претходних дана претрпеле губитке. У селу Азбресници, на левом крилу био је трећи батаљон XI бригаде, који је био највише истро-

шен у борби на Мрамору, тако да су многобројне снаге Немаца успеле да се пробију и извуку преко Малог Јастрепца, водећи борбу целе ноћи са трећим батаљоном XI бригаде, са којим се налазила и болница XI бригаде. Вештим маневром штаба овог батаљона извучена је испод Немаца бригадна болница, рањеници и снаге батаљона и једновремено постављене заседе немачким колонама и нанети им губици.

Ранфел Миловановић из П. Шилова, Г. Јабланица, погинуо као пол. комесар чете у трећем батаљону XI бригаде 13. октобра 1944. године на Мраморској коси.

Изјутра, низ косе Малог Јастрепца, спуштале су се колоне трећег батаљона XI бригаде и бригадне болнице. Сусретале су се групе заосталих немачких војника који су журили уз косу и потоке Јастрепца, не би ли стигли своје јединице. Очигледно, били су закаснили, јер су се сретали са борцима НОВ. Њихова судбина је била јасна. Завршили су своје војевање ту под падинама Малог Јастрепца.

Бригада се прикупљала у селу Лепаци, срећивала и сумирала резултате ове борбе. Храбрима су изречене похвале и уручене награде и одата признања. Према непотпуним подацима XI српска бригада је имала око 20 погинулих и 25 рањених бораца и старешина. Ово је била прва борба бригаде у којој су 24. и 47. дивизија НОВ садејствовале са својетском авијацијом и у заједничким дејствима извршиле овако крупан задатак — разбијање и скоро уништење веће немачке групације. Једанаеста бригада је овом приликом била на тежишту борбе снага 24. дивизије. Бугарске јединице, које су пристигле, углавном после завршетка боја, потрчале су за пленом, што је остало на путу после разбијања седме СС дивизије, при чему

је дошло до сукоба. О похлепности и дрскости ове врсте код бугарских јединица, изнето је у извештају штаба XIII корпуса Главном штабу Србије од 18. октобра 1944. године.^{64, 65)}

⁶⁴⁾ У зборнику докумената НОРЈ, том I, књига 14, страна 76—77.

⁶⁵⁾ У борби на Мрамору XI бригада је поред 24 рањена имала 19 погинулих, то су следећи борци-старешине: Марко Д. Благојевић из села Магаша (Пуста Река), Станислав С. Борић из с. Ивања, погинуо на мосту, Добросав С. Игњатовић из Црквице, Пуста Река, Стојан М. Коцић из Драговца (Пуста Р.), Александар Б. Крстић из Сакицола (Пуста Р.), Ранђел Миловановић из П. Шилова, пол. комесар чете, Бранко А. Николић из Магаша, Дика С. Османовић из Међе (Пуста Река), Добривоје З. Петковић из Шилова (Лебане), Стојан Петровић из Међе, Иван И. Спасић из Реткоцера (Г. Јабланица), Никола К. Станојевић из Леца, Светислав Станковић из Прекопчелице, Трифун Ј. Станисављевић из Црквице, Зарије Д. Стојиљковић из Драговца, Борђе П. Трајковић из Штулца (Лебане), Стојадин Т. Трајковић из Сакицола, Борислав М. Ценић из Придворице (П. Река), Петар В. Ценић из Придворице.

ОСЛОБОЂЕЊЕ КОСОВА

Борбе долином Лаба и на Копанику

После нишке операције, XI српска бригада је неколико дана провела у селима Топлице. Југ Србије је био ослобођен. Немци су се извлачили, тада јединим правцем Скопље — Косово — Краљево, па је требало усмерити дејства и груписати снаге НОВ на том правцу. За сламање непријатеља у овим рејонима и ослобођене Косова одређена је и 24. српска дивизија. Наредбе за покрет и даља дејства издато је бригаама 22. октобра 1944. година. У њему је саопштено: да су групе Црвене армије и Народноослободилачке војске Југославије поред осталих градова ослободиле Београд, Крагујевац и др. Главним снагама јединице Црвене армије гониле су Немце према северу и северозападу, а јединице НОВ од Крушевца надирале према Краљеву и Чачку.

Непријатељске снаге су се налазиле у околини Скопља; око четири дивизије налазиле су се на сектору Косова и Метохије. На сектору Мердаре — Тачевац, тј. на правцу дејства 24. дивизије НОВ налазиле су се: албанска фашистичка дивизија „Скендер бег“ и разбијене групе дражићеваца које су се прикривале око границе Србије и Косова. Јединице 4. бугарске дивизије налазиле су се скоцентрисане на сектору Мердаре — Преполовац, док је друга групација наступала на правцу Лесковац — Приштина преко Тулара и према срезу пњиланском, као и у Македонији. Двадесет четврта дивизија је добила задатак да садејствује бугарским групама на правцу Куршумлија — Косово.

Задатак наведених јединица НОВ и Бугара (сада као савезника, састојао се у пресецању комуникације Скопље — Косовска Митровица, у опкољавању немачких снага на Косову и око Скопља и ослобођењу Косова, Метохије и Скопске области.⁶⁶⁾

По плану дејства за ослобођење Косова 24. дивизија је дејствовала правцем Куршумлија — Пакаштица — Бајгора — Црни врх (ТТ. 1365), одакле би се спустила у два крака, ка Вучитрну и Косовској Митровици са циљем пресецања комуникације Скопље — К. Митровица — Краљево. Штаб дивизије је на правцу Куршумлија — Црни врх упутио две бригаде (XI и XIII), а трећу (XVII) је оставио у резерву у рејону Куршумлије. Требало је да Бугари наступају правцем Куршумлија — Подујево и Мердаре — Подујево и даље ка Приштини.

⁶⁶⁾ Подаци према Зборнику докумената НОР, том I, књига 14, стр. 224.

Једанаеста бригада кренула је правцем: Куршумлија — Куршумлијска Бања — Буњаци одакле би се развила по батаљонима и кренула „... у напад са циљем овлађивања положајима т.т. Тачевац (к. 1013), Јабланов До (к. 996), а са једним батаљоном избацити се на Вукојевац (к. 832) и даље Бајовића Лазови (к. 855). По избијању на Бајовића Лазове послати једну јаку патролу у Шушњак ради хватања везе са јединицама отачествене бугарске војске. По овладавању пограничном линијом кренути правцем к. 872 — Крпимеј (849), одакле се оријентисати преко Пакаштице на правцу Црни врх. На Црном врху бригада ће се задржати ради концентracије дивизије за даља дејства.“⁶⁷⁾

Тринаестој бригади дат је задатак да се по избијању на границу развије на полазне положаје из покрета, овлада пограничном линијом и продужи на десном крилу XI бригаде упоредо са правцем наступања XI бригаде. Према овом задатку, јединице дивизије требале су да разбију непријатељске снаге на додељеном фронту и да овладају изворишним делом реке Лаба, а затим продуже дејства према Општром Копљу и Бајгори, да би ту били припремни за наступање ка Вучитрну и Косовској Митровици и тако у склопу дејства осталих снага створили услове за окружење немачке групаације на Косову Пољу.

У наређењу дивизије упозорени су штабови бригаде на то, да се води рачуна да је граница између Србије и Косова утврђена у типу пољске фортификације, да је запоседнута албанским и немачким снагама „да јединице дивизије буду довољно прикупљене како не би успео непријатељ да их расеца“, а ако то успе да се увуче, предузимати брзо садејство са леве и десне стране непријатеља, ради опкољавања и уништења. Такође, штаб дивизије напомиње штабовима бригада да бригаде држе непосредну везу да се спроводе највећа штедња мунисије и да се преко интендантуре организује успутна исхрана.

Из наређења штаба дивизије од 25. октобра 1944. године знало се да ће на правцу Куршумлијска Бања — Тачевац дејствовати придобила шеста дивизија отачествене бугарске војске, те да ће напад отпочети са артиљеријском припремом. Четврта дивизија отачествене бугарске војске је упућена на правцу Мердаре — Подужево. За непријатеља албанске фашисте дати су подаци „да воде рат на терену који им је познат добро, да примењују герилске поступке“ итд.

У поподневним часовима 25. октобра 1944. године претходнице XI бригаде избиле су на полазне положаје, из покрета успеле да заузму поједине истакнуте објекте на фронту пробоја, али услед снажног противнапада непријатеља нису успеле већ су биле одбачене на полазне положаје. С падом мрака 25/26. октобра пристигле су све јединице XI и XIII бригаде, а по накнадном наређењу штаба 24. дивизије сужен је фронт пробоја и усмерен на два доминантна објекта (рејон коте 1013) Тачевац и (кт 1147) Кртињак. Ноћу по

⁶⁷⁾ Зборник докумената НОРЈ, том I, књига 14, стр. 224.

великој киши и невремену, бригаде развијене у борбени поредак по батаљонским колонама подишле су предњој линији отпора непријатеља и пред зору 26. октобра уз снажну минобацачку и пешадијску ватру прешле у одлучан јуриш. Око осам часова обе бригаде су успеле да савладају жесток отпор непријатеља и овладају положајима на линији Тачевац — Кртињак и продру на подручје Косова.

У даљим дејствима XI бригада је успела да током првог дана овлада целим простором општине Крпимеја, а XIII бригада већим делом територије Горњег Лаба.

Албански фашисти који су у зору били збачени и протерани са граничне линије главним снагама пружили су и даље отпор на узастопним положајима по дубини и њихови разбијени и одсечени делови скривали су се по шумама на територији заузетој од стране наших јединица и герилским дејством угрожавали даље наступање јединица бригаде. Међутим, без обзира на сложеност ситуације, јединица XI и XIII бригаде су по колонама незадрживо напредовале истурајући непосредна обезбеђења на челу, боковима и своме залеђу.

Група бораца из четвртог батаљона XI бригаде (на предаху, јесен 1944 год.)

Штаб 24. дивизије је још у току преподнева 26. октобра, преко заробљених албанских фашиста, упутио путем летака проглас Албанцима на Косову да престану са отпором, напомињући да је то крај немачког присуства на Косову, да је време да напусте фашисте и да пређу на страну НОВЈ која води борбу за њихово осло-

бођење, или да се разиђу својим кућама. Међутим, одговор са друге стране био је негативан а отпор је постајао све јачи, а противнапади непријатеља све жешћи. Нарочито снажан отпор испољен је крајем првог и у току другог дана борбених дејстава, када је на терену изворишног дела Лаба стигло неколико немачких тенкова, па је отпор непријатеља још жешћи. Осим тога непријатељски војници су терали са собом све особље и стоку и носили све што се могло понети, а остало уништавали тако да су јединице бригаде наишле на потпуно празна и опустошена села. Услед ове појаве одмах се почео назирати проблем исхране и снабдевања јединица НОВ из месних средстава на које су ове иначе биле оријентисане, па је из дана у дан са дубљим продором јединица — бригада у Косово и све већом удаљеношћу од наших база у Топлици на беспутном терену којим су се кретале бригаде 24. дивизије, овај проблем постајао све озбиљнији. Посебан и најтежи проблем испољавао се у све већој nestaшици муниције, јер је одмах по ослобођењу Ниша Енглеска мисија, која је дотле пратила дивизију и снабдевала муницијом била из дивизије повучена, а резерве муниције није било, нити се од албанских фашиста могло заробљавањем добити.

Претходница XI бригаде, на огранцима Копанника (јесен 1944 године).

Првог дана борбе јединице XI бригаде су овладале долином р. Лаба у горњем току и селима која су лежала непосредно уз реку, где се заноћило. Хране за војску није било упркос настојању интенданата да се бар штогод обезбеди. Утрошак муниције није био надокнадив. Тако се већ првог дана борбе за Мало Косово осетио умор, nestaшица хране и помањкање муниције. То штабове

још није забрињавало, јер се сматрало да ће се разбијањем непријатеља и продором у дубину све то надокнадити и обезбедити. Ово је био прави фронтални рат. За вођење таквог рата код јединица НОВ још није било искуства и потребног обезбеђења.

Увече је штаб дивизије издао наређење, из кога се сазнало да су све јединице успеле да пређу „шиптарску границу“ и да до 18 часова избију на линију Г. Трновица — Трановица — Добриште — Слатина — Трновица⁶⁸⁾ док су бугарске јединице заузеле село Тачевац и спустиле се ка Лабу. Наређено је да се 26. септембра рано изјутра настави са наступањем.

Рада Филиповић (Ковалинка), Славица Николић (Петровић) и Радемила Перовић (Педало) септембра 1944. год. у Пустој Реци. Филиповић и Николић су гимназијалке из Београда, скојевке које су преко везе дошле у НОВ на терен Пусте Реке, а Перовић је скојевка из Д. Коњувца (Пуста Река). Све три су биле политички комесари чета или помоћници политичког комесара, касније су узимале и више положаје. Када су се фотографисале биле су старе испод 17 година.

Сутрадан и наредних неколико дана наставило се са дејствима. Поново су постигнути успеси, јер је вештим маневром јединица XI бригаде непријатељ потискиван са коте на коту. Тако је лево крило бригаде овладало доминантном косом јужног огранка Копаоника и тиме угрозило снаге које су се налазиле у рејону Подужева, које још није било ослобођено. Требало је продужити дејства дуж ове (Качандолске) косе, која се од Оштрог Копља отегла до средњег тока реке Лаба и тиме одвајала ову котлину од Косова поља. Међутим, лево од положаја XI бригаде наступале су врло споро јединице бугарске војске. Штаб бригаде, а особито штаб левокрилног батаљона, свакакодневно су интервенисали код штаба бугарске јединице да пожурјује своје трупе у поравњању фронта,

⁶⁸⁾ Зборник докумената НОР, том I, књига 14, стр. 319, док. 133.

управо да искористе успех јединица бригаде. Стекао се утисак код старешина и бораца XI бригаде да се Бугарима није журило и да су то јединице које тек што су ступиле у борбу против фашиста и почеле да садејствују са српским бригадама НОВ у борби против Немаца и албанских фашиста, а до јуче је, тако рећи било обрнуто.

Првих дана борбе на положајима у Малом Косову један коњички пук бугарске Отачествене војске албански фашисти су пустили дубље на територију коју су држали, а затим их дочекали у заседи и нанели велике губитке. Можда су и зато у даљим дејствима били опрезни и обазриво наступали, без обзира што су се батаљони XI бригаде увек борили као у клину у односу на непријатељске положаје. Уверење руководиоца бригаде и батаљона (па и чета) је да Бугари нису имали разлога брже да наступају, као што се журило јединицама НОВ које су желеле што пре да ослободе своју земљу. Било је у овој борби случајева, да је трећи батаљон XI бригаде, који је био на споју са бугарским јединицама, разбио непријатеља на делу фронта суседне бугарске јединице, овлађивао појединим теренима а затим позивао бугарске јединице да са војском поседну положаје, док је батаљон продужавао дејства даље у дубину непријатељске територије.

Десни сусед XI бригаде, XIII бригада је у првим налетима имала успеха и овладала са насељима и положајима у висини фронта јединица XI бригаде.

Што се више напредовало у дубину непријатељске одбране, јединице ове бригаде пошле су сувише десно и дејствовале дивергентно, али и највише угрозиле бок Немаца и албанских фашиста и то на најнепогоднијем делу. Тако је ова бригада преко Оштрог Копља, једног од доминантних висова Коплоника, прешла и загазила у његова беспућа према Косову, изгубивши сваку везу са левим (XI бригада) и десним суседом. Овај њен успех је угрозио непријатељски бок, па је на том правцу довео појачање и дочекао бригаду у заседи, те ће се у њој десити исто што и коњичкој јединици бугарске војске. Из извештаја Ибарског партизанског одреда се види да је 25. октобра на Оштром Копљу примећена коњичка патрола (вероватно немачка),⁶⁹⁾ па се може закључити да су XIII бригаду дочекале јаке снаге албанских фашиста и Немаца и да је овај изненадни напад непријатеља био добро припремљен.

На дан одлучујуће битке, тј. 29. октобра, XI бригада је држала доминантне висове на Качандолској коси, која се протезала источно и јужно од Качандола. Косе су испресецане дубоким потрцима. Поред висова, кривудајући, створили су се путевци и стазе, познате само мештанима. Једна чета трећег батаљона XI бригаде била је истурена на брдима према селу Бајгори. Патрола из овог батаљона, што је била упућена у преподневним часовима, упућена преко дубоке долине и Качандола према Оштром Копљу за везу са XIII бригадом, вратила се око подне без резултата. Са левим сусе-

⁶⁹⁾ Зборник докумената НОРЈ, том I, књига 14, страна 367.

дом Бугарима, јединице XI бригаде, иако је фронт био доста повијен, имале су добру везу.

Непријатељских војника пред јединицама XI бригаде као да није било. Међутим, честа припуцавања су наносила губитке. Очигледно је било да је противник — албански фашисти — примењивао партизански начин борбе, па је изгледало да га нема, а био је свуда присутан, тим пре што му је конфигурација и састав земљишта одговарао. Требало је добро познавати стазу, па се попети на вис и пронаћи пролаз. Зато је непријатељски куршум вребао борце бригаде иза сваког жбуна, стене, шумарка и стрелац би увек успео да се извуче. Добро је познавао потоке и кривудавае стазе овог терена, па је стизао и тамо где се не би могао очекивати. Прикупљао је снаге на најпогоднијим положајима, а остављао је групе у прикривене заклоне и тако трошио, узнемиравао и наносио губитке јединицама НОВ.

Неколико дана борци бригаде нису примали храну. Недостало је муниције, без које се није могло, а она је незаменљива. Почеле су тешке и досадне јесење кише, хладноћа и магле у рејону Оштрог Копља.

Група бораца и старешина у колу за време предаха. (Снимак из јесени 1944. године у Топлици)

Под изнетим околностима, око подне 29. октобра 1944. године, вршена је припрема за покрет и даља дејства према Црном врху (североисточно од К. Митровице). Штаб 24. дивизије издао је заповест трећем батаљону XI бригаде, да као претходница јединица XI бригаде избије до ноћи изнад Вучитрна (с. Ковачица Бошљане). У тим моментима се према Бајгори и Црном врху проломила сило-

вита ватра и отпочела је борба. Јединице XIII бригаде, наступајући у колони, искрсле су пред непријатељске положаје. Он их је благовремено уочио, ојачавао своје снаге немачким планинским јединицама које је ради обезбеђења свог одступања преко Кос. Митровице уз Ибар избацио на Црни врх и Бајгору и тако припремљен дочекао из заседе. Пустио је XIII бригаду без борбе да што ближе приђе. Када је колона бригаде наишла на ове и ојачане албанске снаге, запуцало је са свих страна.

Фаћин Тито, Франко (Сицилијанац) и Сапући Ремо из Милана, Италијани који су крајем 1943. године побегли из логора у Крушевцу у I ЈМНОПО, касније у бригади. Истакли се својом храброшћу у борбама XI бригаде. (снимљено почетком новембра 1944. г.)

Очигледно је било да је XIII бригада наишла на јаке снаге, да је изненађена на врло непогодним положајима и у неповољном моменту кад није имала везе са суседима. У претходници, на челу бригаде, било је неколико Албанаца, партизанских бораца из Шаљског одреда, познавалаца терена, који су међу првима погинули. Интервенција јединица XI бригаде није могла ефикасно уследити. Једна чета трећег батаљона XI бригаде која је била на гребену косе десно од Качандолског потока, могла је испољити помоћ ватром и она је то урадила, дејствујући бочно на Немце и Албанце, који су покушавали обиласком да пресеку пут XIII бригади, у ком случају би можда цела бригада страдала. Ова чета је својим краткотрајним дејством осујетила непријатеља да затвори и овај правац, а XIII бригади омогућила да се спусти долином потока преко села Качандола и прихвати косе на којима су биле на положају снаге XI бригаде. Чета из трећег батаљона се у последњем моменту провукла под борбом и заштитом бораца свог батаљона. Снаге XIII бри-

гаде, које су одступале, прихваћене су од трећег батаљона XI бригаде, који је сада добио задатак да прихвати XIII бригаду, дочека непријатеља на овим положајима и да га задржи до ноћи, а затим да се повуче на полазне положаје одакле је пошао на пут преко Малог Косова, тј. на границу. Непријатељ је задржан на положајима јужно од с. Качандола све до ноћи када се трећи батаљон повукао, према старој граници, праћен непријатељским снагама које су покушавале да му онемогуће повлачење.

Тако су ова дејства бригада 24. дивизије завршена кроз Мало Косово и на јужним огранцима Копаоника за ослобођење Косова, отпочета 23. октобра, завршена повлачењем јединица НОВ 29. октобра 1944. године. Тринаеста бригада без везе са садејствујућим јединицама и потцењујући непријатеља, наступала је неопрезно у колони, била изненађена и доживела свој највећи пораз, остављајући у гудурама Копаоника око 50 мртвих и на десетине рањених бораца. Због немогућности да пружи јачи отпор, морала се повући. По њеном повлачењу одступила је и XI бригада, остављајући део снага (свој трећи батаљон) да штити одступање снага 24. дивизије.

Штаб 24. дивизије НОВ доставио је 2. новембра 1944. године извештај Главном штабу Србије о борбама за ослобођење Косова, у коме је изложена ситуација, ток дејства и узроци повлачења. Као разлоге повлачења са положаја на огранцима Копаоника, штаб 24. дивизије наводи:

„1. бугарски застој. Њихове јединице нису пошле у напад на целом свом сектору по предвиђеном плану. Оне уместо за три дана да ликвидирају Подујево, ни до данас нису прешле Преполоц. На наш захтев да појачају наше лево крило на сектору Качандола, нису то учиниле. На наш предлог да ликвидирају Подујево када смо ми били на Качандолу и Бајгори и да искористе наш маневар на том правцу они су застали са операцијама на свом сектору.

„2. Исцрпљеност и утрошак муниције, код свих наших јединица, нарочито енглеско оружје било је празно, а попуна муниције није стигла.

„3. Замореност јединица у вишедневним непрекидним дано-ноћним борбама по киши и рђавом времену.

„4. Исцрпљеност бораца услед глади на овоме терену, јер су наше јединице свугде наишле на пушта села, ни једно дете нити старца нисмо могли наћи у албанским селима. Борци неколико дана нису имали хлеба.

„5. Јаке снаге Албанаца и Немаца на положајима Бајгоре и Качандола које су извршиле противнапад 29. X...“⁷⁰⁾

Једанаеста бригада, након повлачења, остаје на положајима према Косову до 7. новембра 1944. године када су је смениле јединице 22. дивизије.

Као што се из извештаја штаба 24. дивизије НОВ види, дивизија је у том првом походу на Косово успешно пробила непријатељски фронт на линији Тачевац — Кртињак, сломила одбрану непријатеља на правцу Тачевац — Оштро Копље — Бајгора и са избијањем на Бајгору угрозила одступницу немачке групе „Е“ из

⁷⁰⁾ Војноисторијски институт, кутија 1078 докуменат 44-1/3.

Грчке преко Косовске Митровице на север. Међутим, бугарска II армија није искористила овај врло успео оперативни маневар 24. дивизије иако јој је њиме била створена шанса да пренесе тежиште операција са правца Преполоц — Подујево на крилне правце, односно на лево крило преко Мердара ка Подујеву и на тај начин одсече главне ослободитеље и снаге непријатеља који су се налазили у рејону Преполоца чиме би Армији био потпуно отворен пут за даље успешно наступање ка Приштини и Косову. Овај пропуст бугарске II армије и појава јаким немачких планинских јединица из рејона Косовске Митровице, у садејству са абланским фашистима на челу и боковима клина, који су чиниле снаге 24. дивизије у рејону Бајгоре, недостатак муниције, тешкоће у исхрани, исцрпљеност бораца и јединица и посебно погоршање времена у планини, непрекидне кише са суснежицом, хладноћа и др. били су узроци који су принудили 24. дивизију да се под врло тешким околностима повуче са Бајгоре на леву обалу Лаба.^{71, 72)}

На предању у ослобођеним градовима

После повлачења 24. српске дивизије са положаја према Косову, њене бригаде су биле размештене по градовима долином Ј. Мораве, док је XI бригада провела у Нишу, Алексинцу, затим Параћину по десетак дана и почетком децембра 1944. године пребачена у Крушевац, па су њени батаљони размештени у Брису и Врњачкој Бањи, а неки делови и штаб бригаде лоцирани у Крушевцу. Задатак бригаде је био да, преласком на касарски живот, једновремено дејствује на ликвидацији четничке групе на Копаонику и Јастрепцу.

Непријатељ је у овом делу Србије био војнички и политички разбијен, делом уништен и протеран. Међутим, остале су групе ра-

⁷¹⁾ Изјава команд. 24. дивизије Мила Баловића, сада ген. п. пук. (Изјава код аутора).

⁷²⁾ У борбама које су вођене за ослобођење Косова у октобру 1944. године, погинули су следећи борци XI бригаде: Томислав А. Веселиновић из с. Бинђуше (Пуста Река), Градмир С. Борђевић из Бинђуше, Мита В. Зебељановић из пусторечског Косанчића, Миливоје С. Илић из пусторечке Каменице, Милутин М. Ивковић (пол. ком. чете) из Г. Коњувца, погинуо на Качандолској коси. Михаило Крстић из Прекопчелице, Владимир С. Миленковић из моравског Брестовца, Славко К. Митић из Бојника, Никола М. Пековић из Мркоња (Г. Јабланица), Мирјана С. Пејчић из Лесковца, Крсто С. Петровић из Рујковца, Радован Ј. Станковић из Војловца, Станко Станковић из Црног Врха (Јабланица), Светислав С. Станковић, из Придворице (Пуста Река), Миле З. Стојковић из Драговца (код Бојника), Бошко Т. Стевановић из Залужња.

У извештају штаба 24. дивизије што га је доставио Главном штабу Србије наведено је да је XI бригада имала 23 погинула и 37 рањених бораца. Међутим, из документације и по подацима на основу којих сам дошао, зна се за 16 погинулих. Непријатељски губици у овим борбама, према наведеном извештају, износе око 200 мртвих и много више рањених, како пише у документу у архиви Војноисторијског института, кутија 1098 бр. пар. 44-1/3.

зних непријатељских организација, углавном квислинга, које су ометале учвршћење и рад нове народне власти и друштвено-политичких организација, убијајући појединце-политичке раднике, одборнике, руководиоце и чланове КПЈ, спроводећи пропаганду код народа против помоћи НОВЈ, против мобилизације и уопште делујући непријатељски. Неколико примера указују на форме рада и врсте дејстава непријатељских група у том периоду.

На Косову се било одметнуло неколико тадашњих вођа — балиста и повело на стотине Албанаца у борбу против НОВ и нове власти. Ова група је извршила напад на тек ослобођену Косовску Митровицу и озбиљно угрозила један део територије Косова, па ће касније јединице 24. дивизије бити упућене тамо ради интервенције.

На Јастрепцу, Копаонику, у Крушевачкој Жупи и неким другим рејонима појавиле су се групе четника, које су почеле са злочинима, убиствима и другим акцијама. У депеши штаба 24. дивизије Главном штабу Србије, упућеној 8. децембра 1944. године наводи се да се на Јастрепцу „крије мања група од 26 четника са командантом Мирком Павловићем. У Крушевачкој Жупи Мирко Томашевић води групу од 120 четника добро наоружаних. На терену Жупског среза се појавила група Немаца и белогардејаца. XI бригада прешла је на чишћење тог терена.“⁷³⁾

Поред наведених група, Немаца, балиста, четника, припадника СДК који су убацивани на разне начине, било је још и припадника ненародних политичких организација, као и групица бивших оружаних формација, који су се били усмерили на нову народну власт и младе органе управе, примењујући разноврсне методе и начине деловања да би омеле рад органа власти и акције НОВЈ.

У оваквој ситуацији, требало је, у сарадњи са органима власти на територији, ући у траг свим тим непријатељским елементима и онемогућити њихово деловање, похватати јатаке и спречити сваки рад уперен противу наше власти, НОВ, наше Партије. Најважнији задатак је још увек био борба са деловима наоружаних непријатељских јединица. Зато је XI бригада била размештена у поменутиим градовима, како би акцијама предузела чишћење терена у рејону Жупе, Расине, Јастрепца и Копаоника.

У том циљу штаб XI бригаде је формирао у садејству са командом подручја и командом места НОВЈ, четири потерне групе са по четири потерна одељења и ставила им у задатак чишћење терена од четничких банди и јатака.⁷⁴⁾ Поред тога предузимане су мере мобилизације обвезника и скупљање дезертера. У градовима команде су предузеле мере на обуци војске, раду на политичко-партијском сектору и културно-забавном животу.

За време боравка бригаде у Алексинцу и Параћину штаб бригаде је био завео гарнизонску службу, а органи штаба повезали су се са органима на терену.

⁷³⁾ Архива Војноисторијског института, кут. 1078, докум. 3-25/7.

⁷⁴⁾ Потерним групама је руководио оперативни штаб, који је у том циљу формиран при штабу XI бригаде.

Предузимане су заједничке акције ради уништења непријатеља, а на плану партијско-политичког рада и културно забавног живота наступало се заједнички. Народ, власти, друштвене и политичке организације — све је то примало са одушевљењем акције бригаде и мере и захтеве војске. Бригада још увек прима нове борце и њено бројно стање убрзо расте на преко 2.000 људи.

Група извиђача XI бригаде
(снимак из Крушевца)

Петрана Павловић из Бериља, управник бригадне болнице. Петрана је мајка народног хероја Ратка Павловића. Снимак после рата.

Известан број старешина је упућен на школовања (војне, партијске и друге школе су почеле са радом или продужиле рад у мирнодопским условима) при Главном штабу Србије, нижи подофицерски курс и офицерски при штабу 24. дивизије. Тражени су ваздухопловци, возачи, артиљерци и др. војне специјалности. На теле-

графски курс при Врховном штабу упућено је 60 другова, а на радио-технички десет. У свим јединицама је спроведен војнички живот и ред. У циљу увежбавања јединица, извођени су маневри са једним или два батаљона и др.

Штаб дивизије је јануара 1945. године тражио предлоге за унапређења, а затим захтев да се предузму мере у вези са санитарским обезбеђењем.

Све ово је значило да јединице бригаде треба прилагођавати и навикавати на мирнодопски живот и рад. У свим градовима где су се налазиле јединице бригаде организују се приредбе. Формирају се по јединицама културно-забавне групе, издају зидне новине и предузимају мере за описмењавање неписмених бораца. У бригади се издаје лист „Млади борац“. Уводи се такмичење међу јединицама и спроводе разне друге мере и акције, поред оружаних.

Рат је још трајао. Одвијала се операција на Сремском фронту. За јединице XI бригаде је, рат такорећи престао, но преласком на мирнодопски живот наилазило се на нове проблеме. Администрација, војне вежбе, одећа и разне ствари и појмови представљали су потешкоће за многе старешине и борце. У разбијању четничких група било је успеха. Мобилисано је око 200 обвезника, приведено штабу на десетине дезертера и сумњивих лица.

Борбе са балистима на Косову

На Крушевачком подручју, XI бригада остаје до краја јануара 1945. године, где је у сарадњи са Командом подручја и командама места на терену извршавала задатке као територијална јединица. То је, од њеног оснивања, период треће фазе борбених дејстава, у којој је она најбројнија и у свему супериорнија од снага непријатеља.

Бригада је 30. јануара 1945. године пребачена возом до Куршумлије, одакле је правцем Подујево — Милошево — Вучитрн — Косовска Митровица и даље уз Ибар прешла марширајући.

Ситуација на Косову још није била смирена. У заповести штаба 24. дивизије од 5. јануара 1945. г. било је наведено да непријатељске јединице имају 1.500—2.000 људи и да се крећу по Дреници и западно од Косовске Митровице. На том терену је било неколико косметовских бригада НОВ. Двадесет четврта дивизија је добила задатак да очисти део сектора између пута К. Митровица — Ракош и Косовска Митровица — Нови Пазар — планина Грубовица. Непријатељске снаге су биле наоружане само лаким пешадијским наоружањем.

Једанаеста бригада је 8. фебруара прешла преко Косова, затим уз ток Ибра и, правећи лук, спустила се на део комуникације Косовска Митровица — Пећ, између села Ракоша и Рудника. Ноћу 9/10. фебруара дошло је до борбе између јединица бригаде и балиста. Група балиста, која се извукла испред удара снага косовских бригада у Дреници претходних дана, пребацила се северно од ко-

муникација Пећ — Косовска Митровица у рејону Рудника. Појавом јединице XI и XVII српске бригаде са севера на овај терен, балисти су се нашли у окружењу јер су са југа обруч држале косовске јединице НОВЈ. Балисти су исте ноћи (9/10) покушали борбама да се пробију, пређу комуникацију и пребаци се поново на терен планине Чичевице. У борби са XI бригадом ове ноћи погинуло је осам балиста и 46 их се предало. Један број, процењујући да нема куда, разбежао се, напуштајући вође.

Драгољуб Станковић, команд. XI бригаде, Гојка — Радомила Обрадовић, чл. Окружног комитета КПЈ, Радун Јанковић, политички комесар XI бригаде, и Никола Стојановић, официр ОЗНЕ
(Снимак јан. 1945. Крушевац)

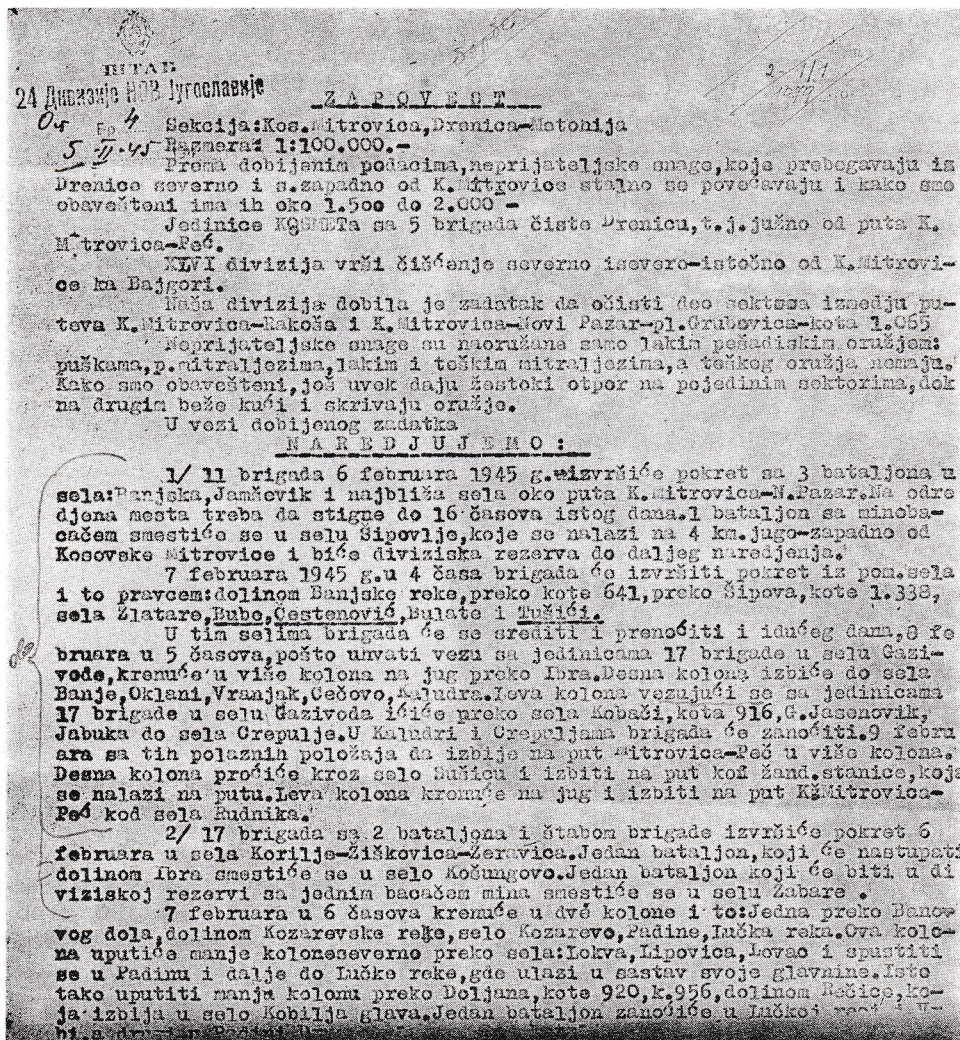
У јутарњим часовима 10. октобра настало је хватање ових неорганизованих одметника, који су представљали на југу Србије и Косову најбројнију групу остатака непријатељских формација.

Након наведене ноћи на Руднику, дошло је до нове ситуације и потребе рокирања јединица XI бригаде. Непријатељске снаге предвођене Шабаном Полужом и Мемет Градицом налазиле су се на терену планине Чичевице. У вези с тим, штаб 24. дивизије издаје другу заповест, по којој је требало борбеним покретом јединица поново створити обруч и окружити балисте на Чичевици.

Дванаестог фебруара 1945. године увече, штаб XI бригаде у духу наређења штаба дивизије, издао је заповест јединицама по којој је извршен покрет из рејона Рудника за Косово у села око Ситнице источно од Чичевице, па су се тако балисти поново нашли у окружењу.

У току 13. и ноћу 13/14. фебруара извршено је са јединицама бригаде извесно померање и повезивање батаљона по фронту, пре-

трес села у подножју Чичевице и прикупљање података о непријатељу. Долазило је до припуцавања између патрола јединица НОВ и балиста.

Фотокопија заповести штаба 24. дивизије за покрет јединица на Косово ради уништења балиста (абланских фашиста).

Балисти су, у времену акција бригаде на Косову избегавали веће сукобе, али су зато прикривено, изненадно и сигурно погађали борце у патроли, на стражи и сл. Рат је био при крају. Погинути на фронту је другачије и губици се лакше подносе, али губици од одметника — балиста врло тешко су падали, тим пре што су гинули ратници — стари борци, који су по две три године ратовали са Немцима и другим непријатељским снагама.

Штаб XI бригаде: Љубо Банићевић, начелник штаба, Драгољуб Станковић, командант бригаде, Радун Јанковић, политички комесар, Милан Мелладиновић, помоћник политичког комесара и Драгољуб Шкундарић Љубан, заменик команданта бригаде. (Снимак у зиму 1945. године).

Четрнаестог изјутра у 5,30 часова отпочела је борба на пропацима Чичевице. Стрељачки стројеви јединица бригаде су поди-лазили врху планине. Неколико земуница (бункера) је ликвидирано. Из њих су балисти давали отпор до последњег метка. Погинуло је и рањено неколико бораца из бригаде. На левом крилу стрељачког строја, тј. са југа према гребену Чичевице, нападале су јединице бригаде народне одбране, а са севера XVII бригада, док су са западне стране затварале обруч јединице косовских бригада. Најжешћа борба водила се око Крша, на јужном делу Чичевице. Но све јединице су једновремено наступале, па се непријатељ повукао у зграде села Градице. Настала је борба око кућа. Из куле Мемета Градице пружан је најјачи отпор, тако да је штаб бригаде био принуђен да артиљеријом и минобацачима туче ове зграде. Прецизност није изостала, јер је била добра видљивост и прегледност. Уследио је јуриш, али ипак је једна група балиста успела да се пробије, користећи густу и ситну храстову шуму и користећи ноћ, и пребаци преко реке Ситнице и Косова на рејон Копаоника, у села Бајгору, Баре и Качандол.

У борби тога дана на Чичевици, која је трајала цео дан, убијено је 30 балиста (верује се да их је било више), 17 је заробљено и већи број рањено. Заплењено је и пронађено: два пушкомитраљеза, 66 пушака, 2.000 метака, 10 коња, 100 кгр. дувана, два седла са прибором, три војничка казана, неколико шињела, чакшира, блуза и др. војничке опреме. Губици бригаде су били: седам погинулих и 22 рањена борца.

392

1-113

11. број бригаде
 Штаб дивизије
 2. фебруар 1945 г.

Штабу XXIV дивизије

Положај

Оперативни рад овога штаба у времену од 23 јануара па закључно са 8. фебруаром ове 1945 године, био је следећи:

23. I. 1945. г. Оперативни штаб на терену је. Ухватио је и упутио овог штаба 40 лица, од којих су 35 предати команди подручја-Крушевац, као војни обвезници а 5 су редати олунопољској ОБНБ ове бригаде, као сумњиви.

24. I. 1945. г. Данас је оперативни штаб упутио 47. вој. обвезника, који су предати команди места-Крушевац. Појављују се четничке групе, које се гоне у стону.

25. I. 1945. г. Данас смо примили од оперативног штаба: 3 дивертера, као и извесну мушкарца са три пушке ловачке, зашлепене од четника.

Услед новог размештаја бригаде, наређено је, да се оперативни штаб повуче са терена.

26. I. 1945. г. Данас је оперативни штаб упутио овог штаба: 23 вој. обвезника који су предати команди подручја-Крушевац и 16 четничких симпатизера, који су предати ОБНБ и Крушевачкој.

27. I. 1945. г. Оперативни штаб вратио се са терена у састав бригаде. Са собом је привео 55 војних обвезника, који су предати команди подручја-Крушевац.

28. I. 1945. г. Операција није извођена.

29. I. 1945. г. Бригада је извршила покрет са 1, 3, 4. батаљоном и водом за везу у Врњачку бану. 2. батаљон кренуо је у Александровац. Остали делови остали су у Крушевцу са задатком да првим возом крену за Крушевачку Врњачку бану.

30. I. 1945. г. Бригада је, према новом наређењу, кренула за Куршумлију.

31. I. 1945. г. Бригада је стигла у Прокупље.

1. II. 1945. г. Операција није извођена.

2. II. 1945. г. Бригада је кренула за Куршумлију.

3. II. 1945. г. Бригада је кренула за Пољујево.

4. II. 1945. г. Бригада је кренула за Вучитрн.

5. II. 1945. г. Бригада се налазила у Вучитрну и околним селима.

6. II. 1945. г. Бригада је кренула, у циљу чишћења шиптара-одметника, и стигли на сектор: Ловце, Ваљска и Суви До. На непријатеља није наишла.

7. II. 1945. г. Бригада је кренула у одређеном правцу преко одређених сектора: уз долинду реке Банска, преко с. Милево, Златаре, Вуба, Чемано, Чини, Медвећи поток, Вукосављевина. На непријатеља није наиђено.

8. II. 1945. г. Бригада је на терену у циљу извршења задатка. Наређено је и претретањем одређених сектора: Херцињем колоним од с. Вубе, преко реке Бра, с. Тарчевића, Сиканца, Радана, Зигана до с. Малухре. У овом колону: од с. Језановића, преко с. Свезала, Мезани, к. 916, М. Асењевик, Мовци, Мабуне и кренуле каз и мабупростар преко с. Мешини ит. фазизму-слабога народу.

Седит. ком. сар, *Дар. Р. Јанковић*
 Седит. команданта, поручник, *Др. Милошевић*

Фотокопија рапорта штаба XI бригаде, штабу дивизије о стању у јединицама бригаде у времену 23. I 1945. — 7. 2. 1945. г.

Седамнаестог фебруара јединице XI бригаде су, према наређењу дивизије, кренуле правцем: село Пестово — Самодрежа — Слаковце — Курилово, а затим наставиле марш према Копаонику. Вероватно обавештени о покрету јединица НОВ са југозапада и распореду снага 46. дивизије НОВ на том делу Копаоника, балисти су се по групама ноћу пребацивали поново на терен Дренице, одакле су већином били родом. Тако је долазило до слабијих борби ноћу, јер су ове групе балиста наилазиле на заседе, патроле и др. једи-

Штаб 11. снб. бригаде
тр.пов.бр.67
12. фебруара 1945 године
Моложај

М.Н.В. С.П.Р.С.
37
1020

Свим јединицама ове бригаде

Успријатељске јединице налазе се на Чичавици. Чина њихова непозната је. Јединице 24 дивизије добили су задатак да заопседну крх северносточна села око Чичавице, у току данашњег дана. Ова бригада добила је задатак да у току дана заопседне села и дри Чичавице, Чалинце, Чараца, Украјиница и Антино. Све од нас налазиће се 17. бригада, где ће лево десно криво захватити село Човаљене. Осметске јединице дошпру до села Чубовца, где ће мо са њима одржавати везу. Вези овог задатка-

И Д К В У С В О:

1. баталјон одмах по пријему овог наређења извршиће покрет из села Чубовца у с. Чалинце и Чараца са задатком затварања правца Чалинци, Чараца према Чичавици и левим крилом одржавати везу са 17. бригадом у с. Човаљене. Упућиваће дубинске патроле у правцу Чубовца. Све заседе поставити на н. 704 и 745.

4. баталјон извршиће одмах покрет из с. Чабера у с. Чичавице и Чича са задатком затварања правца са југозапада од крх ових села према Чичавици. Одржавати везу са 1. баталјоном у с. Чалинце и са осметским јединицама код с. Чубовца. А десном крилу упућивати патроле према с. Чубовца.

2. баталјон пребациће се из с. Чичавице у с. Украјиницу где ће служити као бригадна резерва.

3. баталјон преместиће се у с. Антино, где се разместиће, упућивати патроле према с. Чичавице, одржавати везу са 4. баталјоном у с. Чича, те према томе затварати простор између Чичавице, Антина и Чичана. У случају борбе на сектору 4 баталјона, не чекати наређења, већ настојати да му се помогне.

Штаб бригаде са извиђачима и водом за везу сместиће се са 2. баталјоном у с. Украјиници.

Интендантура, противоксидна чета и амбуланта, крх извршиће покрет из с. Чича најкраћим путем у с. Антино код 3. баталјона.

Инципирна чета бити и давати са 1. баталјоном.

Чувања ексна крх са с. Чича у Чичавицу, где у случају теже повреде упућивати, а лево од с. Чича у Чичавицу у с. Антино.

Све јединице бригаде по пријему овог наређења својим положајима и слати дубинске патроле према Чичавици, у циљу заштите и то на крх одстојањима.

НАПОМЕНА: Све јединице одржавати везу са осталим јединицама и дати му правцу којим ће ићи патроле, све док не дођу до места, где се налази састав својих јединица. Све се налазиће на Чичавици, где ће бити упућивани док не буду сконцентрисани јединице и заопседнути од с. Чича. Затим по доласку на нови положај доставити извештај штабу бригаде преко извиђачи у с. Украјиници са 2 баталјоном.

Све јединице приликом доласка у нови положај, извршиће шетњу у циљу проналаaska оружја и др. ствари. У циљу тога доставити штабу бригаде.

1, 2 и 4. баталјон одмах ће упућити извиђачи по је ног левог крила са карактеристикама и подацима, штабу бригаде, која ће бити упућена на курсирски курси Чичавице штабу.

У хитно извршење.

Политички комесар,
Др. Р. Јандољ

Командант, капетан,
Петр Шишић

Фотокопија заповести штаба XI бригаде, којом је наређен јединицама напад на балисте на пл. Чичавици.

нице бригаде, команди места и сл. У једној таквој борби (18. фебруара) код села Д. Судимља погинула су три борца из бригаде. Непријатељске снаге су биле после сваке блокаде бројно смањиване, тако да је последња група која се пребацила на Копаоник, према обавештењу, била јачине око 800 балиста, међу којима је било рањених и ненаоружаних.

Балисти су се тако бројно смањивали гинући, услед рањавања или бежећи кући. Приликом преласка реке Ситнице 21. фебруара балисти су наишли на јаку заседу бригаде. Они су, пошто су обавештени да ће бити предузета акција на Копаоник, покушали да се врате за Дреницу. Вероватно да су поједине групе успевале. Но ове ноћи група је била са Шабаном Палужом и Меметом Градицом на челу и наишла на заседу бригаде. У борби је погинуо Шабан Палужа, вођ балиста, а рањен је Мемет Градица. Тако се та група распала, а појединци су се дуже времена скривали на терену Дренице, живећи као одметници или као ратни злочинци, избегавајући казну народног суда. У борбама што их је бригада водила фебруара 1945. године, на Косову и Метохији, на уништењу и разбијању балиста, имала је 11 мртвих и око 25 рањених бораца.

Са терена Косова XI бригада је извршила покрет 23. фебруара 1945. године, правцем: Бајгора — Горњи Лаб — Луковачка Бања — Крушевачка Жупа, где је стигла 28. фебруара. До сусрета патрола јединица бригаде и непријатељских група, није долазило у току овог марша.⁷⁵⁾

⁷⁵⁾ У борбама бригаде на Косову са балистима, погинули су: Милун Б. Аранђеловић, из Бучумета (умро од рана), Милисав Димитријевић, погинуо на Чичавици (подат. VII док. 1080), Милаан М. Арсић из с. Драговца, Милутин С. Илић из Мијајлице, Станоје Милошевић из Прекопчелице, умро од задобијених рана, Никола Н. Младеновић из Лесковца, Никола А. Младеновић из с. Смишана, Петар Ристић из Печењевца, Тодор Д. Станковић из Порошнице код Лебана, Драги Цветковић из Печењевца, Стојадин С. Цветковић из Шилова, Александар М. Станковић из Лозана умро од задобијених рана.

Поред погинулих у борбама, о чему је било речи у тексту погинули су, а евидентирано је у изворним подацима да су борци XI бригаде:

Миденковић Драгомир, погинуо несретним случајем у Крушевцу; **Миличић Ж. Миливоје** из Бачевине, погинуо на Сремском фронту, а XI бригада није учествовала у тим борбама, па или је именовани био прекомандован из XI бригаде, или су подаци нетачни; **Станковић Сава** из Мрвеша, иста напомена као за Миличић Ж. Миливоја; **Стојановић Владимир** из Границе.

Подаци о погинулима добивени су и прикупљани из разних извора:

а) допис са списком од општинског одбора СУБНОР општине Бојник,
б) прикупљено из картотеке одбора СУБНОР опш. Медвећа и Лебане,
ц) Књига „Жртве фашизма“ Лесковац 1969. г. од аутора Јосифа Стефановића.

д) Војноисторијски институт (архева) докуменат 7/3, кут. 1080,

е) Изјава Милана Беговића пол. комесара батаљона, сада п. пук. у пензији за погинуле из Коњарника (Топл.),

ф) Изјава Стојана Николића, пол. комесара бат. из Студенца, сада кап. у пензији у Београду,

Поред свих напора да се дају имена свих погинулих бораца XI бригаде, постоји вероватноћа да је неко име изостављено, јер у документацији о XI бригади података нема. Но уколико дође до другог издања монографије, у сваком случају списак ће бити потпунији.

ОСЛОБОБЕЊЕ ЗЕМЉЕ

Почетком марта 1945. године, XI српска бригада 24. дивизије поново је на Крушевачком подручју, размештена по градовима. Она формира, као привремене формацијске јединице, потерна одељења и упућује их у потере за четницима. Њени задаци су и сада били да уништавају четничке банде, као и друге непријатељске групе, да се повезују са органима народне власти и комитетима КПЈ, као и са другим политичким организацијама, а да паралелно с тим прилагођавају своја дејства мирнодопском животу.

На плану разбијања и ликвидације четничких група и онемогућавања њиховог деловања у војничким и политичким акцијама, јединице бригаде су успеле да разбију све групе на том терену и да ликвидирају или ухвате неколико четовођа. Похватани су јатаци и прекинуте многе везе са четничким вођама. Преко 400 војних обвезника (дезертера и оних који су избегавали мобилизацију) ухваћено је и предато органима Војног подручја.⁷⁶⁾

У том периоду, у штабу бригаде и њеним јединицама, извршене су знатне персоналне промене. Старешине и војници старијих годишта, повучени су на рад на терену и демобилисани, док је један број старешина упућен на школовање. Једни и други су добили у јединици замену уздицањем на дужност нижих старешина. У организацијско-формацијском погледу, такође су настале измене. Бригада је 5. марта 1945. године имала 1.831 бораца, а већ априла тај број је нарастао на преко 2.000 бораца. Штаб дивизије доставио је 20. априла 2.339 војничких књижица и наредио да се њихово попуњавање заврши до краја априла.⁷⁷⁾ Посебним наређењем је регулисано да све старешине морају носити ознаке.⁷⁸⁾ При штабу бригаде је формиран политички курс, на којем су слушаоци политички комесари чета и други политички руководиоци, а наставу су изводили чланови штаба бригаде. Појачава се рад на културно-просветно-забавном сектору. Формира се секција за штампу (њен шеф је била Љубица Малинарић, учитељица), а за шефа културно-просветне екипе поставља се Драган Глувачевић, студент, док се за шефа секције за глуму и хор одређује Бранислав Живковић. Марта се почињу писати карактеристике за старешине у штабовима батаљона и командама чета.

⁷⁶⁾ Архива Војноисторијског института кутија 1080 док. 1-2/5.

⁷⁷⁾ Архива Војноисторијског института кутија 1080 док. 3-1/25.

⁷⁸⁾ Архива Војноисторијског института кутија 1080, док. 26/25.

Рад јединица XI бригаде са народом на овом терену посебно се истицао. Путем зборова, приредби са културно-забавним програмом, конференција, као и личним контактима настојало се свуда продрети, јер је у неким селима овога краја четничка пропаганда оставила јак утицај. С обзиром на локацију батаљона по градовима, услова за рад је било. Бригада је у овом периоду имала политички израстао кадар. Поред тога било је око 270 чланова Партије, сврстаних у 34 партијске ћелије. Кандидата за чланове КП било је 87, док је било 370 чланова СКОЈА.⁷⁹⁾

- 29 Кол. пол. 24 див. 4. април 45 год
 у бригади имало 299 чланова КП и 106 комун.
 партија 33 ћелије и 29 кандидата 340 СКОЈА.
 политичком
 Бандич
- 30 Шт. 24 див. 6. април 45
 Нама два батаљона су били на терену. Пове-
 лача су много често дезертирали. Бандич
- 31 Шт. 24 див. 7. април 45
 Извештај са полит. агенцијом налазе се
 на терену. Политички се у току дана
 многу провађивали на сектору наше
 бригаде. Бандич
- 32 Шт. 24 див. 9-IV-1944
 Извештаји са политичким агенцијом нала-
 зе се на терену. Политички се у току
 дана многу провађивали на сектору наше
 бригаде. Бандич 10-IV-44
- 33 Извештаји са политичким агенцијом нала-
 зе се на терену. Политички се у току
 дана многу провађивали на сектору наше
 бригаде. Бандич 10-IV-44
- 34 Извештаји са политичким агенцијом нала-
 зе се на терену. Политички се у току
 дана многу провађивали на сектору наше
 бригаде. Бандич 10-IV-44

Фотокопија једне стране из књиге депеша XI бригаде.

⁷⁹⁾ Архива Војноистор. института кутија 1080 докуменат 1/1-5.

код народа, да се предузму мере и помогне штабовима батаљона и санитетском особљу у сузбијању тифуса, који се појавио у неким јединицама; са највећом одговорношћу и објективношћу написати карактеристике, а кадровима посветити више пажње, јер Народно-ослободилачка војска треба да се развије у савремену армију, те учинити све да се приступи организованом васпитању, уздизању и изградњи кадрова; опуномоћници ОЗНЕ треба више лично да раде, јер је непријатељ војнички потучен, али је остао политички да делује на територији. Затим је скренута пажња штабовима, да воде рачуна при избору места логоровања и терена за вежбе јединица: организовати курсеве за војно-стручно уздизање кадрова, а за курсеве бирати највредније, перспективније и политички исправне старешине.

Рад партијских органа у јединицама XI бригаде може се најбоље сагледати из извештаја помоћника пол. комесара бригаде, секретара бригадног комитета КП, Милана Миладиновића, којег је доставио помоћнику политичког комесара дивизије. Извештај је достављен по повратку бригаде са Косова (марта 1945. г.).

Рад партијских бироа батаљона

1. батаљон: Биро може да одговори постављеним задацима, и ако нема довољно самоиницијативе у раду. Није одржавао редовне састанке, што је унело аљкавост у раду међу члановима бироа. Секретар бироа агилан и има вољу за рад;

2. батаљон: Партијски биро је добар. Смета им у раду што немају потребне самоиницијативе. Постављене задатке успешно извршавају, али сами не уочавају проблеме у батаљону. Биро као целина није јединствен у доношењу одлука. Секретар добар, али нема довољно искуства за рад;

3. батаљон: Биро је јединствен у целини. Није редовно одржавао састанке. Треба му помоћи, јер као целина не би могао да одговори свим задацима. Чланови бироа немају потребног искуства у раду;

4. батаљон: Биро је доста слаб. Сви чланови су нови и без искуства у раду, па не могу да нађу своје место у руковођењу са хелијама чета. Недовољно им је пружена помоћ. Постоје услови да се оспособе за обављање партијских дужности.

Партијске хелије

Партијске хелије нису се довољно снашле у раду. Неке нису ни састанке одржавале редовно. Поједини чланови Партије, су заборавили на своје партијске дужности. У међусобном опхођењу и односу према борцима нису најбоље поступали. Теоретски нису уздигнуте, што им смета у раду. Појединци праве грешке, и ако су добри другови и свестрано су се заложили да у акцијама на Косову бригада што боље оствари задатке. Партијска дисциплина је нешто попустила. Улажу се напори да се, у овим повољним условима сталног боравка јединица у месту, поправе и чланство постане дисциплинованије.

У бригади има 14 хелија које, по оцени руководства, добро раде и успешно решавају проблеме. Секретари хелија су добри и носиоци су активности и иницијативе у партијско-политичком раду. Остале партијске хелије су по квалитету осредње, а њихови секретари су више ангажовани на раду по војним питањима. Поједине партијске хелије не одржавају састанке редовно. Пре покрета из Крушевца, из места логоровања, за Косово, нису одржани састанци ради припрема покрета. Мањи број партиј-

ских хелија одржали су ове састанке, па и за време боравка на терену Косова. Тема рада је била да се остваре што бољи односи војске према народу.

Штапске хелије такође нису у целини биле најактивније. У другом батаљону за читав месец нису одржали састанак. Отуда и појаве да се неки команданти батаљона нису правилно поставили у односу на партијску организацију, па и наређења штаба бригаде, а партијска организација да не реагује.

Узрок опадања дисциплине код чланова Партије је, што један број сачињавају млади комунисти, што се састанци редовно не одржавају и што је недовољан рад на теоретској изградњи партијаца.

У личном животу чланови Партије предњаче у већини. Они су поштени и добри другови. Има појединаца који нарушавају комунистичке моралне норме, норме организације нашег партизанског живота. Партијци (веров. парт. рук.) праве мање грешке у раду. Они присуствују састанцима хелија. Сваки члан Партије задужен је за рад са кандидатима.

Теоретски рад

До скоро се сводио на активност појединаца који су радили на марксистичком уздизању. Након указивања на потребу и важност образовања на овом пољу, рад је постао интензивнији. Проучавају се теорија Партије, двадесет друга годишњица социјалстичке револуције СССР, чланци из књиге друга Тита, о Црвеној армији, национално питање, организациона питања КПЈ, развитак друштва и чланци из „Борбе“. Заведено је редовно одржавање теоретских састанака.

Политички рад у војсци

Познавање линије НОБ није на висини. Но, сви су одани ствари револуције. Има много нових бораца, а рад на политичком васпитању није плански и многим се није објаснило о нашој ослободилачкој борби. Но, борци се у борби добро држе као и на терену у време чишћења терена од остатака дражићеваца. У циљу појачања политичког рада, одржана су у бригади два саветовања са комесарима батаљона и помоћницима, а онда у батаљонима по два састанка са пол. комесарима чета и помоћницима. Сагледано је стање и дати су задаци за даљи рад.

Саветовања и састанци су имали утицај на оживљавању и повећању активности на политичкој изградњи бораца и старешина у бригади. То је констатовано и при обиласку јединица, где се са младим борцима ради по посебном плану.

Политички рад на терену

На саветовању са пол. комесарима, постављено је да се одржавају конференције са народом. На терену су одржавани зборови, а на конференцијама је говорено о нашој борби, улози наше војске, у ослобођењу земље и раскринкавани су четници и краљ, стара власт и влада која се била ставила у службу окупатора. Теме разговора су, затим, улога наше нове власти, политичких организација и сл. Код народа је по овим питањима владало велико интересовање. У прво време било је слабијег одзива и мање је долазило на зборове и конференције. Но касније, пошто се уверио у исправност наше политике и правилном ставу наше војске, народ је масовно долазео на зборове. Одржано је око 45 зборова са народом у Жупи и околини Крушевца. Присуство народа је било од око 25 до 200 људи.

У свим селима постоје НОО као органи власти. Има их који су врло добри и носиоци су читавог рада. Има их који не знајући да правилно раде греше у поступцима према народу, а има појединаца који су непријатељски расположени према војсци. Неки су постали одборници у жељи да се рехабилитују, јер су се компромитовали у току рата као чет-

ници и сл. Извесни су још одржавали везу са четницима и скривали их. Било је код њих још тешкоћа у раду и притиска од четника. Појединце — активисте су четници ликвидирали. Органи штаба бригаде и батаљона одржали су на терену 9 састанака са одборницима. Помоћ им је пружена колико се год могло и умело. Долазили су у штабове тражећи савете. У срезу Расинском стање је било добро, док је у Жупи и Копаонику било слабо. Тамо није било ни јачих организација омладине и жена. Окружни комитет треба да је много активнији. Најгора је ситуација што је народ села необавештен о ситуацији, а четници вешто протурaju непријатељске пароле.

Војнички рад

На два састанка са свим старешинама извршена је анализа борби са балистима на Косову. Уочене су грешке и пропусти, јер је резултат тих борби могао бити већи, а жртве мање бројније. Одржавани су састанци по јединицама са десетарима и водницима, у циљу да се ови осете као старешине.

Дисциплина није на завидној висини. Нема неких већих прекршаја, али ситних преступа има. Војна настава се изводи по програму, али то је још недовољно. Однос према наређењима предпостављених штабова није свуда правилан. По томе су преко штабова батаљона предузете мере.

Однос виших руководиоца према нижим је добар. Има појава фамилијарности. Штабови батаљона и чета не проучавају наређења заједнички, па долази до различитих тумачења и недоследног извршавања наређења. И по овом питању се предузимају мере побољшања. У свим јединицама постоји потпуно руководство.

Културно-просветни рад у војсци

У свим батаљонима постоје културно-просветни одбори. Више се пажње посвећује организацији забавног живота бораца. У бригади је основан пропагандни отсек, а у оквиру овога постоје групе за поједине делатности. Културна екипа бригаде почела је са извођењем приредби. У батаљонима постоје дилетанске групе, као и отсеци за штампу.

У бригади има 86 неписмених бораца. Организују се аналфабетски течајеви при сваком батаљону. Почело се са предавањима из науке. Предвиђено је да се одрже по јединицама предавања из географије, историје и др.

Културно-просветни рад на терену

На терену се културно просветни рад свео на одржавање приредби. Становништво посећује ове приредбе и веома су радознали за програм. Многи су први пут видели глумце и били на овакве приредбе. По селима је одржано 5 приредби. Екипа бригаде дала је приредбу у Александровцу поводом Дана жена. Постављено је да екипе батаљона дају приредбе по селима, а бригада, као квалитетнија, по градовима.

Рад СКОЈ-а у бригади

Организација СКОЈ-а у бригади постигла је добре резултате, но још увек недовољно у остваривању своје улоге у изградњи и васпитању младих бораца. Партијске организације нису пружиле довољну помоћ. Било је секташења у вези са пријемом у СКОЈ. Има батаљона у којима је бројнија партијска организација.

На састанцима партијског руководства предузете су мере да се пружи помоћ активима СКОЈ-а и одређени су конкретни задаци. У бригади има 292 члана СКОЈ-а, организованих у 28 актива. У свакој чети постоји актив. Однос Партије према СКОЈ-у је побољшан. Секретари

СКОЈ-а батаљона су чланови батаљонског комитета. СКОЈ је организовао такмичења у више грана.

Интендантура

Интендантура бригаде је добра. Организација исхране задовољава. При акцијама бригаде на Косову, где је било тешкоћа око исхране, интендантура је добро радила.

На састанку економа батаљона са интендантом бригаде разматран је досадашњи рад и искуства, као и нови задаци. У батаљонима су такође одржани састанци са економима чета. Услови живота јединица и почетак мирнодопског живота намеће и нове задатке и проблеме око организације интендантског обезбеђења.

Санитет и хигијена

За време дејстава бригаде на Косову, рад санитета није био најбоље организован. Има замерки по питању извлачења и лечења рањеника. После састанка са санитетским особљем у бригади, стање се побољшало, но сада су бољи и услови. Сваки батаљон има санитетског референта. Хигијени се поклања већа пажња па је и хигијена бораца боља. Борци су ошишани, редовно се врши парење одеће. Нема епидемије“.

Штаб 2. батаљона XI бригаде (марта 1945).

Ближио се крај рата. Фронт је одмицао даље, а „фронт“ бригаде је нестајао. За наше народе није се само рат завршавао победом над окупаторским снагама, већ се ближио дан победе над ста-

рим поретком, над снагама које су желеле краља, и државу у којој би владала буржоазија. Победиле су идеје; слобода и владавина радника, братство и јединство. Испраћало се једно време — време наших борби, време акција и борбених победа, време покрета — маневара XI бригаде и свега што је пратило рат, а улазило се неосетно у нови период — период изградње армије.

Са митинга у Крушевцу Првог маја 1945. г. Крушевац)

На великом митингу, поводом прославе Првог маја, грађанство Крушевца и околине и припадника наше војске поздравили су представници нове власти, Партије и политичких организација, а у име Армије на митингу је говорио пол. комесар бригаде. Са митинга је упућен телеграм:

„Први мај 1945. год.

Штабу 24. дивизије

Са великог митинга поводом прославе 1. маја, дана борбене солидарности радника целог света у борби против фашизма, борци и руководиоци 11. бригаде желе Вам да срећно проведете највећи празник радног света са усклицима:

Живео Први мај, дан смотре радног народа у борби против фашизма.

Живео организатор наших победа, вођа нашег народа, врховни командант Југословенске армије, народни херој Маршал Тито.

Живела победничка Црвена армија.

Живело борбено јединство словенских народа. Смрт немачким окупаторима и њиховим помагачима.

СФ — СН

За штаб 11 бриг. 81а)

У јеку победа НОВЈ демобилисана је и испраћена из бригаде једна генерација, која се младалачким еланом борила и подносила све тешкоће. Испраћени су и другови на школовање, они који су својим радом и храброшћу обећали да ће бити добре старешине наше младе народне армије. Извршени су партијски избори делегата за оснивачки конгрес КПЈ за Србију. Комунисти су изабрали Радуну Јанковића, пол. комесара бригаде и Тихомира Миловановића, Саву Газдарца, политичког комесара 31. батаљона за своје делегате на оснивачком конгресу.

Борци XI бригаде са војницима у јединици која гаји њене борбене традиције

На дан 9. маја 1945. године Штаб XI бригаде 24. дивизије издао је заповест за покрет јединица XI бригаде, јер је по наређењу дивизије бригада добила нове задатке.

„Заповест

Секција: Крушевац, Параћин, Зајечар, Петровац, Доњи Милановац, Неготин, Велико Градиште, Добра.

Размер: 1:100 000 економска издања. Ситуација: Капитулацијом Немачке скоро је читава наша земља ослобођена...“ итд.

а после изнетог задатка дивизије дат је задатак XI бригаде...

„Једанаеста бригада добила је задатак да запоседне и осигура северни део територије 24. дивизије и то: на северу...“ дајући границе дејства (Неготин Крајина, Кучај и Хомоље) и на крају наређује батаљонима задатке.⁸⁰⁾

⁸⁰⁾ Архив Војноисторијског института, кут. 1080, документат 1-1.

Приликом одласка бригаде из Крушевца, организован је испраћај батаљона и бригаде од пол. организација градова на подручју Крушевца, где је она провела неколико месеци извршавајући са њима заједничке задатке.

— о О о —

Данас традиције XI српске бригаде гаји једна јединица Југословенске народне армије, прославља дан њеног формирања, васпитава генерације на примерима бригаде из рата и револуције, чува заставу и одликовања бригаде.⁸¹⁾

⁸¹⁾ Бригада је два пута похваљена и два пута одликована.

ПОВОДОМ ТРИДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ ФОРМИРАЊА БРИГАДЕ

Поводом тридесетогодишњице формирања XI српске бригаде, 12. маја 1974. године, организована је прослава у Пустој Реци, где је бригада формирана тј. где је извршено преименовање Првог јужно-моравског одреда. У прослави су учествовали некадашњи борци XI српске бригаде, јединица која гаји традиције бригаде и јединице територијалне одбране Пусте Реке.

Група бораца — руководиоца из XI српске бригаде пред полазак на прославу (Београд, Трг братства и јединства 1974. год.).

Информисање о овој великој прослави, поред телевизије и неколико радио станица, донело је више дневних и недељних листова. Лист „Политика“ је донела информацију из које се делимично може сагледати програм прославе.

„У ПУСТОЈ РЕЦИ ПРОСЛАВЉЕНА 30-ГОДИШЊИЦА ФОРМИРАЊА 11. СРПСКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ

Данас је у селу Турјану, недалеко од Бојника, у срцу јуначке и устаничке Пусте Реке, свечано прослављена тридесетогодишњица формира-

ња Једанаесте српске ударне бригаде. Тој прослави су, поред великог броја становника овог краја и гостију из околних места, присуствовали: „... делегације општина са југа Србије, представници председништва ССРН, Владе и Партије СР Србије, група генерала ЈНА и неколико народних хероја са југа Србије и већи број првобораца.

Командант бригаде Миле Галовић, ген. п. пуковник, врши смотру бораца XI бригаде. Турјане (Пуста Река 1974. године).

„У Бојник и село Турјане, извештава даље дописник „Политике“, слегла се читава Пуста Река и део Јабланице. Становништво тих крајева је дошло да још једном види борце Једанаесте српске ударне бригаде, који су га бранили од фашистичких освајача. Ту смо чули и легенде о јуначкој Пустој Реци и Јабланици, о неосвојивој Радан планини, на којој се зачала слободна територија тог краја. Борци те бригаде су уништили и лесковачки немачки аеродром и спалили на њему све авионе који су се ту затекли. Нису више досађивали партизанима и сејали смрт међу становништвом. Том приликом је заробљено више немачких војника и официра.

Главној свечаности у селу Турјану, предходило је полагање венца на гробове 600 стрељаних родољуба у Бојнику 17. фебруара 1942. године. То је учинила једна јединица бугарске солдатеке. То је уједно, била и порука онима који покушавају да фалсификују нашу историју, да се она не може прекрајати према жељи појединаца, без обзира из којих кругова они потичу“.

„Смотру бригаде у селу Турјану, у чијем су строју стајали већ остарели ратници, али још спремни, ако то затреба, да се лате оружја, извршио је њен први ратни командант, сада генерал потпуковник у пензији Миле Галовић“.

Пре смотре јединица тј. бораца XI бригаде, јединице ЈНА и територијалне одбране, откривено је на месту, где је бригада пре 30 година формирана, спомен обележје. Том приликом је први командант бригаде Миле Галовић говорио о путу славне XI бригаде.

Затим је потпредседник председништва Србије Милија Радовановић (у својству делегата врховног команданта), предао коман-

данту јединице ЈНА, која је наставила светле традиције 11. бригаде, Орден братства и јединства са златним венцем, којим је бригаду одликовао председник републике друг Тито. Уз то је прочитан телеграм Савезног секретара за народну одбрану, који је честитао јединици која је одликована. На митингу је говорио делегат ЦК СКЈ, а затим је настављено народно весеље.

УНИТАРАДРЕТИ СКА
ВАНТАРАДРЕТИ СКА
УНИТАРАДРЕТИ СКА

УНИТАРАДРЕТИ СКА

УНИТАРАДРЕТИ СКА
УНИТАРАДРЕТИ СКА
УНИТАРАДРЕТИ СКА

УНИТАРАДРЕТИ СКА
УНИТАРАДРЕТИ СКА

УНИТАРАДРЕТИ СКА

УНИТАРАДРЕТИ СКА
УНИТАРАДРЕТИ СКА

УНИТАРАДРЕТИ СКА
УНИТАРАДРЕТИ СКА

УНИТАРАДРЕТИ СКА
УНИТАРАДРЕТИ СКА

**УКАЗ ПРЕДСЕДНИКА
ФЕДЕРАТИВНЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ЈОСИПА БРОЗА ТИТА**

БР. 176 ОД 22. ДЕЦЕМБРА 1961. ГОД.

**ЗА НАРОЧИТЕ ЗАСЛУГЕ У БОРБИ ПРОТИВ НЕПРИЈАТЕЉА ЗА ОСЛОБОБЕ-
ЊЕ НАШЕ ЗЕМЉЕ И ЗАСЛУГЕ НА ОРГАНИЗАЦИЈИ И УЧВРШЋЕЊУ ЈУГО-
СЛОВЕНСКЕ НАРОДНЕ АРМИЈЕ**

**ОДЛИКОВАНА ЈЕ
ЈЕДАНАЕСТА СРПСКА БРИГАДА**

**ОРДЕНОМ
ЗАСЛУГЕ ЗА НАРОД СА ЗЛАТНИМ ВЕНЦЕМ
О ЧЕМУ СЕ ИЗДАЈЕ ОВА ПОВЕЉА**

**КАНЦЕЛАРИЈА ОРДЕНА
У БЕОГРАДУ 22. ДЕЦЕМБАР 1961⁸²⁾**

⁸²⁾ Ова повеља и орден чувају се у јединици која гаји традиције XI српске бригаде.

ГРБ СФРЈ

УКАЗОМ
ПРЕДСЕДНИКА
СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ЈОСИПА БРОЗА ТИТА

Број 54 од 8. маја 1974. године

ЗА НАРОЧИТЕ УСПЕХЕ У БОРБАМА ПРОТИВ НЕПРИЈАТЕЉА И ЗАСЛУГЕ НА
ШИРЕЊУ БРАТСТВА И ЈЕДИНСТВА МЕЂУ НАШИМ НАРОДИМА И НАРОД-
НОСТИМА У ТОКУ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ

ОДЛИКУЈЕ СЕ

11. СРПСКА
НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКА БРИГАДА

НОВЈ

ОРДЕНОМ

БРАТСТВА И ЈЕДИНСТВА
СА ЗЛАТНИМ ВЕНЦЕМ

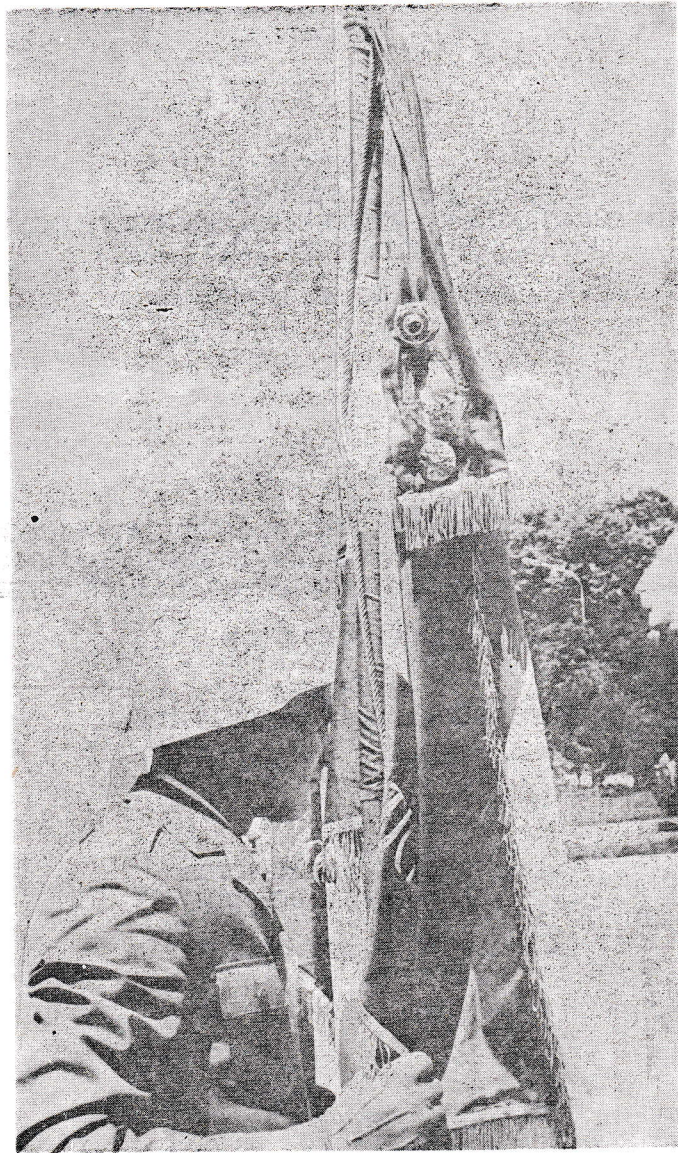
О ЧЕМУ СЕ ИЗДАЈЕ ОВА ПОВЕЉА

КАНЦЕЛАРИЈА ОРДЕНА

У Београду 8. маја 1974. г.

Шеф канцеларије ордена⁸³⁾

⁸³⁾Повеља и орден се чувају у јединици која гаји традиције XI српске бригаде.

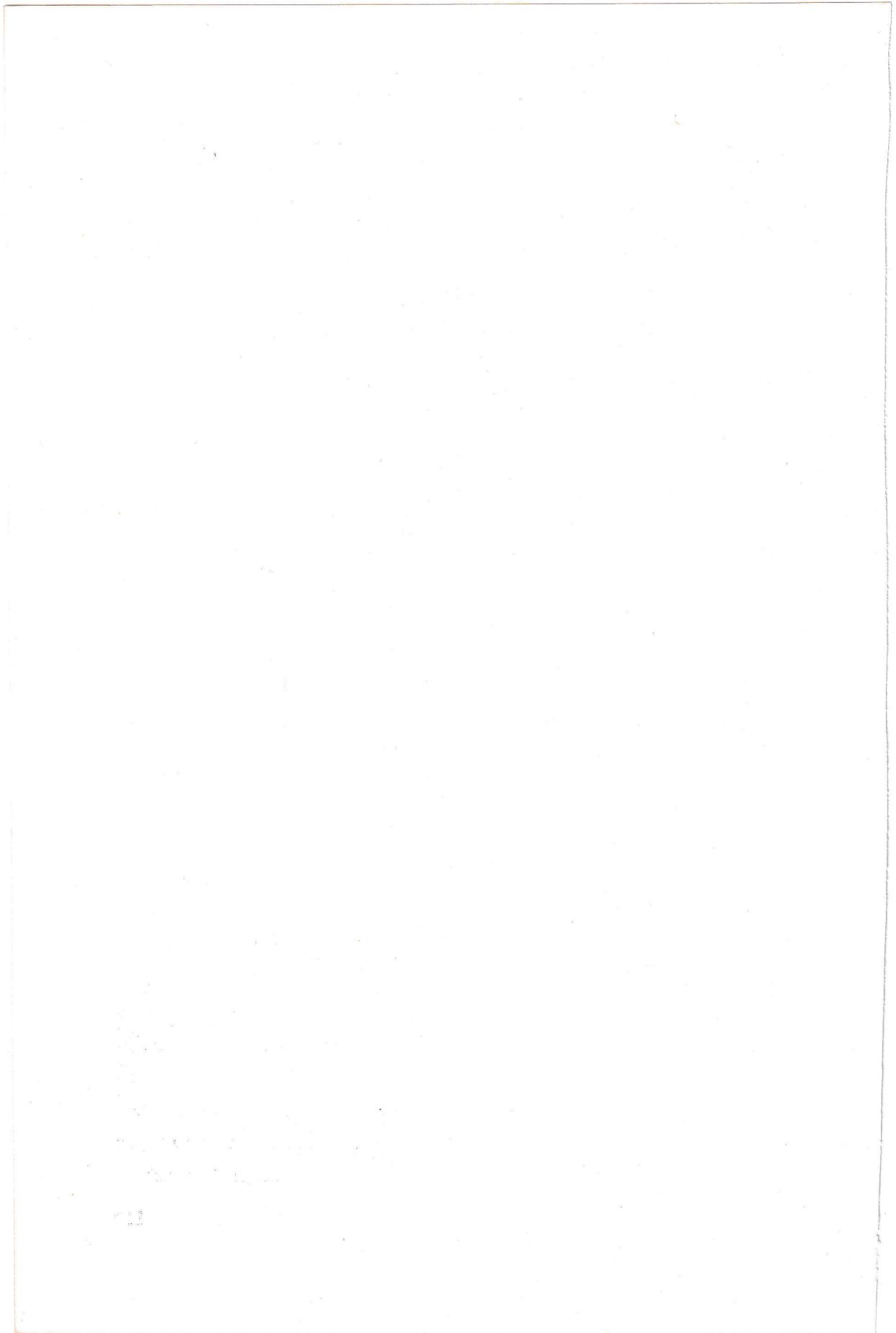

Ратна застава XI српске бригаде

У делу Монографије „Литерарни прилог“ у виду прича и репортажа, описани су детаљи из појединих борби и акције XI бригаде, односно њених бораца. Због тога што су ти догађаји на један посебан начин доживљени и обрађени на један литераран прилаз, заинтересоваће читаоце и употпунити представу о појединим борбама и акцијама обрађеним монографски.

Аутори приложених састава су борци XI бригаде.

Радун Јанковић

Радун Јанковић

ТРИ ЊЕНЕ СУЗЕ

Била је стасита и витка. Лепа. Црне и коврцаве косе. Црних и крупних очију. Дошла је једног пролећног дана са теренским батаљоном у бригаду. Све су оне прошле тај пут, или су радећи на задацима у позадини, једног дана дошле у војску. Већина их је била младих, тек што су закорачиле у живот, а ето већ се срастају са глађу, хладноћом и дугим пешачењима, снежним наносима и свим лошим што прати рат и војску. Посебно овај наш рат.

Због своје младости Рада није ни осећала да је то она, друга, најмрачнија страна живота, а није имала ни са чим да га упореди. Није имала времена за обичне жеље. Једино би пешачећи уз планинске косе, пожелела да седне, да „скраси душу“, како би се она изразила.

Рат је свуда и увек подсећа на своју присутност и суровост. И у јуришима уз звиждук куршума и експлозије артиљеријских граната и на спавању на влажној земљи, у влажном оделу, са пушком под главу, или војничком торбицом пуном муниције. Рат јој је учинио да заборави да је женско, а женско за војника није рођено. На Радином девојачком лицу оцртавала се озбиљност и чврстина, али и девојачка љубазност, пријатност и ведрина на свој начин, када би разговарала или се шалила са борцима. Била је врло храбра. Из мржње према непријатељу, из љубави према слободи и борби у коју је веровала. Само би понекад била ћутљива, као немарна и нерасположена, али ти тренуци су наговестили унутрашњу ведрину и нову веру у себе. А она је била самоуверена, више него што је то женском бићу својствено.

На полагају. Звижде куршума свуда наоколо. Научила је Рада да се не плаши куршума који звижде, а ни граната које се чују. Али минобацачке гранате се не чују. Она тресне о земљу и распрсне се на све стране. Парче једне такве гранате погодило јој је руку изнад лакта. Пуцало се тога дана под Раданом на све стране. Није први пут да је изгледало, како све живо гори, али први пут јој је потекла крв и прва суза. Није била велика рана. Колико да остане ожиљак, белег из рата на њеној белој и нежној руци. Можда је остао већи ожиљак у души. Није ни суза била суза страха, већ храбрости, поноса и узбуђења. Није се бојала куршума и гранате. Бојала се само да не буде рањена у ногу. Она не би могла побећи, „да ће ме гадови мрцварити“, говорила је.

Сем оне сузе није се могао видети ни један знак узбуђења на њеном лицу. Ни у борбама када се налазила у првим редовима, а то је знала увек да уради. Ни онда када је држала партијски са-

станак хелије, као политички руководица чете. Увек је она била иста: озбиљна и одлучна.

*
* * *

Борбе су биле приведене крају. Пушчане цеву су се, тако рећи почеле хладити. Требало је још само дотући непријатеља тамо по гудурама, блатњавим њивама и тамо где се крио. Живот у граду је почео да се нормализује. Са новим животом, долазе и нове мисли, нова осећања, нове обавезе. Она је сада имала времена да мисли на оно зашто је рођена, да воли, да буде мајка. Посветила је мисли њему, свом другу из јуриша и повлачења, из победа, пораза из дана гладовања и мука, али и поноса, дана из рата. Заједно су се борили, заједно газили хладну Мораву, и узане стазе и врлети Јастрепца, Радана и Копаоника. Са радошћу се присећала једног тренутка из борбе. Њена једна десетина продрла је у град, који је требало ослободити од окупатора. Непријатељ је добио појачање, а тенкови су позади јединице затутњали. Јединица се морала повући. Бежећи преко њиве, на чијој се ивици налазила шума, поустала је. Уплашена да неће стићи до шуме, већ постати плен непријатеља, јер су се тенкови приближавали, позвала је другове да се врате по њу. Вратио се он, узео је под руку и не журећи повео до шуме, до јединице. Сада јој је било јасно зашто се баш он вратио и ишао са оне стране одакле су куршуми фијукали. Он је онда мислио, што она сада.

Сад је, у слободном граду, одлазила на приредбе и са њим играла. Није хтела да се сећа дана из борби и дана тешкоћа, јер је била поносна што је то доживела и борила се за слободу. Једне вечери после приредбе пошли заједно. Преноћили су. Ујутру их је пробудио градски жагор и зраци пролећног сунца. Он је замишљено и срамежљиво упитао да је није чиме увредио, те је ћутала. Прво је и даље ћутала, а онда га је љубазно и нежно погледала и тиме дала одговор, али је прошапутала, да јој је та увреда драга. У њеном оку је заблистала суза, суза пробуђене љубави и женствености. Он је ово видео. То је била њена друга суза.

*
* * *

Рат је био прошао. У породици се живело мирно и једноставно. Понекад у друштву би се препричавали доживљаји из рата. Она није волела да прича о томе, јер борбе, убијања, и све оно што је доносио рат, то је њу узнемиравало. Била је пред порођајем. Плашила се. Признавала је свом другу из борбе, сада оцу њене бебе која је на путу. Испојила је дозу страха коју за себе није имала. Исте ноћи у топлој болничкој соби, децембарског дана, очекивала је бебу. Сутрадан, када је дошао, затекао је бледу са благим осмехом на лицу. У корпици, крај њеног кревета лежало је мало, црно, нешто длакаво новорођенче. Прешао је руком преко детињег чела,

једва га додирујући и пољубио. „Син је“, рекла му је она. Та реч изговорена из њених уста први пут имала је магично дејство и призивук. Глас је био топао, нежан и благ. Она се затим наже преко кревета и умиљато, весело и нежно погледа дете. У њеном оку засветле суза, суза материнске љубави. То је била њена трећа суза.*)

*) Прича је посвећена другарицама — борцима XI бригаде. Први пут је објављена као прича НИП „Светлост“, Крагујевац, 1965. године.

Вера Павловић

НОЋ НА ЈАСТРЕПЦУ

Вера Павловић је рођена у Топлеци (Бериље). Од почетка НОР ради за НОП, јер јој је брат Ратко Павловић шпански борац, народни херој, био организатор устанка на Југу Србије. Од оснивања XI бригаде била је у њој са мајком Петраном која је била управник бригадне болнице. Вера је писала приче и репортаже на тему НОБ. Неколико састава посветила је детаљима из XI бригаде, посебно у својој књизи „Знани и незнани“.

Ноћ кишна и непровидна као сукно. Пред нама је смрт. Налетели смо на њих. Онда, када смо мислили да смо заобишли све заседе. Изнад наших глава почеле су се распрскавати светлеће ракете праћене пуцњавом. Морали смо се повући у шуму у лево. Ту је, чинило се, био једини спас. Нисам знала шта да урадим осим да легнем за моменат, док је већина бораца отворила ватру.

Но, у шуми је било такође заседа, које су нас дочекале, тако да смо морали да се поделимо у групе. Али и поред тога што је непријатељ био бројнији и боље наоружан, ми смо, нарочито ноћу, били сналажљивији и јачи.

Борци првог и трећег батаљона XI српске бригаде отворили су жестоку ватру и заглушујуће „Ура! Заломи лево, Лацко!“ проламало се кроз ноћ у планину, као да је нападала читава дивизија. Неколико наших група било је још отсечено, нисмо у том моменту још могли да се снабемо. Наједном, док сам се провлачила између дрвећа, управо када сам пронашла болницу бригаде, чула сам корак који су се опрезно приближавали.

Стој! — викнух не размишљајући.

Ништа се није видело.

— Стали смо — чуо се одговор, који је звонио као претња.

— Ко је тамо?

— Овде Прокупље, рече неко, уговорени знак.

Посумњала сам: можда је непријатељ сазнао нашу лозинку.

— Па, како се зовеш? упитах.

— Овде интендант бригаде. А ко је тамо?

— Не играј се, носимо тешког рањеника, рече опет мушки глас.

Не жури се интенданте, рекох ја, — Реци ми како ти се зове жена.

— Зове се Спасена — рече увредљиво и опсова.

Е, онда напред, друже...

Они се нешто договараху, ућуташе. Само су се опет чули кораци.

Пожурих им у сусрет, јер сам чула како рањеник јечи, па ме помало беше стид због малопробашњег неповерења. Придружила сам се њима и пошла кроз шуму.

Те ноћи, није више било борбе. Непријатељ се повукао остављајући празан ров.

Јутро нас је затекло на положају, у истој шуми, само на одмору. Имали смо времена да препричавамо о томе шта нам се све десило те ноћи. Шалили смо се на рачун Бранке, Славице и Белке, које су испод букве провеле ноћ и дан и такође избегле смрт јер су запале у обруч прин-еуговаца. Нарочито смо се шалиле на рачун интенданта.

Нашу шалу су прекинули гости: читава колона жена, девојачка дошла је да види да ли је ико остао жив.

Дошли су из Јабланице, Пусте Реке и Топлице, носећи храну за преживеле.

— Колико је преживело ову борбу, питали су.

— Сви сем једног. Погинуо је Цикицол. Знате онај из околине Лебана. Рањених има више.

Оваквом исходу борбе нису се надали. Ми, доиста још и мање.

Њихова посета нам је добродошла. Били смо веома гладни и исцрпљени.

Грицкали смо хлеб и сир задовољно се смешкали, јер се већ идућих дана могло десити да опет гладујемо.

Међу женама које су дошле да нас обиђу била је и жена интенданта. Чим је наишла, он је скочио према њој, широко се осмехујући:

Где си Спасена. Ти си ми ноћас спасила живот.

Наједном су се загрлили и обоје се збунили.

— Ја ти спасила живот? изненађено је питала жена. — Како кад сам сву ноћ провела на путу од Пусте Реке идући — овамо.

Ти баш, ти! Да тебе не беше — ја погинух!

— Ма шта ти је, човече? чудила се и даље жена.

Ех, Спасена, Спасена... све се добро свршило.

Ја сам их из прикрајка посматрала и смешила се. Но, при помисли на многе који се неће вратити, осмех се брзо угасио.

Остала сам са десетином на обезбеђењу, док је колона наших бораца узмицала уз планину. Непријатељ туче. Митраљеви кевђу, бомбе треште. И наше и њихове. Ми у обезбеђењу нисмо имали ни митраљез.

Али били смо на својој земљи, а она, наша земља, наш камен, штитили су нас.

Према светлећим мецима који звижде над нама, оријентисали смо се. Негде пре поноћи повезали смо се са делом колоне врло незгодним делом колоне: болницом, комором и кухињом, казанима на коњима који су се по неравном терену спотицали, а казани правили

заглушујућу буку. Рањенике је било тешко кроз ноћ и шуму носити. А морали смо напред. У поноћ наша колона, тек створена, подељена је на две. Један део је био испред, а други изнад пута.

Склонили смо болницу ближе потоку. Коњи, зачудо, нису као што то обично чине, рзали.

Један рањеник је хтео воде. Други омладинац, рањен у ногу питао је: „Били могао на коњу, у борбу?“ Две омладинке су викале „Веза, — веза“.

— Веза, чула сам и ја глас. То је комесар трећег батаљона Р. Јанковић, тражио болницу, рањенике.

— Наши рекох.

Али, заглашно: „Ура!... Заломи Љубане“... не даде ми да било што кажем.

Група бораца са комесаром Радуним Јанковићем и Лацком... источно од нас припуца на непријатеља.

Непријатељ је био збуњен до те мере да је као укопан остао у месту. Том испаду, на том месту, очигледно се нису надали. Чули су се повици и јауци.

А ноћ је све крила, сем јаука рањеника. . .

Кад се борба стишала, а непријатељска колона поделила на ону која се повукла и колону рањеника и заробљеника. Међу заробљеним и рањеним Немцима поред војника било је много и официра. Било је рањеника који по седам дана нису превижани. Најтеже рањенике превео је наш санитетски референт. Тада сам видела како немачки војници плачу као деца. Плакали су више од стида него од бола.

— Нама је речено да ви никога не поштујете, а најмање рањеног непријатеља. Сад тек видимо да смо били у заблуди, рече један од рањеника.

— Хоћете ли нас убити, питао је један дрхтави глас.

Још више их је изненадила храна коју су добили од нас. Од јецања нису могли да једу, а ми смо гледали како су „велики војници“ били сићушни.*)

*) Репортажу „Ноћ на Јастрепцу“ В. Павловић је објавила први пут у „Инвалидском листу“ бр. 39 у 1961. години, као — Сећања учесника.

Рада Филиповић

НАПАД НА АЕРОДРОМ

Рада Филиповић (Ковалинка) је родом из Београда. Као члан СКОЈ-а, ова 17-то годишња гимназијалка, почетком 1944. г. успева да преко везе дође у Пусту Реку и ступи у НОВ. Од оснивања XI бригаде налази се у њој као борац, пол. комесар чете и касније као културни референт бригаде, све до свршетка рата.

Написала је неколико репортажа на тему НОБ-а XI бригади.

Пролеће 1944. године.

Велика црвена месечева кугла побледела је и високо отскочила када смо стигли у село Петровац код Лесковца. Према светлости месечине оцртавале су се силуете бораца других јединица. Стајали су у групама тихо разговарајући. Засветлео је покоји жижак цигарете и чуло се рзање коња. Из општег мрморења могле су се разабрати речи: „Ево и првог батаљона: Сада ћемо сигурно кренути“, — по чему се могло закључити да се само на нас чекало. Зауствовали смо се пред последњом кућом, доста великом, са белим зидовима чији је један део био у сенци великог храста. Одатле се ширио видик на једну страну према селима Пусте Реке, а на другу на поља према Лесковцу и котлини Јужне Мораве, која је ове ноћи била испуњена сребрнстом маглом. Нико није помислио на одмор.

*

Олга одмах скиде ципеле које су је нажуљале и рече — види колики ми је палик на пети. Нећу моћи сигурно неколико дана да обујем ципеле. Ићи ћу боса, док не прође жуљ. Јеси ли видела колико се Аца данас намучио са оним опанцима од свеже коже? Ено, и сад их је изуо. Како му се само беле ноге према месечини.

Аца диже главу гледајући околом, као да тражи неког. Кад примети Вида, потрча јој и рече: „Здраво, Кево“.

Вида није била стара, а како је добила надимак „Вида“ нисам знала.

Баш, ми је златан овај мој син Аца — рече она. Та он је право дете. Ми смо већ давно стигли — говорила је она даље — па са-

да погледајте како наши играју. Нарочито командир друге чете Јанко Бојничанин.

— Зашто баш он? — упитасмо је радознано.

— Одмах ћу вам испричати. Прошле ноћи имали смо једну мању акцију на прузи — па нисмо спавали све до јутра. Није прошло ни пола сата откако смо легли, кад дође наређење да одмах кренемо. Док су командири, још сањиви сакупљали своје борце, комесар батаљона зовну Јанка и рече му: „Данас ћемо проћи кроз твоје село“. Како сам близу стајала, видех како Јанко широм отвори очи и рече: „А-у, а ја сам необријан“, па пређе руком преко необријане браде. А онда снисходљиво — смешећи се упита: „Друже комесаре, да ли ће командант пустити моју чету да на челу батаљона уђе у моје село — а затим, сав поцрвеневши додаде — знаш, она моја ће ме очекивати, а и сви моји сељаци“.

Верујем да ће дозволити — одговори му комесар. А сада на посао — па га потапша по рамену и удаљи се. Јанко је још неко време стајао замишљен чешкајући се по бради.

Када смо кренули, Јанко замоли друга Јову, који је у мирно доба имао берберску радњу, да га обрије. И стварно, код првог одмора Јова насапуна Јанка, али тек је стигао једну половину лица да му обрије, кад се пренесе — покрет. Смејали смо се до суза гледајући га напола обријаног.

За време другог одмора обријао се до краја, а онда је од једног узео доламицу, од другог торбицу, па капу и тако се уредио. Кад смо стигли пред село, командант заустави батаљон и пусти Јанка да са својом четом пређе на чело колоне. Чувши песму, сељаци су се сјатили на друм да нас дочекају, док је Јанко са четом по такту хармонике ишао парадним кораком. Када га деца познадоше, потрчаше према њему као јато птица и свако се тискало да га ухвати за руку. Зауоставили смо се на средини села. Група жена, а испред њих Јанкова, крупних црних очију, обучена сва у бело. . . Тада настаде поздрављање, а кад засвира хармоникаш Ново, Јанко поведе коло. Играо је све брже и живље док му се зној сливао са лица и није престао читавих двадесетак минута, колико смо се ту задржали. Кад смо одлазили, жене су нас пратиле до изласка из села и деца трчала за нама. Када су се вратиле, Јанко је вратио позајмљене ствари, са четом заузео своје место, и ишао једно време погнуте главе, вукући ноге као да је сва снага истекла из њега. А сада се опет разиграо.

Већ пола сата кретали смо се у правцу Лесковца. У даљини са десне стране жмиркале су светиљке у граду. То далеко треперење изазвало је у мени чудно узбуђење и журила сам напред као да ћу срести старог знанца. Из тог осећања трже ме пригушен смех па почех да ослушкујем. Висок младић бубуљичавог лица причао је:

— Кад сам дошао у одред имао сам четрнаест година. Првих дана ме је било необично страх, кад је дошао ред на мене да идем на стражу. Док су други спавали, дежурни ме одвео мало даље од

куће и ту оставио, а ја све пазим кад ће да уђе у кућу па трчим за њим и станем испред самих врата. А кад чујем кораке унутра да се приближавају вратима, онда потрчим на место где сам остављен. Тако је то трајало можда и месец дана, кад једне ноћи док сам био на стражи поче да дува јак ветар. Око мене дрвеће поче да се љуља, да шкрипи и да изазива тако чудне шуме, да ми се чинило да чујем бат многобројних корака. А кад севну и пуче гром негде у близини, чинило ми се да ми срце више не куца. Кад сам повикао што ме је грло носило „Стој! Ко иде?“ испалио рафал из оне мале машинке што је носи друг Влајко дотрчали су сви другови и питали: „Шта је, што си пуцао?“ Ја сам само слегао раменима и гледао их као кривац. Отада се више нисам плашио. А машинку сам омрзнуо да сам је одмах сутрадан заменио за пушку.

Поред колоне промицала је силуета команданта, који нам је добацио:

— Тишина другови, не идемо на свадбу!

Сви се умирисмо. Колона стаде. Лозинка се променила с чела ка зачељу и враћала назад. Поново пођосмо напред и опет стадосмо. Наш батаљон се одвоји од осталих и пође преко поља засађених житом. Ишли смо кроз класје које ме је голицало по врату. Комесар, насмејан као и увек, са малим брчићима, испод којих су се белели зуби, прилазио је сваком борцу шапћући: „Пази на везу друже и не заборави лозинку“.

Одједном кроз жито одјекну митраљески рафал. Меци као птице изнад наших глава. Срце ми тако брзо закуца да ме је болело. Светиљке у Лесковцу се погасише. На тој страни постаде све сиво. Беличаста измаглица над Моравом постаде још беља и изгледало је као да лебди. „Пренеси да чело стане“ — викао је командант. Митраљез престаде да пуца. После настаде још већа тишина. Колона опет крену. Жито остаде за леђима, а пред нама пуче широка чистина. У даљини су се назирали авионски хангари, а на ледини од три авиона одбијала се оловна светлост. Месечева белина била је тако јака да ме је болела. Волела бих да је није било те ноћи.

„Лези!“ — пренесе се колоном. „Пушке напуните и бомбе припремите“ — дошло је наређење. „Нико да не пуца без наређења“.

На аеродрому као да није било никог живог. Из села које смо прошли полетеше светле ракете. Скоро истовремено отпоче паклена пуцњава на аеродрому. Многобројне сенке летеле су на све стране.

— Већ је отпочела борба — рече Бувски. — Неки су пре нас стигли.

— Устај и трчећим кораком напред — разлеже се команда. У исти мах потрчасмо сви. Више нико није осећао страх.

— Митраљесци напред — повика командант.

Издвојише се три друга са помоћницима.

— Пуцајте у правцу бункера. Тамо где они беже.

Једна од зграда букну у пламену. Поље се осветли да се видело као на длану.

— Напред, другови! Брже! Брже! Бомбаши јуриш на бункер десно!

Из истог бункера распали митраљез по нама.

— Лези и пузећи обилази улево.

Митраљез из бункера непрестано је штектао. Један од наших митраљезаца јаукну и ухвати се за руку.

— Ко ће да узме митраљез? Питао је командир Бока.

И јавио се Јова, петнаестогодишњи младић који је недавно дошао из Београда.

Мени га дајте, друже командире — рече Бувски. — Ја сам већ руковао митраљезом.

— Не, ти ћеш узети још два друга, па покушајте да се пробијете до бункера и заузмите га бомбама. Прва чета ће вас штитити.

*
* * *

Заобишли смо сви у полукруг око бункера, када нас из другог бункера обасу ватра. „Добавола“ — чуо се глас Бувског. Кад дођосмо до зграде, најбосмо на другове из другог батаљона. Јанко је одшрафљивао бомбе и бацао у једну од зграда. После тупих удараца помоли се ватра на једној страни зграде. „То је магацин“ — повика неко. „Развали врата. Ко су ови?“ — питали смо се, јер их нисмо познавали. . . „Бугари — рече Јанко. — Неколико њих од оних који су нам се предали пре неколико дана. Вероватно да су пре неколико дана били овде на аеродрому на обезбеђењу па познају распоред, сада су са нама.

Један бункер је запаљен. Остала су још два. Неке сенке су пучале према авионима. Ватра из бункера је осветлила и ту страну. Бувски је то искористио и бомбама освојио још један бункер. Остао је још један бункер, али из њега је ватра сипала на све стране. Нисмо му могли прићи ни са једне стране. Поново су заблестале ракете — чија светлост се расу по пољу. „Знак за повлачење, рече неко.

— Шта? А авиони не уништени! — повика Јанко, па појури према њима колико га ноге носе. Сви смо гледали за њим. Простор је био чист а митраљез из бункера је брисао. . . После су из бункера почели да излазе фашисти. Влада, младић смеће косе и округлог лица, који је недавно стигао из Београда и коме је ово прва борба, одлучио је да пође на бункер. . . Од оружја је имао само бомбе. Ако успе да дође до бункера бациће их унутра. Далеко на хоризонту као да је напукло нешто, указала се светлија тачка. Знао је Влада добро шта то значи — свитање. Пожурио је и успео. . . Пао је и последњи бункер. Почели су да горе авиони, па резервоар са бензином. . . Као да је било све у пламену.

*
* * *

Док смо се враћали са аеродрома високи стуб пламена узди-
зао се. Месец је већ давно зашао, а дан се полако рађао. Трака на
хоризонту, која је изгледала бела, сада је била жута и одвајала си-
ве облаке од тамнољубичасте земље.

Око десет сати батаљони су се постројили. Команданти и ко-
месари подносили су извештаје. . . А после неколико дана стајали
смо постројени испред шумарка код села Турјана. На средини је
стајао командант бригаде и читао похвалу коју је бригада добила
од Врховног штаба за успешно извршење акције на Лесковачки
аеродром.

Сведоци наше радости били су крупне звезде, које су после
кише имале јачу светлост.*)

*) Прича „Напад на аеродром“ објављена је у листу „Црвена звезда“
(сада „А. јул“) 1958. године.

СМРТ ФАШИЗМУ, ДРУГОВИ!

На дан поласка све је изгледало само привидно обично. Да није било Немаца у зеленим униформама по улици, забрањене литературе у мом коферу и пута који ми предстоји, дан би могао да буде један од многих незанимљивих, обичних. Овако, у рату нема обичних дана. Сунчано априлско поподне у свој својој сјајној раскоши изгледало је нестварно. На тргу пред жељезничком станицом људи који су се просипали из жељезничке зграде као зрневље бачено из стиснуте шаке, изгледало је да се под сунцем лењо крећу као под тешким теретом.

Миле, вођа пута који ми је уручио кофер с илегалним материјалом, док смо седели у парку преко пута жељезничке станице, с пуно поверења ми је показивао остале чланове наше групе, а које нисам смела да знам нити познајем, бар у овом моменту. Једног за другим гутао је станични улаз, шачица људи — деце с којима ћу дуго делити добро и зло. Били су то дечаци црнпурсти и плави — скоро бели, између четрнаест и седамнаест година старости и једна другарица с наочарима. У одређено време кренула сам и ја са Милетом на перон.

Пролазећи кроз станични хол правили смо се да се не познајемо. При погледу на агента код излазних врата за перон, а које је било лако препознати према начину одмеравања путника, кофер у руци ми је јако отежао, као да је напуњен камењем или нечим још тежим а не лецима и. . . Ни сама нисам била упозната у потпуности његовим садржајем. Знала сам само да је опасније од динамита. Само што природније, говорила сам у себи. Не смем се одаћи ни бојом лица ни погледом. Гледај негде незаинтересовано, обично. Колена ме ипак не слушају. Све је добро прошло али само ту на београдској жељезничкој станици. Воз ме је понео на југ. Ослоњена на прозор у ходнику са неким скривеним задовољством сам посматрала лица мојих сапутника чију сам тајну знала а они могу не. За њих ја сам била донекле и непријатељ. Они за мене саучесници у опасној игри. Кофер сам оставила у купе спремна да га се одрекнем сваког момента. Промицале су тополе зелене, бујне, плаво небо, сенке Кошутњака. Све то је изазивало у мени неку необјашњиву сету, тупи бол. Као за нечим драгим што се губи.

Била је увелико ноћ кроз коју је воз уједначено клопарао. Нисам спавала. Све мисли су ми биле негде напред. Упућене нечем непознатом и неизвесном. Мисао на Београд и оне које сам оставила у њему испиривала је из мене са сваким километром. Нисам ви-

ше осећала ни жалост ни страх већ само неизвесност. Да у рату нема обичних дана показало се ускоро. Воз је стао у мрклој ноћи. Мислила сам да смо у некој станици. Време је споро одмицало. Кроз прозор су намигивале густе ситне звезде, необично далеко. Иашла сам у ходник на прозор. Поље. Нигде ни једне куће. Ниједног гласа. Као да воз спава. И све око њега.

Друг Миле је почео да се нервира. Покушавао је да види колико је сати уз пламен шибице. Још дуго је потрајао мрак пре него што је почело да свиће. Преко поља десно нечија војска развијена у стрелце ишла је према шумарцима на хоризонту. Код Милета је дошао плави дечак. Крупне плаве очи, беле трепавице, бела коса, мало развучене усне. Нешто се сашаптавао с Милетом и изашао. За њим је дошао други. Висок, мршав, меснатог носа, уских ноздрва, бледих очију, црнпурасте пути. Касније у партизанима звали смо га Воја Машинка. Ја сам седела преко пута Милета и правила се да ме не интересује ни Миле ни његови посетиоци, а меркала сам сваки њихов покрет и изглед. За Војом Машинком дошао је још један Воја. Врло црне пути, крупних црних очију са натученим браон шеширом на челу. Другарица са наочарима, коју сам видела из далека на београдској железничкој станици, није се појављивала. Сунце је продрло у прашњави купе истовремено кад и глас кондуктера-железничара да са стварима изађемо напоље. Риђобркати стари сељак поред Милета, лењо се протегну и опсова нешто.

Са динамитом у рукама то јест са мојим кофером корачала сам поред пруге. Колона људи била је дуга, шаролика. Наша група је била заједно. Као случајно тискали смо се око Милета. Бојали смо се да га не изгубимо. Он нас је држао невидљивим нитима. Сада сам видела ону другарицу — Славицу, и још једног друга са наочарима бледуњавог продоховљеног израза лица са кратким прџастим носем, у тебет громби капуту, чију сам мекоту из далека осећала. Миле, вођа пута, имао је широко лице са крупним пегама, нос при врху прилично широк и спљоштен и веома плаве колутове око очију. Корачајући пругом погледом нас је окупљао. Приближавали смо се станици. Ту је пруга била искидана, вагони испревертани, прекривени цирадама. Партизанска акција, шапутали су људи. Бугарски теретни воз је налетео. Требало је немачки путнички. Могао је и наш. Неколико километара према Нишу чекао нас је други воз.

Узалуд. Због партизанске акције на прузи Београд—Ниш изгубили смо партизанску везу у Печењевцу. Курир, шеснаестогодишње сељанче, којег смо неколико месеци касније упознали на планини Радан, чекао нас је и отишао. Као изгубљена деца нашли смо се предвече на Печењевачкој станици. Док је Миле шетао око станице у нади да није све изгубљено, ми смо се прећутно посматрали као стари знанци. Постало нам је јасно да имамо исти циљ. Као по неком правилу пошли смо према селу. Славица и ја заједно. Препуштено нам је да се сами снађемо за ову ноћ. Сутра зборно место на мосту у селу. Славици и мени се придружио друг у меком гром-

бију. Свртали смо у прву кућу с десне стране пута. Примили су нас без запиткивања. Преноћили смо у соби на рогозини простртој на земљаном поду. Дуго смо разговарали. Славица је похаћала шести разред гимназије а ја седми у шестој женској гимназији. Друг у громбију Божа Шалабајић, похаћао је такође седми разред гимназије. Говорио је добро француски. Често је касније са Славицом разговарао на француском. Она је до рата похаћала француску школу. По причању познавала сам Божину сестру, ученицу шесте женске гимназије. Била је једна од две балеринице наше школе. Нежна, плава, грациозних покрета изгледала је као порцеланска фигурица.

Са сунцем нашли смо се на мосту. Сви су ми изгледали друкчије него јуче. Некако старији. Измучени. Преко белог каменог моста дошетао је и одшетао човек у белом мантилу. Висок, врло лепог препланулог лица, са брчићима и наочарима за сунце, као да нас није примећивао. Спустио се с моста поред реке и прилично далеко зауставио. Замишљено је посматрао запенушану воду. Нисам могла да га свремена на време не погледам питајући се ко је тај. До овог јутра га нисам видела. Он као да није обраћао пажњу на нас па ипак сам осећала да нас прати.

Договорили смо се да се попнемо на брежуљак више села и чекамо, док ће Миле одмах отпутовати у Лесковац да потражи везу и дође по нас. У колони по један с кофером у рукама или на раменима пењали смо се шкртом излоканом стазом према брежуљку, остављајући куће десно у долини. Сунце нас је скупило у сенку огромне старе оскоруше. Човека у белом мантилу сам била заборавила, када га приметих како стоји поред једног стабла недалеко од нас. Зурнио је. Ко ли је тај опет сам се питала. Узнемирио ме је. Други су били мирни. Не верујем да га нису приметили па ипак се нису узбуђивали. Касније сам сазнала да је трећи Воја, из наше групе. Воја — Моки, пилот. Једини преко двадесет година.

Село је изгледало мртво. Нигде живе душе. Брзо смо се уверили да није било тако. Иза притворених дрвених капака на прозорима посматрали су сељаци тога јутра нашу чудну групу. Пратили су нас погледом са зебњом у срцу. Скупили су се, договорили и решили да нас отерају. Посетио нас је најстарији становник. Седа, лепршава коса, дуга бела брада, сасвим миран. Није изгледа имао шта да изгуби са својих деведесетак година. Село га је „жртвовало“.

— Не питам вас ни ко сте ни шта сте — обратио нам се. Само идите. Што пре. Село се боји. Кога? Свакога. И вас и оних који вас могу видети. Врло сте упадни. Необични. Ни војска, ни цивили. Ни деца, ни одрасли. Шта ми знамо ко сте и шта хоћете.

Згледали смо се. Стари је био врло јасан. Захтевао је да одемо и то је све. Црни Воја са натученим шеширом на чело му приђе и звонким још дечјим гласом му рече — добар дан стари, оћеш да запалиш једну. Стари збуњено трепну, уста му се развукосе у осмех — не дете не пушим. А за оно добар дан опрости, опростите мени старом човеку.

Жмиркајући очима испод наочара, Божа Шалабајић, се обрати старцу. — Стари, ми чекамо једног друга. Док се он не врати не можемо нигде одавде да идемо. Договорили смо се да се овде нађемо.

Стари није дуго размишљао. Добро децо, онда ћу и ја да седнем да се одморим и да вам правим друштво. Кад ви пођете, хм то јест, кад вам дође тај друг ја ћу отићи. Погледао је у сунце. Брзо ће подне, прошаптао је, осврнуо се око себе и спустио на један камен.

Једно време сви смо ћутали. Стари је шарао штапом испред себе по земљи, ми смо чекали повратак Милета погледавајући низ пут, а Воја Моки се још више сакрио иза стабла јасике.

Ко долази у ваше село — прекиде тишину Аца. Мислим, која војска. Е долазе. . . Све војске долазе. Немци, Бугари. . . најгори су ови наши кад дођу. Како их оно зову — Љотићевци. Све сама голобрада момчад а кад упадну у кућу к'о. . . Има и друге војске. Једни друге истерују — све преко наших леђа. Ноћу четничке тројке крстаре. Несигурно време. . .

Време полако одмиче — сунце силази. По два или три хрста на хоризонту као да разговарају. Једна страна им је потамнела а друга се злати. Ближи се вече. Старог нико не тражи. Цео дан ништа није јео, баш као ни ми. Одлучујемо да сиђемо са пропланка. Стари са олакшањем устаде.

Код моста срећемо Милета. Смешећи се долази нам у сусрет. Ширећи руке као да хоће да нас загрли каже нам — и вечерас се морате снаћи како знате. Једни могу да оду у Лесковац, други нека се врате на пропланак. Нисам успео да нађем везу. Покушаћу поново сутра у Лесковцу. Састанак ујутру у осам на лесковачкој железничкој станици. Тог тренутка сам се сетила да имам стрица у Лесковцу па одлучујем да са Славицом и Божом одем код њега. Миле је остао са осталима у Печењевцу, с тим да рано ујутру пре осталих дође у Лесковац.

Освануло је сунчано недељно јутро. Некако празнично расположење је владало око нас кад смо се скупили у трпезарији, у кући мога стрица. Кућу смо врло лако нашли претходне вечери. Као учитеље стрица и његову жену сви су познавали. Примљени смо били са чуђењем, јели смо добро, спавали добро и сада је требало да кренемо.

У главној улици према железничкој станици је било врло живо. У шароликој гомили одмах смо уочили Милета. Ишао је према центру града у друштву неке младе девојке. Пегаво лице било јој је уоквирено врло бујном црвеном косом. На себи је имала мантил тако живе плаве боје да се лако уочавала у мноштву других људи. Очи су јој такође биле плаве к'о различак. При сусрету са нама Миле се неприметно осмехну. Управо кад смо хтели да уђемо у хол железничке станице, која је изгледао мрачан према улици обасјаној блештавим сунцем, са супротне стране хола с перона почели су да улазе другови из наше групе. Плави или „мали Аца“, ка-

ко ћемо га касније звати, на рамену је придржавао мој кофер. Погледи су нам се укрштали и он је пожурio према мени. На средини хола бугарски фашисти су прегледали пртљаг. Аца је мирно пролазио поред њих и кад их је већ прошао један Бугарин му с леђа једном руком шчепа кофер а другом њега. Мали Аца изненађен брзо је реаговао. То није мој кофер викнуо је и тако се јако тргао, ишчупао из руке Бугарина и излетео из хола мимо нас. Тада се одиграло нешто необично. Девојка у плавом мантилу и Миле, који су изгледа одмах за нама пошли, видели су исто што и ми. Девојка се није двоумила. Улетела је у станични хол и почела да отима кофер из руке Бугарина. Говорила је да је кофер њен. Прискочили су још двојица Бугарина шчепали кофер и отворили на средини хола. Пропагандни леци се разлетеше по црном поду и тубе за штампане искотрљаше са дна кофера. Девојка је тек тада схватила.

Ми смо се брзо удаљавали према центру града. Миле нам добаци да идемо све право до првог села. Тамо да га чекамо. Средином улице двојица Бугарина поведоше девојку у плавом мантилу држећи је сваки за по једну руку. До изласка из града било је још доста или се то Славици и мени чинило. Град је већ био блокиран. Сви прилази — или излази из града били су под присмотром. Нас две биле смо саме на широком путу сунцем обасјаном. На изласку из града караула. На средини пута два Бугарина. Нама су поверовали да идемо у село по намирнице. Брзо су нас пустили. Даље смо весело корачале као птице пуштене из кавеза. Око нас поља зелена, ливаде расцветане, зриковци, титрави сјај сунца, тишина. Посматрајући све то рат ми је изгледао далеко, нестваран. Пред првим селом зауставиле смо се испод једног дрвета. Први је за нама стигао Воја Моки. Прошао је кроз кукурузе из карауле. За њим су дошли Воја „Машинка“ и мали Аца. Они су били сувише млади да би били сумњиви (Воја четрнаест а Аца петнаест година), па их Бугари нису ни зауставили. Божа нам се приближавао као какав сањар. Зурio је преда се и да га нисмо позвали не би нас ни приметно, иако смо седели близу пута. Миле нам је махнуо руком издалека. Смејући се питао је да ли смо сви ту. Није било црног Воје у шеширу. Док смо га чекали Миле нам је испричао да је девојка у плавом мантилу била наша веза. Оно с кофером је учинила врло непромишљено и брзо да он није могао да је задржи. Кад је од њега чула шта је у коферу није могла да се уздржи.

Време је пролазило а од црног Воје ни трага. Славица и ја смо око једанаест стигле на ливаду. Миле око дванаест. Сада је било већ три по подне. Миле је изгледао расположен, али није могао да прикрије забринуте погледе које је повремено бацао низ пут према граду. Негде око пет угледали смо шешир. Мрк са широким ободом сакривао је лице. Био је то црни Воја. Кад нас је угледао почео је да трчи. Уф. . . одиграо сам с Бугарима десет партија шаха у караули, изустиио је задихано. Био сам им сумњив па су ме задржали. Нису могли дуго да добију телефонску везу са неким. . . Кад сам им предложио да играмо шах са одушевљењем су прихватили. Играо сам са сваким наизменично. Онда сам рекао да морам...

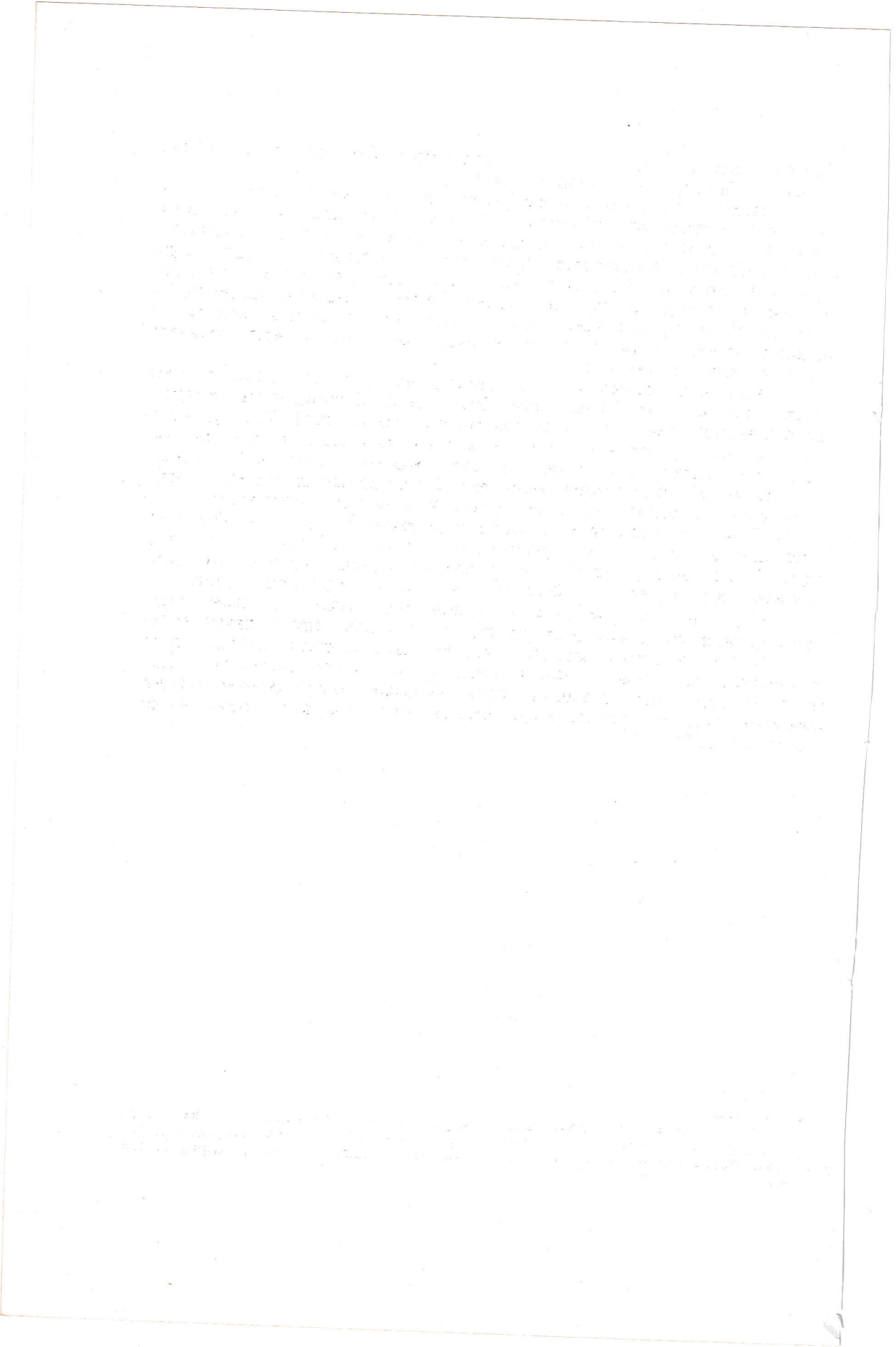
Замакао сам иза карауле у њиве и побегао. Код њих су ми остале ствари и недовршена партија шаха.

Миле је опет отишао сам у село. Врло брзо је дошао по нас босоноги седмогодишњи дечачић. У једном дворишту су нас дочекали Миле и крепак човек тридесетих година — у новом шајачком оделу с кожним кајишчићем преко прса и пиштољем о боку. Смрт фашизму другови! Поздравио нас је стиснутом песницом десне руке прислоњене уз главу. Неки чудни жмарци, жмарци узбуђења и радости су ми прошли кроз тело од звука тог гласа, који мислим да и данас чујем. Сунце се скривало иза неке густе шљиве правећи дугачке сенке по дворишту.

Онај исти седмогодишњи дечачић нас је повео даље из села према другом селу ближе срцу Пусте Реке. Испред густе живице на излоканом сељачком путу зачули смо узвик стој! Глас је долазио иза живице кроз коју је светлуцао отвор цеви митраљеза. Застали смо уплашено и погледали преко живице. Изнад ње угледали смо насмејано лице старца окружено белим праменовима косе која се златила од одсјаја залазећег сунца. У њему смо препознали старца са брашца изнад села Печењевца. Препознао је и он нас. Због тога нам се тако весело пријатељски смешио. Попели смо се код њега. Поред њега је стајао десетогодишњи дечак који растом није достигао висину живице. Због тога га нисмо приметили с пута.

Стари је дозволио сваком од нас појединачно да легне поред митраљеза и прислони лице уз нишан, плашећи нас у шали да ће опалити ако га додирнемо. На растанку нам је свима стиснуо руку пожелевши нам добру срећу и добро оружје. Само двадесетак дана касније, као борац једанаесте српске бригаде, разумела сам његову жељу за добрим оружјем, која нимало није била мање значајна од добре среће.*)

*) Ову репортажу другарица Рада Филиповић написала је непосредно пред објављивање овог рада. Посветила ју је друговима — борцима Једанаесте српске бригаде који су из Београда преко везе дошли у НОВ на терен Пусте Реке.

РЕГИСТАР ИМЕНА

А

Андрић Добросав, 18,
Аранђеловић Милан, 102,
Арсин М. Милан, 45,
Арсин М. Стојан, 45,
Арсин Т. Миливоје, 76,

Б

Бајовић Обрен, 19,
Банићевић Љубо, 18, 19, 99,
Беговић Милан, 17, 102,
Беговић Ђиро, 19,
Благојевић Д. Марко, 83,
Божовић Милан, 18,
Букилић Милован, 18,

В

Вељковић Василије, 71,
Вељковић Милодраг, 13,
Венчевић Стево, 17,
Веселиновић А. Томислав, 93,
Веселиновић М. Мирослав, 45,
Витановић С. Светозар, 71,
Вујошевић Милан, 19,
Вукашиновић Петар, 63,
Вукић Методије, 45,
Вуксановић Милош, 19,
Вуксановић Стојан Столе, 37,

Г

Гапшевић Борђе, 65, 71,
Глувачевић Драган, 103,
Гогин Петар Мићун, 17, 18,
Голубовић С. Василије, 63,
Голубовић М. Стојан, 45,
Градица Мемет, 102,
Грујић Владимир Лацко, 17,
Грујић М. Владимир, 45,

Д

Давидовић Божидар Уча, 17, 19,
Далчевић Пеко, 51,
Дедић Јездимир, 18,

Делибашић Данило, 19,
Денић М. Стојан, 64,
Димитријевић С. Веља, 46,
Димитријевић С. Живојин, 46,
Димитријевић Миласав, 102,
Динић Станко, 19,
Драгићевић С. Станислав, 64,

Б

Бикић Коста, 19,
Бокић Никола, 19,
Бокан В. Петар, 46,
Бокић Т. Славко, 76,
Борић М. Љубомир, 71,
Борђевић С. Градмир, 93,
Борђевић П. Борђе, 64,
Букановић Р. Никола, 77,
Бурашковић Миласав, 19,

Ж

Живковић Бранислав, 103,
Живковић Јован, 18,
Живковић Т. Алекса, 45,

З

Здравковић Н. Драгутин, 46,
Зебељановић Мита, 93,
Зотовић, 65,

И

Ивановић Ранђел, 46,
Ивковић М. Милутин, 93,
Ивковић Петар, 19,
Игњатовић Б. Божидар, 64,
Игњатијевић С. Добросав, 83,
Игњатијев Кирил, 18, 24, 25, 26, 65,
Игин Предраг Томица, 19,
Илић Драгољуб, 19,
Илић М. Александар, 64,
Илић С. Миливоје, 93,
Илић С. Милутин, 102,

Ј

Јанковић Ч. Драгослав, 46,
Јанковић Радун, 17, 19, 99, 111, 119,
Јовић Михаило, 19,
Јовићевић Миланко, 19,

К

Калабић Никола, 62,
Кесеровић Драгутин, 51, 62,
Косановић Дара, 19,
Коцић М. Стојан, 83,
Кривокапић Рако, 64,
Крстић Б. Александар, 83,
Крстић Михаило, 93,
Крунић Војин, 17, 19,

Л

Лукач Перо, 19,

Љ

Љубомирац Милован, 64,

М

Маклен Фицрој, 71,
Максимовић Ж. Милан, 71,
Малинарић Љубица, 103,
Марковић Жика, 62,
Маринковић Тома, 64,
Марковић Владо, 18,
Марковић Раде, 18, 19, 44,
Мартиновић Петар Север, 18, 64,
Миладиновић Мирко, 19,
Миладиновић Милан, 18, 99, 105,
Миладиновић Љубица, 64,
Миленковић Владимир, 93,
Миленковић Драгомир, 102,
Миловановић Ранђел, 82, 83,
Миловановић Саво, 62,
Миловановић Тихомир Сава, 19, 111,
Милкић Ј. Драгољуб, 46,
Милчић Ж. Милоје, 102,
Милојковић Д. Миливоје, 46,
Миљковић Б. Драгић, 46,
Милошевић Станоје, 102,
Миљковић Миле, 19,
Миљковић Чеда, 19,
Михаиловић Бока, 29,
Михаиловић Дража, 12, 27, 48, 62, 75,
Митић К. Славко, 93,

Митровић С. Илија, 46,
Митровић С. Чедомир, 46,
Митровић Божидар, 17,
Младеновић Илија, 19,
Младеновић А. Никола, 102,
Младеновић Н. Никола, 102,
Младеновић Сотир, 46,
Моцић Мирјана, 17,
Мрдаковић Веља, 17,
Мркић Драгутин, 19,
Мушовић Милош, 37,

Н

Несторовић Љубинко Озрен, 37,
Николић А. Бранко, 83,
Николић Боривоје, 19,
Николић Зоран, 46,
Николић Г. Новко, 71,
Николић Милан, 19,
Николић Славица, 88,
Николић Стојан Јоле, 15, 17, 19,
Николић Стојан Столе, 102,

О

Обрадовић Радмила Гојка, 97,
Османовић С. Дане, 71,
Османовић С. Дика, 83,

П

Павловић Божо, 37,
Павловић Данило, 19,
Павловић Драгиша, Гиша, 19,
Павловић Михаило Баћо, 19,
Павловић Петрана, 18, 95,
Павловић Ратко, 18,
Павловић Радивоје, 15, 19, 33,
Пантовић Борђе, 71,
Палужа Шабан, 102,
Пејић М. Добросав, 46,
Пејчић С. Мирјана, 93,
Пековић Љубо, 19,
Пековић М. Никола, 93,
Перовић Миливоје, 10, 23, 24, 27,
33, 34,
Перовић Радмила, 88,
Перовић Рако, 46,
Петковић Н. Алекса, 46,
Петковић З. Добривоје, 83,
Петковић В. Милисав, 71,

Петковић А. Миодраг, 64,
Петковић С. Радисав, 64,
Петровић М. Владимир, 64,
Петровић С. Крсто, 93,
Петровић Душан, 46,
Петровић Љубо, 19,
Петровић Стојан, 83,
Пешић Бранислав, 71,
Пешић Сава, 46,
Пешић Миливоје, 64,
Поповић Коча, 55, 78,
Поповић Раде, 37,

Р

Радивојевић Алекса, 71,
Радовановић Милија, 115,
Радојичић Драгоман, 17,
Радојевић Никола, 46,
Ракић С. Душан, 46,
Ракић Хранислав, 16,
Рајковић Миодраг, 64,
Рачић Драгослав, 51,
Ристић Д. Бранко, 46,
Ристић Воја, 33,
Ристић Петар, 102,
Русев, 18, 24, 25, 26, 65,

С

Самарџија Василије, 19,
Сапући Ремо, 91,
Селимовић Ибро, 19,
Симић С. Драгољуб, 64,
Семовић Милорад, 46,
Синадиновић Љубисав, 64,
Симовић Стојан, 46,
Симоновић Т. Миша, 46,
Смиљковић В. Станоје, 71,
Смолковић Радисав, 19,
Спасић И. Иван, 83,
Стајић Ј. Сибин, 46,
Станковић Петар, 26,
Стаменковић В. Будимир, 46,
Станисављевић В. Трифун, 83,
Стаменковић Александар, 65, 71,
Станковић М. Александар, 102,
Станисављевић Добросав, 17, 19,
Станковић Г. Благоје, 64,
Стошић Д. Видосав, 46,
Станковић Драгољуб, 13, 15, 17, 19,
37, 97, 99,

Станковић Љ. Зареје, 46,
Станковић Петар Љуба, 25,
Станковић Сава, 19, 102,
Станковић Славко, 15, 17,
Станковић С. Светислав, 83,
Станковић Ј. Радован, 93,
Станковић Станко, 93,
Станковић Д. Тодор, 102,
Станковић М. Светислав, 93,
Станојевић К. Никола, 83,
Стевановић Т. Бошко, 93,
Стевановић Станоје, 71,
Стефановић Вељко, 13,
Стефановић Јосиф, 15, 16,
Стефановић Миливоје, 44,
Стојановић Владимир, 104,
Стојиљковић Влада, 17, 44, 46,
Стојановић Миливоје, 17, 19,
Стојановић Никола, 18, 97,
Стојковић З. Миле, 93,
Стојиљковић Д. Зарија, 83,
Стојановић Светозар, 64,
Стојановић М. Слободан, 64,
Стојановић М. Стојан, 64,
Стојчић Н. Јован, 46,
Стојчић Д. Милорад, 71,
Суботић Никола, 17, 19, 37, 38, 59,
60, 76,

Т

Томашевић Мирко, 94,
Тошић Светислав, 19,
Трајковић П. Борбе, 83,
Трајковић Т. Стојадин, 83,

Ђ

Ђаловић Миле, 6, 8, 13, 15, 17, 18,
26, 32, 33, 37, 51, 71, 73, 74, 114,
Ђирковић Драгољуб Ђирко, 19,

Ф

Фаћин Тито, 91,
Филиповић Радмила, 19, 88,
Филиповић С. Светислав, 46,
Франко Сицијиланац, 91,

Ц

Цветковић Бранко, 17, 19, 45,
Цветковић Драги, 102,
Цветковић И. Живојин, 64,
Цветковић С. Стојадин, 102,

Ценић М. Борислав, 83,
Ценић В. Петар, 83,

Ч

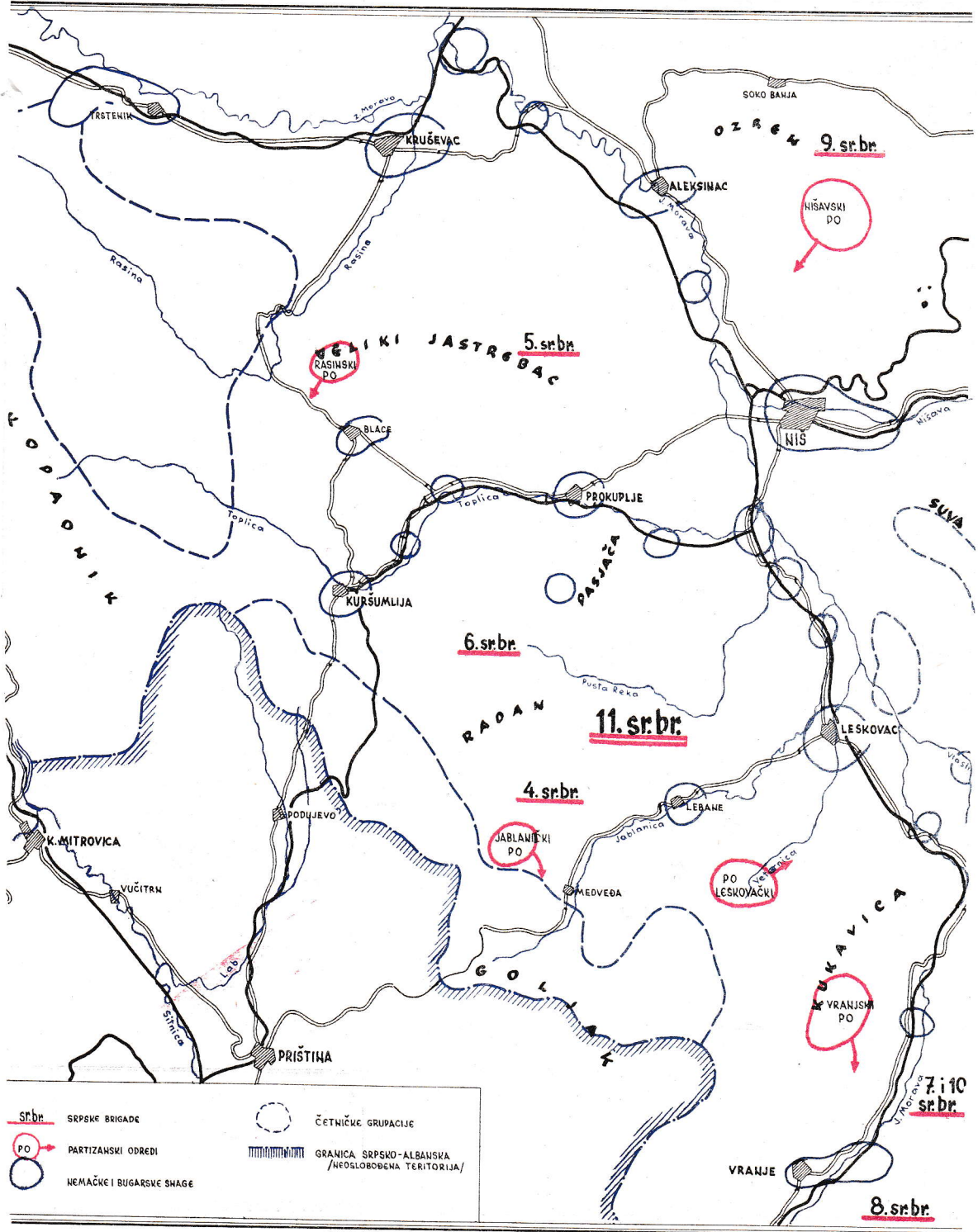
Чутурило Стеван, 46,

Ш

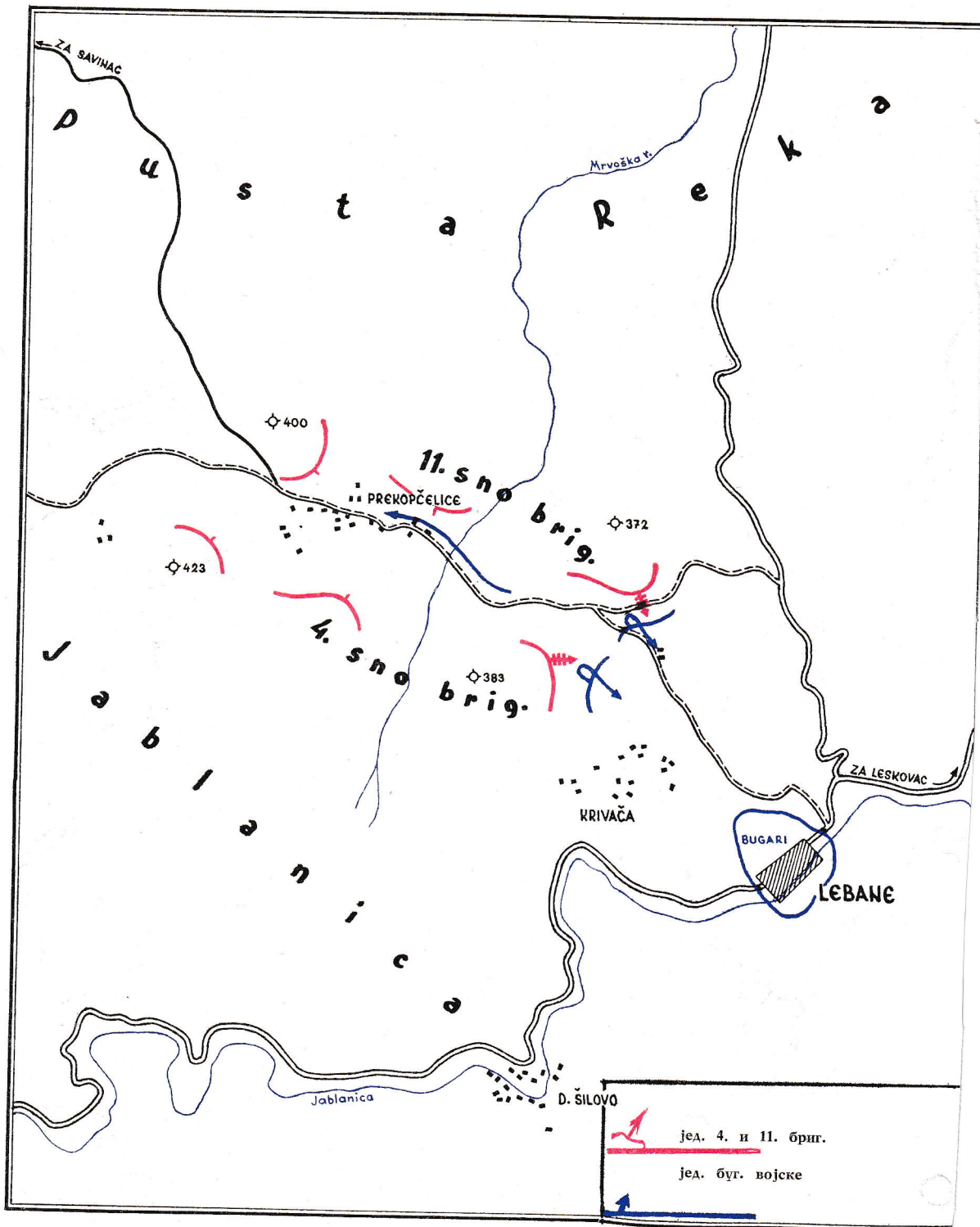
Шкундрић Драгољуб Љубан, 19, 99,
Шарац Радован Рајко, 19,

ПРИЛОГ

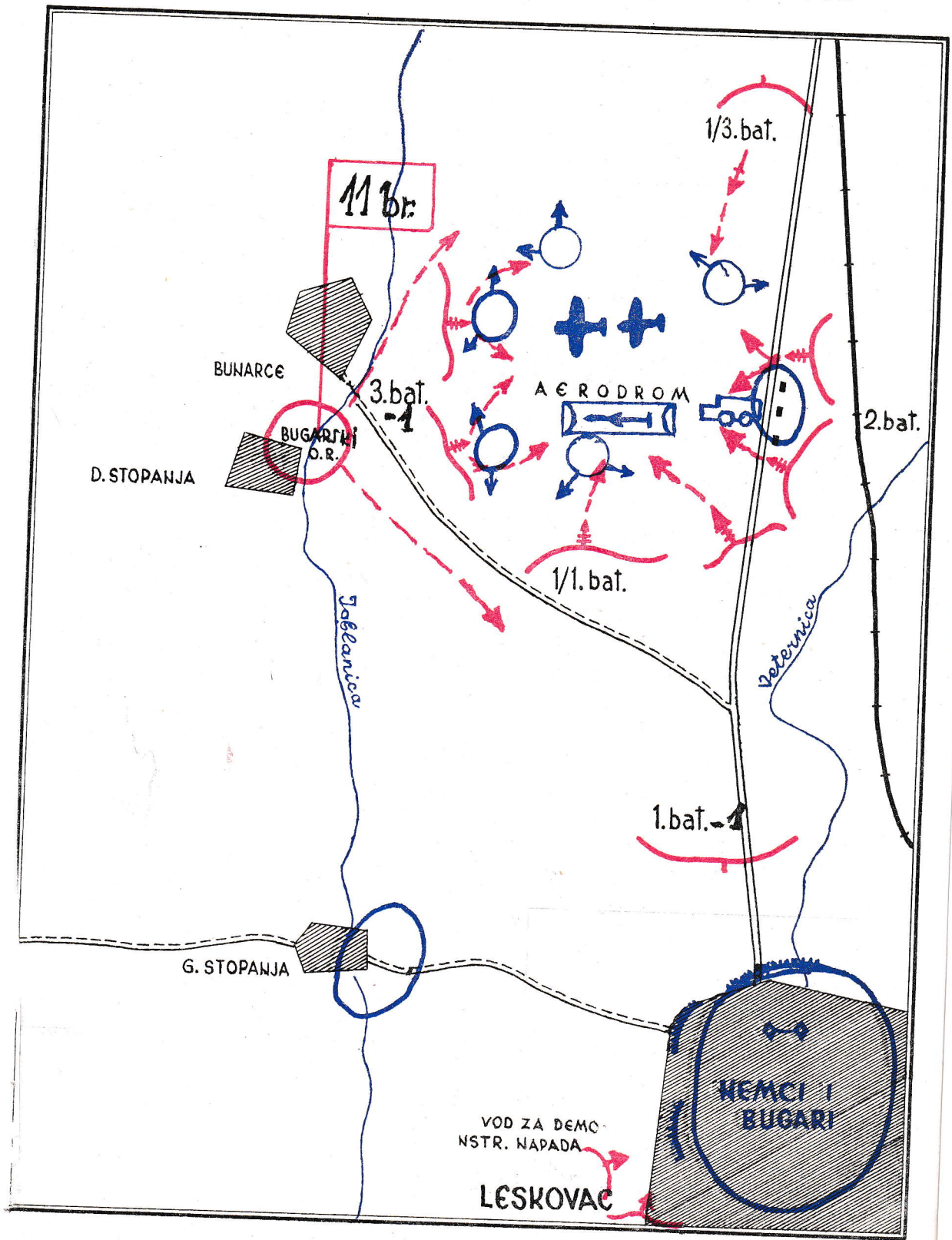
Шема 3. РАСПОРЕД ЈЕДИНИЦА НОВ И НЕПРИЈАТЕЉСКИХ СНАГА НА ТЕРИТОРИЈИ ДЕЈСТВА 11. СРПСКЕ БРИГАДЕ (ПОЧЕТКОМ МАЈА 1944)

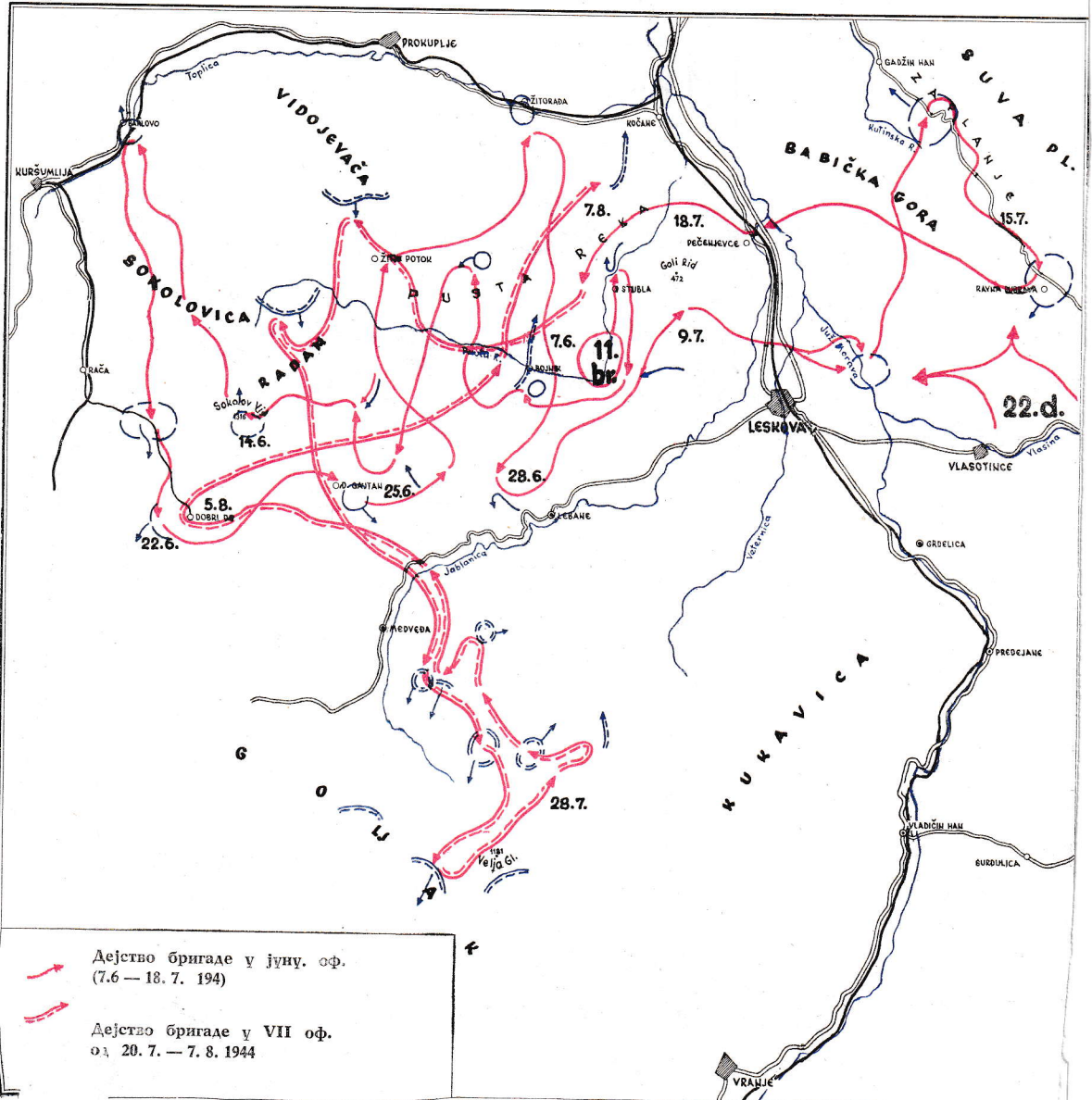
Шема 4. ПРВА БОРБА 11. СНО БРИГАДЕ СА БУГАРСКИМ ФАШИСТИМА 17. 5. 1944. ГОДИНЕ (ФОРМИРАЊЕ БУГАРСКОГ БАТАЉОНА „ГЕОРГИ ДИМИТРОВ“)

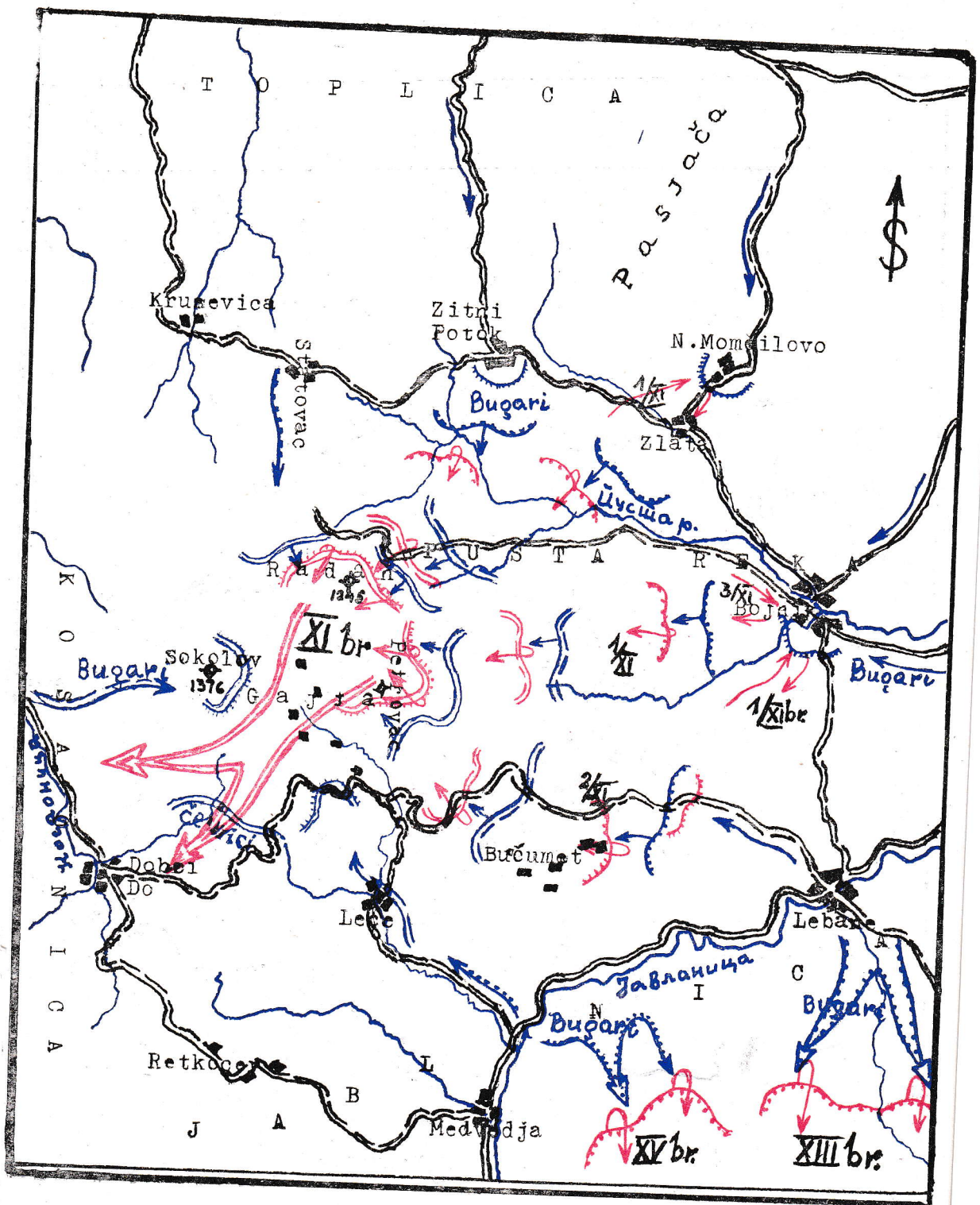
Шема 5. 11. СРПСКА БРИГАДА У ЛИКВИДАЦИЈИ АЕРОДРОМА КОД ЛЕСКОВЦА МАЈА 1944.

Шема 6. МАНЕВАР 11. СРПСКЕ БРИГАДЕ У ЛЕТО 1944. ГОДИНЕ

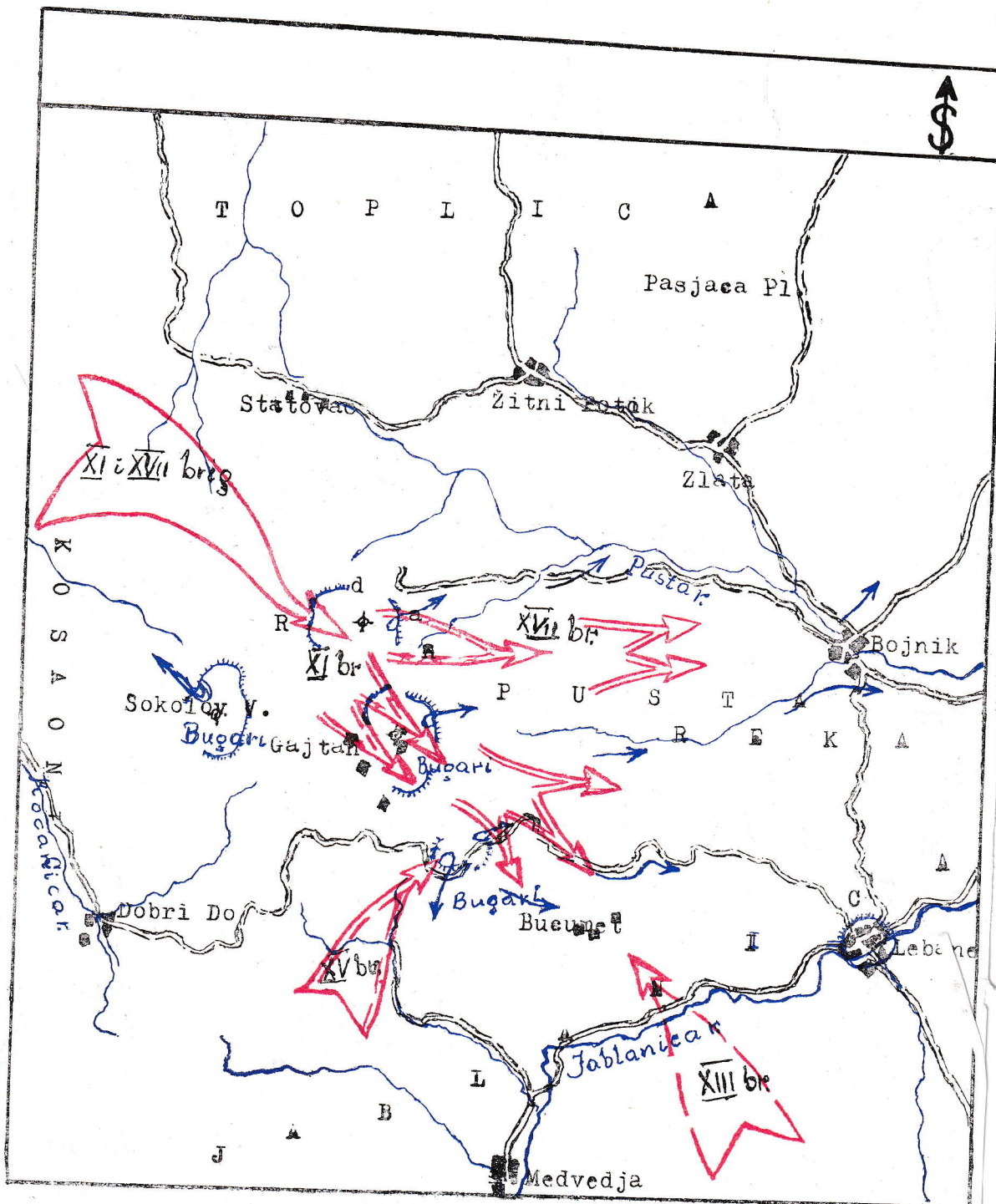

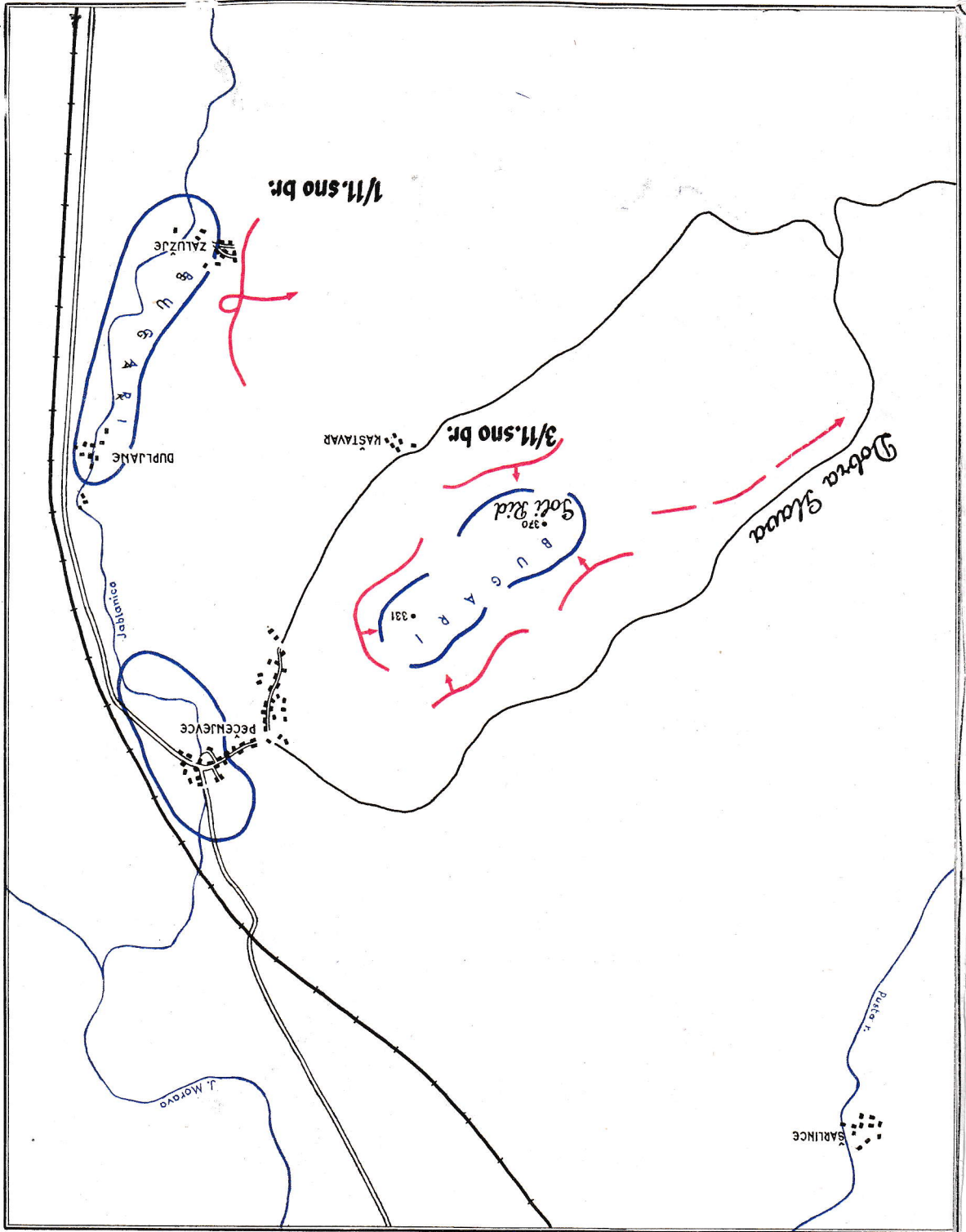
Шема 6/1. ДЕЈСТВА 11. БРИГАДЕ У ОДБРАНИ СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ У ЈУНУ 1944.

Динамика приказана по етапама дејстава

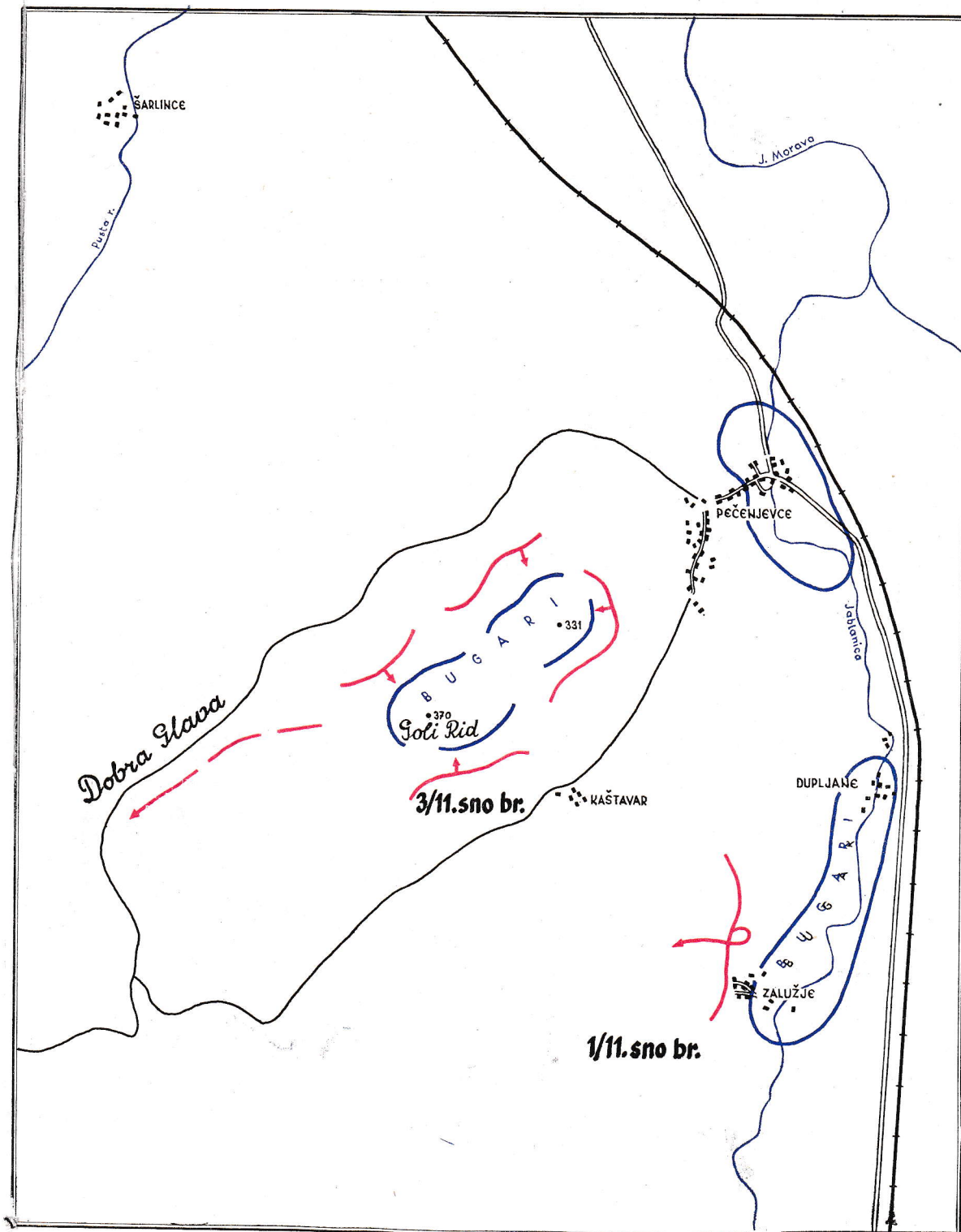
Шема 6/2. ДЕЈСТВА 11. БРИГАДЕ У ПРОТИВОФАНЗИВИ 24. ДИВИЗИЈЕ ЈУНА 1944.

Шема 7. ПОСТАВА БОРБА ИЛ. ЧО БРИТАЊЕ СА БУГАРСКИМ ФАШИСТИМА 3./4. 9. 1944.

Шема 7. ПОСЛЕДЊА БОРБА 11. СНО БРИГАДЕ СА БУГАРСКИМ ФАШИСТИМА 3./4. 9. 1944.

ТУМАЧ СКРАБЕНИЦА

I ЈМНОПО	Први јужноморавски народноослободилачки партизански одред,
II ЈМНОПО	Други јужноморавски народноослободилачки партизански одред,
НОВ И ПОЈ	Народноослободилачка војска и Партизански одреди Југославије,
НОВЈ	Народноослободилачка војска Југославије,
НОП	Народноослободилачки покрет,
НОР	Народноослободилачки рат,
НОО	Народноослободилачки одбор
КПЈ	Комунистичка партија Југославије,
ОК	Окружни комитет (КПЈ),
АФЖ	Антифашистички фронт жена,
ОЗН-а	Организација за заштиту народа,
СКОЈ	Савез комунистичке омладине Југославије,
ЈНА	Југословенска народна армија,
СФ — СН	Смрт фашизму — Слобода народу!,
СССР	Савез совјетских социјалистичких република,
УСБНОР	Удружење савеза бораца народноослоб. рата,
к. 333	Кота 333, земљишни објекат са назначеном надм. висином,
тт 333	Тригонометар 333, земљ. објекат са назначеном надм. вис.
НИП	Новинско издавачко предузеће,
сно	српска народноослободилачка (партизанска бригада),
СДК	Српски добровољачки корпус,
СДС	Српска државна стража.

С А Д Р Ж А Ј

Предговор	5
Уместо увода	7
Од одреда до прве бригаде	7
Први јужноморавски у време стварања бригаде	12
Формирање бригаде	15
Предаја бугарске јединице из Лебана и борба Бригаде са бугарским фашистима	23
Ликвидација немачког аеродрома код Лесковца	27
Борбе с Бугарима у Пустој Реци и четницима у Косаоници у јуну 1944.	34
Маневар 11. бригаде на Бабичку гору и разбијање четника у Запању у VII непријатељској офанзиви	47
Борбе на Радану	51
Борбе на Гољаку и учешће 11. бригаде у сламању VII непријатељске офанзиве	55
Борбе 11. бригаде за коначно ослобођење	65
Ослобођење Лебана и Лесковца	65
Последње борбе Бригаде са бугарским фашистима	72
Кроз Косаоницу и Расину	75
На затварању правца Ниш — Прокупље	77
Ослобођење Косова	84
Борбе долином Лаба и на Копаонику	84
На предању у ослобођеним градовима	93
Борбе са балестима на Косову	96
Ослобођење земље	103
Поводом тридесетогодишњице формирања бригаде	113
Радун Јанковић : Три њене сузе	121
Вера Павловић: Ноћ на Јастрепцу	124
Рада Филиповић: Напад на аеродром	127
Смрт фашизму, другови	132
Прилози	143

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР ЗА ИЗДАВАЧКУ ДЕЛАТНОСТ
ИЗ НОРА

Милорад Вељковић, председник
Борбе Јовић, потпредседник
Хранислав Ракић, секретар

ЧЛАНОВИ

Милија Радовановић
Риста Анђуновић
Бошко Крстић
Драгољуб Петровић
Светозар Крстић
Живорад Петровић
Петар Станковић
Крста Миљанић
Сретен Ристић
Војислав Грујић

БИБЛИОТЕКА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ

Књига 22.

Уредник

Хранислав Ракић

Технички уредник

Михајло Дедић

Коректор

Миломир Богдановић

Тираж

2.000 примерака

Штампа: НИП „Наша реч“, Лесковац, Јужноморавских бригада 83

